

memo

Časopis pro orální historii / Oral History Journal

Plzeň 2021 / 2

MEMO 2021/2

Časopis pro orální historii / Oral History Journal

Vedoucí redaktorka / Senior Editor: Naděžda Morávková (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen)

Výkonná redaktorka / Executive Editor: Marie Fritzová (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen)

Redakční rada / Editorial Board: Joanna Bornat (The Open University, Milton Keynes), Michal Louč, (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice), Pavel Mücke (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Miroslav Vaněk (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Karel Řeháček (Státní oblastní archiv Plzeň / State Regional Archives Pilsen, Czech Republic), Radikobo Ntsimane (University of KwaZulu-Natal, Pietermaritzburg, South Africa), Albert van Jaarsveld (University of Zululand, KwaDlangezwa, South Africa), David King Dunaway (Department of English Language and Literature of New Mexico, Albuquerque, USA), Taťána Součková (Katedra etnologie a mimoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave, SR), Kathryn Nasstrom (University of San Francisco, USA)

Redakční okruh / Editorial Advisory Board: Zdeněk Beneš (Karlova univerzita Praha / Charles University Prague), Joanna Bornat (The Open University, Milton Keynes), Doug Boyd (University of Kentucky Libraries, Lexington, U.S.A.), Ivo Budil (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Mónica Patricia Cadenas Erazo (Lima, Peru), Ismail Demircioglu (Karadeniz Technical University, Trabzon, Turkey), Panos Dimisianos (Corfu, Greece), Karel Foud (Národní památkový ústav Plzeň / State Conservation Pilsen), Blažena Gracová (Ostravská univerzita v Ostravě / University of Ostrava), Bohumil Jiroušek (Jihočeská univerzita České Budějovice / University of South Bohemia, České Budějovice), Jan Kumpere (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Pavel Mücke (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Dana Musilová (Univerzita Hradec Králové / University Hradec Králové), Nina Pavelčíková (Ostravská univerzita v Ostravě / University of Ostrava), Jiří Petráš (Jihočeské muzeum České Budějovice / Museum of South Bohemia, České Budějovice), Valeria Rotershteyn (Moscow Economic School, Moscow, Russia), Michael Sesling (Audio Transcription Center, Boston, U.S.A.), Petra Schindler (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Ibrahima Thioub (Cheikh Anta Diop University, Dakar), Marta Ulrychová (Západočeská univerzita v Plzni / University of West Bohemia in Pilsen), Pavel Urbášek (Univerzita Palackého Olomouc / University of Palacky, Olomouc), Lukáš Valeš (Newton College, Brno), Miroslav Vaněk (Akademie věd České republiky / Academy of Science, Czech Republic), Bohdan Zilynskyj (Karlova univerzita Praha / Charles University Prague)

Obálka / Cover: Petr Lobaz

Grafická úprava, sazba / Graphic design, print rate: Petr Kuranda

Vydavatel / Publisher: Pro SOHI Plzeň vydává viaCentrum, s. r. o., Ztracená 34, Olomouc, 772 00

Adresa redakce / Address of Editors: Středisko orální historie SOHI při Katedře historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň, 306 19, Česká republika
Telefon: +420 377 636 603

E-mail: moravkov@khi.zcu.cz, fritzovamarie@gmail.com

Online verze dostupná z URL / Internet Access: www.oralhistory.cz a www.sohi.maweb.eu

© Naděžda Morávková

© SOHI, Středisko orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni

© viaCentrum, s. r. o.

Evidence MK ČR pod číslem E 19999

ISSN 1804-753X (Print)

ISSN 1804-7548 (Online)

Vychází dvakrát ročně

Časopis objednávejte na adrese redakce / Order at journal editors

Ročník 11, číslo 2, 2021

OBSAH / CONTENTS**REDAKČNÍ ÚVODNÍK / EDITORIAL COMMENT**

Zase o kus dál...

(Marie Fritzová)

5

STUDIE / STUDIES

Katalogizace orálně-historických nahrávek na příkladu Sbírký zvukových záznamů Národního filmového archivu / Cataloguing of oral history recordings on the example of the Sound Recordings Collection of the National Film Archive

(Marie Barešová)

6

Březen 1939 očima dětí / The March of 1939 from Children's View *(Štěpánka Skálová)*

19

Poválečné osídlování Tachovska ve vzpomínkách 2 žen / Post-war resettlement of Tachov region in the memories of 2 women

(Martina Palečková Tauberová)

44

Koncept spontánnej autobiografie – Inšpirácia orálnej histórie folkloristikou / Concept of spontaneous autobiography – Inspitation of oral history by folkloristics

(Hana Hlôšková)

76

Každodennost' v prostředí malého mesta. Roky 1945/1968–1989 v spomienkach najstaršej generácie / Everyday life in a small town environment. The years 1945/1968–1989 in the memories of the oldest generation.

(Ivica Štelmachovič Bumová)

97

Křimické zelí, kulinařní tradice a badatelský dějepis aneb Rodinná paměť a její využití ve výuce 1/ Cabbage from Křimice, culinary traditions and research history or Family memory and its use in teaching.

(Naděžda Morávková)

122

ROZHOVORY A MATERIÁLY / INTERVIEWS AND ARTICLES

138

RECENZE / REVIEWS

166

JUBILEUM / ANNIVERSARY

176

POKYNY PRO AUTORY / NOTES FOR CONTRIBUTORS

192

CALL FOR PARTNERS

196

REDAKČNÍ ÚVODNÍK / EDITORIAL COMMENT

Zase o kus dál...

Marie Fritzová

Letošnímu druhému číslu časopisu MEMA 2/2021 předcházelo speciální číslo, které se věnovalo koronavirové krizi. Nicméně číslo, které držíte v rukou, se již věnuje jiným výzkumným problémům a otázkám. Hned první studie Marie Barešové je zaměřena na konceptuální vývoj katalogizační struktury zvukových záznamů (orálně-historických nahrávek) Národního filmového archivu. Druhá studie Štěpánky Skálové zajímavým způsobem zachycuje dětské prožívání události března roku 1939. Třetí studie Martiny Palečkové Tauberové se pak věnuje vzpomínkám dvou žen na poválečné osidlování Tachovska.

Renomovaná etnoložka a folkloristka, bývalá předsedkyně Národopisnej spoločnosti Slovenska, paní docentka Hana Hlôšková přispěla do našeho časopisu studií propojující teoretické i praktické zkušenosti z oblasti folkloristiky a orální historie. Její studie ukazuje, jak spolu tyto dvě oblasti mohou spolupracovat. Název studie zní: Koncept spontánnej autobiografie – Inšpirácia orálnej histórie folkloristikou. Ivica Štelmachovič Bumová nám ve svém příspěvku předkládá klasickou orálně-historickou studii věnující se analýze výpovědí pamětníků se zaměřením na zlomové mezníky dvacátého století, konkrétně rok 1945/68 a 89. Poslední studie paní docentky Morávkové se zaměřuje jak na metodologické, tak didaktické aspekty orální historie na příkladu rodinné paměti.

Předkládané číslo MEMO 2/2021 je doplněno zprávou z výzkumu Iriny Šulc a Igora Zavorotchenka. Výzkumná zpráva předkládá předběžné závěry z projektu, který se zaměřuje na eticko-právní, technické a metodologické aspekty orálně-historického výzkumu za pandemické doby. Konkrétně výzkum čerpá inspiraci z životopisných příběhů českých Rusů.

Všem čtenářům a příznivcům našeho časopisu bych chtěla popřát hezký vánoční čas, který je před námi a pevně zdraví do další dny, kdy se opět zvedá již několikátá koronavirová vlna. Kéž zodpovědnost, solidarita a zdravý rozum zvítězí nad lží a konspirací.

STUDIE/STUDIES

Katalogizace orálně-historických nahrávek na příkladu Sbírký zvukových záznamů Národního filmového archivu / Cataloguing of oral history recordings on the example of the Sound Recordings Collection of the National Film Archive

Marie Barešová

Abstrakt

Článek se zabývá konceptuálním vývojem katalogizační struktury na příkladu Sbírký zvukových záznamů Národního filmového archivu. Nejprve demonstruje možnosti popisu a zpřístupnění interview prostřednictvím online prezentací zahraničních i domácích kolekcí. Dále představuje dva systémy klasifikace, manuál FIAF a metadatový standard MARC 21, které posloužily jako hlavní inspirační zdroje pro nově vyvíjenou katalogizační strukturu. Ta vznikla pro evidenci sbírkových objektů a jejich obsahu. Článek proto seznamuje s elementy popisu, poli vázanými specificky na orální historii a především předmětovými hesly vybranými z terminologie filmové historiografie.

Abstract

The article deals with conceptual development of cataloguing structure on the example of the Collection of Sound Recordings of the National Film Archive. First, it demonstrates the possibilities of describing and making interviews accessible through online presentations of foreign and domestic collections. It also presents two classification systems, the FIAF manual and the MARC 21 metadata standard, which served as the main sources of inspiration for the newly developed cataloguing structure. It was created for the registration of collection objects and their content. The article thus introduces the elements of description, fields related specifically to oral history and especially subject headings selected from the terminology of film historiography.

Klíčová slova: orální historie; katalogizace; předmětová hesla; Národní filmový archiv.

Key words: Oral history; cataloguing; subject headings; National Film Archive.

Úvod

Paměťové instituce starající se o uložení, ochranu a zpřístupnění v příslušné oblasti svého zájmu zpracovávají také evidenci svěřeného kulturního dědictví. Inventurní soupisy či seznamy sbírkových předmětů vznikaly po staletí v soukromých kolekcích, později v muzeích, archivech, knihovnách a dalších veřejných institucích. Interní registry vystřídaly s rozvojem knihovnictví lístkové kartotéky s bibliografickými záznamy reflektující také vztahy mezi jednotlivými hesly. Posun od analogové evidence k digitální umožnil vývoj sofistikovaného mapování a interaktivního propojování jednotlivých hesel. Katalogizace představuje komplexní požadavek sestavení a uspořádání dat v systému dané instituce. V posledních letech roste tendence otevírat paměťové instituce co nejvíce veřejnosti a s tím souvisí potřeba uživatelsky vstřícných vyhledávacích nástrojů. Před správci orálně-historických sbírek tak stojí výzva: Jak má vypadat katalogizační struktura? Jak zajistit její funkčnost, udržitelnost a praktičnost pro kurátorskou práci při zachování návaznosti na zvyklosti zpracování uvnitř instituce? Jak zároveň docílit toho, aby byl výsledek srozumitelný pro uživatele zvenčí? Na základě znalosti domácích i zahraničních příkladů správy a evidence orálně-historických kolekcí i praktických zkušeností získaných prací se Sbírkou zvukových záznamů v Národním filmovém archivu objasním v následujícím textu konceptuální vývoj katalogizační struktury aplikované na evidenci zmíněné oborově definované kolekce.¹

Evidence a zpřístupnění rozhovorů

Na řadě míst na světě včetně mnoha institucí v České republice se nachází soubory zaznamenaných vyprávění.² Přestože již v roce 1995 vyšla v USA publikace Marion Mattersové zevrubně se věnující katalogizaci orální historie,³ do praxe standardizovaný přístup zpracování a zpřístupnění nevstoupil.⁴ To je částečně dáno statutem nepublikovaného materiálu unikátní povahy. Jednotlivá pracoviště evidují spravované záznamy spíše intuitivně pomocí poměrně snadno definovatelných a strukturovatelných parametrů v několika základních kategoriích. Mezi ně patří jméno narátora či narátorky, datum a místo konání rozhovoru, délka záznamu, téma rozhovoru nebo sledovaná tematická oblast. Metadata týkající se osoby však mohou obsahovat datum a místo narození, vzdělání, profesní, institucionální nebo geografické zařazení. Rozhovor mívá svůj unikátní identifikátor,

¹ Tento text vznikl v rámci grantového projektu NAKI II *Virtuální asistent pro zpřístupnění historických audiovizuálních dat* (DG16P02R019).

² Pro přehled českých orálně-historických sbírek srov. MÜCKE, Pavel. The Pleasures and Sorrows of Czech Oral History (1990–2012), *Oral History Journal of South Africa* 1, č. 1, 2013, s. 111–130.

³ MATTERS, Marion E. *Oral History Cataloging Manual*. Chicago: Society of American Archivists, 1995.

⁴ Viz WYNNE, Susan C. Cataloging Oral Histories. Creating MARC Records for Individual Oral History Interviews, *Cataloging & Classification Quarterly*, vol. 47, no. 6, 2009, s. 562.

je popsán typ nahrávky, formát záznamu, případně typ nosiče, nebo jsou evidovány informace týkající se zpracování rozhovoru: přepisovatel či přepisovatelka, název sbírky či podsbírk, místo uložení v depozitáři, výstupy z projektu a další údaje.

Obsah nahrávek je oproti tomu zpracováván velmi různorodě. Chápání jeho potenciální náplně je subjektivnější a jeho vývoj odborně i produkčně obtížnější. Nejužitečnějším nástrojem umožňujícím badatelské využití rozhovorů jsou doslovné přepisy. Jejich zhotovení je prozatím pro český jazyk produkčně velmi náročné. Transkripty typicky zhotovují ručně externí spolupracovníci, neboť současné technologie dosud nenabídlily dostatečně spolehlivé nástroje, které by přepis v češtině automatizovaly. Další možnosti zpracování mohou nabídnout správně definované tematické charakteristiky nebo vhodně přiřazená předmětová hesla. Kvůli časové i finanční náročnosti a ne vždy uspokojivému přínosu se ale zpracovatelé orálně-historických sbírek tomuto úkolu věnují minimálně, nebo jen cíleně při zpracování konkrétního badatelského záměru nebo plánovaného výstupu. Rozhovory evidují podle projektů nebo obsahově-tematických oblastí, případně je více či méně podrobně sumarizují. Předmětová hesla bývají přiřazena v omezené míře. Setkáme se i s členěním na základě tezaurů či ontologií. Komunikování těchto informací s veřejností ovlivňují platná legislativní opatření, podoba informovaných souhlasů i praktické možnosti dané instituce.

Větší světové instituce zpravidla mají propracovaný systém evidence, zpracování a zpřístupnění orálně-historických interview. Existují přitom rozdíly mezi zbytkem světa a Severní Amerikou, kde byla věnována velká pozornost digitálním technologiím.⁵ Katalogizace rozhovorů nabývá v jednotlivých pracovištích různých podob právě v závislosti na tom, jestli je evidují prostřednictvím moderních nástrojů. Například Britská knihovna (The British Library) zprostředkovává množství metadat i samotných orálně-historických interview online. Na webových stránkách jsou jmenovány jednotlivé projekty, na kterých se instituce podílela, a zveřejněny rozhovory, kterým souhlasly s narátory takové zacházení umožňují.⁶ Konkrétní interview jsou pro potřeby sumarizace dělena na zhruba třicetiminutové segmenty a ty jsou vždy zvlášť charakterizovány těmito údaji: typ, délka, téma, místo rozhovoru, umístění v knihovně, narátor či narátorka, tazatel či tazatelka a abstrakt, který shrnuje téma daného oddílu.⁷ Techničtější

⁵ Podle HLAVÁČEK, Jiří. Metodické postupy archivace orálně-historických pramenů v digitálním věku, *Archivní časopis* 69, č. 4, 2019, s. 391.

⁶ Viz The British Library. Collection guides. Major oral history projects and surveys. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.bl.uk/collection-guides/major-national-oral-history-projects-and-surveys>> [Cit. 2020-01-06]. Informace techničtějšího rázu, které nejsou pro veřejnost podstatné, jsou evidovány interně.

⁷ Srov. např. The British Library. Art. Adams, Anna (4 of 27) National Life Story Collection: Artists' Lives. [Online] Dostupné z URL: <<https://sounds.bl.uk/Oral-history/Art/021M-C0466X0257XX-0004V0>> [Cit. 2020-01-06]. Pro angloamerické prostředí je typické, že jsou orálně-historická

informace popisující fyzické nosiče či digitální objekty jsou evidovány interně v tabulkovém procesoru MS Excel.

Jiné možnosti zpracování nabízejí tematicky sevřenější projekty disponující štedrým financováním. Výzkumy takového typu jsou prezentovány prostřednictvím sofistikovaných webových portálů. Nejstarším a nejznámějším příkladem je audiovizuální archiv USC Shoah Foundation.⁸ Původní zaměření na dějiny holocaustu se postupem let rozšířilo o příběhy dalších konfliktů. Registrovaným uživatelům jsou k dispozici interview indexovaná přímo ve zvukové (audiovizuální) stopě. (Podobou katalogizace se budu zabývat ještě níže.) Období druhé světové války se věnuje také archiv „Nucené práce 1939–1945. Paměť a historie“ („Zwangsarbeit 1939–1945. Erinnerungen und Geschichte“) spravovaný Freie Universität Berlin.⁹ Detailní data jsou zde přístupná rovněž pouze přihlášeným zájemcům. Databáze umožňuje fulltextové vyhledávání i rešerši za pomoci klíčových slov. Jednotlivé rozhovory jsou doplněny fotografiemi narátora či narátorky a reprodukcemi osobních dokumentů. Propojeny jsou prostřednictvím kartografických metod georeferencováním relevantních míst v mapě Evropy. Interview zaznamenaná ve dvaceti šesti zemích jsou k dispozici v podobě transkriptu v původním jazykovém znění a překladu do němčiny. Cílem online rozhraní bylo přiblížit rozhovory v širších souvislostech.¹⁰

V českém prostředí poskytuje základní informace bez přihlášení orálně-historická sekce Institutu umění – Divadelního ústavu. Na webových stránkách je seznam narátorů a narátorek s krátkými medailony, aktuálními fotografiemi a protokoly rozhovorů.¹¹ Ty obsahují jméno narátora či narátorky, datum a místo nahrávání, jméno tazatele a zpracovatele protokolu. Většinu dokumentu tvoří resumé obsahu rozhovoru, které je strukturováno po přibližně patnáctiminutových

oddělení součástí knihoven, které se zaměřují na místní komunity a lokální témata. Interview jsou tudíž evidována v jejich katalozích. Srov. např. Sound Archive. Manchester City Council. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.manchester.gov.uk/soundarchive>> [Cit. 2020-01-07].

⁸ Viz USC Shoah Foundation. Visual History Archive. [Online] Dostupné z URL: <<https://sfi.usc.edu/vha>> [Cit. 2020-01-14].

⁹ Viz Zwangsarbeit 1939–1945. Erinnerungen und Geschichte. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.zwangsarbeit-archiv.de/zwangsarbeit/zwangsarbeit/zwangsarbeit-begriffe/index.html>> [Cit. 2020-01-14].

¹⁰ Podrobněji o online platformě projektu viz LEH, Almut – TAUSENDFREUND. Doris Curation and Dissemination of Lifestory Interviews for the Humanities, *CEUR Workshop Proceedings*, vol. 2119, Biographical Data in a Digital World 2017. Proceedings of the Second Conference on Biographical Data in a Digital World 2017. Linz, Austria, November 6–7, 2017. [Online] Dostupné z URL: <<http://ceur-ws.org/Vol-2119/paper2.pdf>> [Cit. 2020-01-14].

¹¹ Viz Institut umění – Divadelní ústav. Virtuální studovna. Databáze a online služby Divadelního ústavu. Orální historie českého divadla. [Online] Dostupné z URL: <<https://vis.idu.cz/History.aspx>> [Cit. 2020-01-07].

intervalech.¹² Centrum orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd umožňuje registrovaným výzkumníkům po vyplnění badatelského listu na měsíc přístup do Digitální sbírky online prostřednictvím redakčního publikačního systému WordPress. Nejrozsáhlejší kolekce orálně-historických interview na českém území je systematicky rozvíjena jednotlivými výzkumy. Podle nich je také korpus více než 3 000 zvukových a audiovizuálních záznamů roztríděn.¹³ K některým grantovým projektům vznikaly průběžně také tematické weby dostupné bez registrace.¹⁴ Nejnovější prezentace, „100 studentských (r)evolucí“, obsahuje stručné údaje o rozhovorech: datum a místo nahrávání, jméno narátora či narátorky a tazatele či tazatelky. Profily interviewovaných osobností nabízí ke zhlédnutí vždy tři audiovizuální ukázky s odpověďmi na tři položené otázky včetně jejich textového přepisu.¹⁵ Rozsáhlou kolekci rozhovorů rozvíjenou projektem Paměť národa spravuje nezisková organizace Post Bellum. Online najdeme seznam pamětníků opatřený anotacemi a strukturovaný prostřednictvím tematických celků a podcelků. Jednotliví narátoři jsou dále klasifikováni i podle několika základních klíčových slov. Webové rozhraní umožňuje poslech rozhovorů nebo jejich úryvků včetně ukázek audiovizuálních.¹⁶ Registrovaní uživatelé e-badatelny mají přístup k neseštríhaným nahrávkám, protokolům a dalším dokumentům.¹⁷ Na rozdíl od kolekce Divadelního ústavu nebo Digitální sbírky COH je tento korpus určen spíše zájemcům z řad široké veřejnosti.

(Ne)inspirativní klasifikační systémy

Sbírka zvukových záznamů Národního filmového archivu (NFA) svou online prezentaci ani databázi prozatím nemá. Seznam interview a související metadata jsou evidována pouze interně.¹⁸ Cílem posledních let bylo vybudovat a následně

¹² Srov. např. rozhovor s Janem Kačerem. Viz Institut umění – Divadelní ústav. Virtuální studovna. Databáze a online služby Divadelního ústavu. Orální historie českého divadla. Kačer Jan. Protokol nahrávky. [Online] Dostupné z URL: <https://vis.idu.cz/OralHistory/857/857_interview_cs.pdf> [Cit. 2020-01-07].

¹³ Viz HLAVÁČEK, Jiří. Metodické postupy archivace orálně-historických pramenů v digitálním věku, s. 391.

¹⁴ Viz Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. Tematické weby. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.usd.cas.cz/o-ustavu/resene-projekty/>> [Cit. 2020-01-07].

¹⁵ Srov. např. 100 studentských revolucí. Vysokoškolští studenti roku 1989 v časosběrné perspektivě. Životopisná vyprávění po dvaceti letech. Jiří Voráč. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.studenti89.usd.cas.cz/studenti/vorac-jiri/#o1>> [Cit. 2020-01-07].

¹⁶ Viz Paměť národa. Databáze pamětníků. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.pametnaroda.cz/cs/archive>> [Cit. 2020-01-14].

¹⁷ Viz Paměť národa. O projektu. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.pametnaroda.cz/cs-o-projektu>> [Cit. 2020-01-14].

¹⁸ Rozhovory byly v letech 2000–2015 evidovány v nástroji na správu relačních databází Microsoft Access, jehož rozhraní bylo pro potřeby sbírky na míru upraveno. Systém je však zastaralý a pro

aplikovat praktickou katalogizační strukturu, která se v budoucnu stane podkladem databázového modelu, potažmo zprostředkování online.¹⁹ Zásadním problémem při katalogizaci orální historie je její nesoulad s akceptovanými standardy, ať už se to týká publikovaných, nebo archivních materiálů. Evidence zvukových záznamů se v případě NFA z hlediska legislativy řídí metodikou ministerstva vnitra. Tu však lze následovat pouze pro prosté sečtení jednotlivých nosičů.²⁰ Zvukové archiválie jsou zde pojaty způsobem pro orální historii zcela nevhodným a pro potřeby katalogizace Sbírký zvukových záznamů NFA tudíž tato metodika nemůže být vůbec zohledněna. V první třetině letošního roku připomínkové znění aktualizovaných pravidel, které vyjde do konce roku 2021, pojímá stejně jako dosud platná verze z roku 2015²¹ zvukové archiválie velmi stručně jako fyzické či digitální objekty, které lze charakterizovat podle typu média a velikosti. U zvukových archiválií je zachyceno datum vzniku, délka záznamu a role entit užitečné pro veřejně publikované nahrávky, tedy hudbu, rozhlasové hry nebo audioknihy.

Nejdůležitější inspiraci pro konceptuální vývoj katalogizační struktury Sbírký zvukových záznamů poskytly dva systémy klasifikace, které jsou větší měrou uplatňovány na publikované materiály. NFA se jako člen Mezinárodní federace filmových archivů (International Federation of Film Archives, FIAF) odkazuje k pokynům zpracovaným touto institucí. Zásady uvedené v jejich manuálu²² byly připraveny pro filmové sbírky, nicméně většinu lze přímo či alespoň analogicky využít i pro orálně-historické nahrávky. Manuál představuje minimální sadu čtyřiceti elementů na třech úrovních: základní koncept, nadřazený element

současné potřeby již nedostačuje. Nyní je testována nová katalogizační struktura a metadata jsou dočasně zapisována do tabulkového procesoru Microsoft Excel, odkud je lze v budoucnu snadno exportovat. Nejotevřenějším zdrojem je v případě Národního filmového archivu katalog Knihovny NFA. Dílčí informace o obsahu sbírek a fondů poskytuje také Oddělení písemných archiválií. Naopak filmové sbírky navenek údaje nesdílejí a stejně jako v případě Sbírký zvukových záznamů je třeba požádat pověřené pracovníky o rešerši.

¹⁹ Jeho vznik koordinuje v NFA Ladislav Cubr z Oddělení podpory výzkumu, se kterým jsem podobu katalogizační struktury Sbírký zvukových záznamů konzultovala. Děkuji mu také za pomoc se vznikem tohoto textu.

²⁰ Sbírký zvukových záznamů je díky tomu zanesena do soupisu Národního archivního dědictví v databázi Programu pro evidenci archivů.

²¹ Srov. WANNER, Michal (ed.). *Základní pravidla pro zpracování archiválií. Druhé, opravené a rozšířené vydání*. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby, 2015 s. 31–32 a 76. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.mvcr.cz/clanek/metodiky.aspx?q=Y2hudW09Mw%3D%3D>> [Cit. 2020-03-11].

²² Stávající verze reviduje první příručku tohoto typu publikovanou v roce 1991. Viz TADIC, Linda (ed.). *The FIAF Moving Image Cataloguing Manual*. FIAF, 2016. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.fiafnet.org/images/tinyUpload/E-Resources/Commission-And-PIP-Resources/CDC-resources/20160920%20Fiaf%20Manual-WEB.pdf>> [Cit. 2020-01-06].

a podřazený element.²³ Propracovaný systém popisu nabízí také metadatový standard MARC 21 mezinárodně uznávaný pro zpracování dokumentů v knihovních informačních systémech.²⁴ Při katalogizaci zvukových záznamů se ovšem zaměřuje primárně na fyzické hudební²⁵ nosiče analogicky k literárním dílům. Podobně jako manuál FIAF také zohledňuje různé manifestace. Přestože MARC 21 se zpracování rozhovorů specificky nevěnuje, knihovnická komunita jejich existenci reflektuje.²⁶

Při popisu orálně-historických nahrávek ve Sbírce zvukových záznamů se zabývám jednotlivými rozhovory ve dvou rovinách. Ve smyslu archiválie eviduji fyzický či digitální objekt²⁷ a zároveň vnímám abstraktní entitu s obsahem.²⁸ V prvním případě zaznamenám typ nosiče či objektu a jeho bližší specifikaci (formát, velikost a délku). V obou případech přiděluji jedinečnou signaturu (identifikátor). Charakterizovat abstraktní entitu vyžaduje podstatně vyšší množství elementů na několika úrovních. Na nejvyšším stupni stojí jeden jednotlivý rozhovor nebo sekvence na sebe navazujících rozhovorů pořízených s jedním narátorem či narátorkou. Jestliže se stejným člověkem existuje více samostatných záznamů (jeden rozhovor nebo sekvence), představují tyto záznamy vždy novou oddělenou jednotku popisu, která má svůj název. Jména a identifikátory registruji na úrovni jednotky popisu stejně jako jazyk promlouvajícího, typ záznamu (zvukový nebo audiovizuální), žánr (tematický, životopisný nebo tematicko-životopisný rozhovor) a stručný obsah série rozhovorů. Důležité je také zaznamenat původce, práva k užití (tedy podobu informovaného souhlasu), případně projekt, v rámci kterého výstup vznikl, a publikace z něj čerpající. V rámci jednotky popisu charakterizují jeden rozhovor odpovídající jednomu setkání v jeden den, byť třeba přerušnému pauzou či pauzami. Na této rovině evidují tazatele či tazatelku, místo rozhovoru, protokol o rozhovoru a resumé a přepis jako specifický typ metadat. Do úrovně rozhovoru je ještě vnořena karta narátora či narátorky, kam zapisují jméno a jeho případné alternativy, profesi, oblast činnosti, informaci

²³ Viz TADIC, Linda (ed.). *The FIAF Moving Image Cataloguing Manual*, s. 5–6.

²⁴ MARC 21 vznikl v roce 1999 s cílem sjednotit stávající MARC formáty do jednoho univerzálnějšího. Pro detailní informace o standardech srov. The Library of Congress. Standards. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.loc.gov/marc/>> [Cit. 2020-01-20].

²⁵ Viz Library of Congress. MARC. Appendix B – Full Level Record Examples. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.loc.gov/marc/bibliographic/examples.html#sound/>> [Cit. 2021-04-15].

²⁶ Pole určené autorovi přisuzuje v případě orální historie narátorovi či narátorce. Srov. Special Libraries Cataloguing. Sound Recordings Cataloguing. [Online] Dostupné z URL: <<https://special-cataloguing.com/node/1398>> [Cit. 2021-04-15].

²⁷ Třetím případem jsou digitalizované objekty, originální nosiče převedené do souboru WAV. Tento typ reformátovaného objektu není archiválií dle našeho zákona.

²⁸ Propracovanější čtyřstupňovou strukturu vhodnou pro popis filmových sbírek nabízí FIAF. Na úrovni abstraktní entity i fyzického či digitálního objektu popisuje filmové dílo v několika kategoriích. Metodika jejich manuálu je pro zvukové záznamy inspirativní nabízeným způsobem katalogizace. Srov. TADIC, Linda (ed.). *The FIAF Moving Image Cataloguing Manual*, s. 7.

o dosaženém vzdělání a pro interní potřebu také životopisná data a kontaktní údaje. Každý narátor či narátorka má svůj unikátní kód, který se v podobě prefixu stává součástí signatury, která je unikátní pro každý jednotlivý rozhovor.²⁹

Výše uvedené způsoby popisu v knihovnictví částečně odpovídají jmenné katalogizaci a autoritním heslům. Zároveň se jedná o elementy a řízené slovníky vázané specificky k orální historii. Věcný popis vychází oproti tomu z terminologie filmové historiografie. Jeho zpracování pro potřeby Sbírký zvukových záznamů představovalo nejkompexnější úkol, a tudíž největší výzvu. Efektivní aplikace vhodně sestaveného souboru je přitom zásadní pro zprostředkování rozhovorů odborným zájemcům uvnitř i vně instituce. Po krátké rozvaze jsme se rozhodly³⁰ vypracovat původní oborově specializované sady předmětových hesel. Cílem bylo zhotovit je tak, aby byla aplikovaná metadata standardizovaná a nevznikala ad hoc vždy s nově evidovaným rozhovorem. Podobné sady nejsou pro popis orálně-historických záznamů běžně užívány, což souvisí s výše zmíněným nedostatečným a nestandardizovaným zpracováváním. Využitelnost takového nástroje při vědeckém zpracování je přitom pochopitelně nezměrná.

Při vývoji sad předmětových hesel se lze inspirovat stávajícími systémy. Některé klasifikace vznikly účelově na základě rozhovorů realizovaných pro konkrétní projekt. Zřejmě nejobsáhlejší heslář byl generován k již zmíněnému audiovizuálnímu archivu USC Shoah Foundation. Obsahuje přibližně 9 000 hesel v devatenácti tematických kategoriích, které jsou obvykle dále v několika úrovních hierarchicky členěny. Jedna z nich, statické a pohyblivé obrazy („still and moving images“), zahrnuje jednu podřazenou kategorii, záznam pohyblivých obrazů („moving image footage“), pod níž náleží dvě hesla: vysílaný záznam („broadcast footage“) a video záznam místa („location video footage“).³¹ Tato

²⁹ Signatura je generována následujícím způsobem: Každý nový narátor či narátorka získává jedinečné číslo z numerické řady, kterému předchází písmeno N. Tato kombinace je doplněna o informace o rozhovoru tak, aby bylo patrné pořadí rozhovoru s tímto narátorem či narátorkou ve sbírce a část tohoto rozhovoru, probíhal-li ve více setkáních. Další označení se vztahuje k tématu či projektu, v rámci kterého interview vzniklo. Závěr signatury označuje typ souboru, který evidujeme. Může se jednat o audio (A), video (V), transkript (T), nebo materiál (M), čímž máme na mysli doplňkové prameny vztahující se k narátorovi či narátorce. Může se jednat o jeho či její fotografii, dokumenty osobní povahy, životopis apod. Konkrétně pak signatury vypadají například takto: S Jaromírem Blažejovským máme dosud ve sbírce jedině interview (N0486-01-01-FK-A) věnované jeho působení ve filmovém klubu. Miroslav Urban poskytl prozatím dva rozhovory. Jeden se soustředil na jeho studium na Střední průmyslové škole filmové (N0510-01-01-SPSF-A) a druhý na jeho práci ve filmových laboratořích (N0510-02-01-ROT-A).

³⁰ Systém evidence jsme promýšlely a připravily společně s kolegyní Kateřinou Chromkovou v rámci řešení projektu NAKI II *Virtuální asistent pro zpřístupnění historických audiovizuálních dat* (DG16P02R019) podpořeného Ministerstvem kultury ČR.

³¹ Viz USC Shoah Foundation. USC Libraries. Research Guides. Thesaurus (Abridged), s. 181. [Online] Dostupné z URL: <<https://libguides.usc.edu/c.php?g=234998 & p=1559622>> [Cit. 2019-12-17].

relativně podrobná hesla sice spadají do oblasti audiovizuální kultury, ale z pohledu katalogizace Sbírký zvukových záznamů jsou nevhodná. Ve vytvořených sadách předmětových hesel se nevyskytují a s největší pravděpodobností tam své místo nebudou mít ani v budoucnu.

Tento kontrast dokládá obsahovou specifčnost jednotlivých sbírek. Univerzálně použitelné sady předmětových hesel lze vytvářet pouze pro oborově úzce vymezené kolekce. Případná snaha o mezinárodní aplikovatelnost by ale vyžadovala určité variace motivované jazykovou, národní či lokální specifčnost. Interview vznikající v jednotlivých projektech Centra orální historie nebo Paměti národa nejsou tematicky tak úzce vymezena jako v případě archivu USC Shoah Foundation. Předmětem jejich zájmu je naopak široký rejstřík pokrývající dějiny 20. století. Sestavovat heslář či tezaurus by proto bylo pro tyto instituce nemožné. Musel by totiž vzniknout skutečně obsáhlý slovník odkazující k fenoménům napříč disciplínami, dějinnými událostmi či aspekty každodenního života.

Standardizovanou klasifikační soustavu představují v českém prostředí tematické autority Národní knihovny. Strukturovány jsou do dvaceti šesti skupin.³² Nepokrývají oblasti, které by šlo využít pro široce obsahově zaměřené kolekce rozhovorů.³³ Inspirovat se jimi naopak můžeme při uspořádávání popisu specializované sbírky v oblasti filmové kultury. Z pohledu Národní knihovny spadá kinematografie do kategorie „Divadlo, film, tanec“, která se dále dělí na šest skupin konspektu, kde je kinematografie vřazena mezi „Film. Cirkus. Lidová zábava“.³⁴ K němu se dále vztahuje 167 předmětových hesel evidovaných jako věcné autority. Vynecháme-li ta, která se nepochybně vztahují k cirkusu či lidové

³² Antropologie, etnografie; Biologické vědy; Divadlo, film, tanec; Ekonomické vědy, obchod; Filozofie a náboženství; Fyzika a příbuzné vědy; Geografie. Geologie. Vědy o Zemi; Historie a pomocné historické vědy. Biografické studie; Hudba; Chemie. Krystalografie. Mineralogické vědy; Jazyk, lingvistika a literární věda; Knihovnictví, informatika, všeobecné, referenční literatura; Matematika; Lékařství; Politické vědy (Politologie, politika, veřejná správa, vojenství); Právo; Psychologie; Sociologie; Technika, technologie, inženýrství; Tělesná výchova a sport. Recreace; Umění, architektura; Výchova a vzdělávání; Výpočetní technika; Zemědělství; Beletrie; Literatura pro děti a mládež.

³³ Například české a slovenské dějiny 20. století jsou z pohledu zaměření orálně-historických kolekcí zpracovány příliš stručně. Kategorie Historie a pomocné historické vědy. Biografické studie a její podkategorie Dějiny Česka a Slovenska zahrnuje 77 hesel, z nichž se 23 vztahuje k 20. století. 12 z těchto hesel přitom odkazuje na literaturu věnovanou období 2. světové války. Tato skladba pochopitelně odráží náměty zpracovávaných knih. Srov. Tematické autority online. Historie a pomocné historické vědy. Biografické studie. Dějiny Česka a Slovenska. [Online] Dostupné z URL: <https://aleph.nkp.cz/F/BDRUSMFK3EAR25FAJEAQGFXXKCTYLYGF98N6A9SH2FUDLMHCDH-42518?func=find-c & ccl_term=wpk%3D8019 & local_base=portal> [Cit. 2020-01-20].

³⁴ NA ČR. Národní autority ČR. Tematické autority online – Topical Authorities Online. 3 – Divadlo, film, tanec. [Online] Dostupné z URL: <https://aleph.nkp.cz/F/64SINE52PIG18GTH5Y5459EPKHH4BLH696NDTUEVAXIMM8SUA-05234?func=file & file_name=konsp-nkc> [Cit. 2019-12-19].

zábavě,³⁵ hesla zmnožená uváděním zároveň jednotného i množného čísla, zdvojení synonymními nebo blízkými pojmy nebo skrze ženskou i mužskou variantu označení profese,³⁶ zůstane 132 slov a slovních spojení. Systém můžeme vnímat jako inspiraci při sestavování sad předmětových hesel Sbirky zvukových záznamů, jakmile jej podrobíme klasifikační kritice.

Mezi hesly existují hierarchické vztahy. Stupňovitá struktura má ve většině případů tři úrovně: nadřazený termín → odkazovaná forma / asociativní termín → podřazený termín. Kategorie „filmové žánry“ míší mezi dvaceti šesti hesly také typologické dělení filmů a obsahuje tak vedle sebe například „dokumentární filmy“ a „filmové westery“.³⁷ (Vyskytují se tam ale třeba i „filmové náměty“.) Z pohledu audiovizuální kultury je nedostatečné zahrnutí konkrétních profesí a aktérů filmové kultury. Najdeme tam devět označení pro různé pozice spojené s filmovou kulturou a třináct zástupců z filmového štábu. Národní knihovna jistě neaspiruje na cíl shrnout všechny pozice spojené s audiovizí. (Například FIAF ve svém přehledu eviduje 131 kreditů.³⁸) Přehled by nicméně měl obsahovat alespoň základní profese a neměly by se v něm objevovat chyby v hierarchické struktuře.³⁹ Nejistotu vzbuzuje také uplatňování jednotlivých hesel při katalogizaci knihovního fondu. Například podřazený termín „filmoví výtvarníci“ odkazuje v katalogu Národní knihovny na jedinou knihu,⁴⁰ přestože jsou titulů s tímto zaměřením ve fondu desítky.⁴¹

³⁵ Cirkus, cirkusy, kolotoče, korida, krotitelé, minstrelská představení, zábavní parky, zvěřince.

³⁶ Heslář například obsahuje „dějiny filmu“ vedle „dějiny kinematografie“, figuruje zde „němý film“, ale nikoli zvukový, „barevné filmy“, jenže černobílá ne, „časosběrný dokumentární film“ a jiný typ dokumentárního díla již ne apod. Vzhledem k vývoji věcných autorit je uživatelsky matoucí, že některá hesla tyto variace mají, a jiná ne.

³⁷ Databáze Filmového přehledu pracuje pro srovnání s 98 žánry a 7 typy, ale ani toto dělení není bezchybné. Srov. Filmový přehled. Databáze. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.filmovyprehled.cz/cs/database>> [Cit. 2020-01-08].

³⁸ Soupis shrnuje osoby podílející se na vzniku filmu tzv. za kamerou, tedy nikoliv herec, herečky a další postavy vystupující před ní. V současné době jsou pozice děleny podle velmi úzkých specializací. Například v kategorii kamera (cinematography) najdeme 20 profesních zařazení včetně kameramana snímajícího pod vodou (underwater cameraman) nebo obsluhy jeřábu (crane operator). Srov. FIAF. Glossary of Filmographic Terms. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.fiafnet.org/images/tinyUpload/E-Resources/Reports-Glossaries-And-Papers/GlossaryMasterCombo19.htm>> [Cit. 2020-01-06].

³⁹ V přehledu tematických autorit například chybí zvukaři, autoři hudby nebo kostýmní výtvarníci, figurují zde „kameramani“, ale ti nejsou do kategorie „filmových profesí“ zařazeni. Srov. [Online] Dostupné z URL: <https://aleph.nkp.cz/F/E1KYUX2JKSJ2TUME7JXRF5GUTA281BJV9LET TBMNP5EML1JUQY-40444?func=direct & local_base=PORTAL & doc_number=000517977> [Cit. 2020-01-08].

⁴⁰ Viz POŠ, Jan. *Výtvarníci animovaného filmu*. Praha: Odeon, 1990.

⁴¹ Přiřazenými předmětovými hesly jsou u těchto publikací například „výtvarní umělci“ nebo „filmoví animátoři“.

Oborově definovaná předmětová hesla

Cílem při promýšlení sad předmětových hesel vhodných pro Sbíрку zvukových záznamů nebyl jen seznam oborově správných termínů, který je co nejpřesnější, ale také co nejpřesněji aplikovaný. Vycházely jsme z potřeb již existující orálně-historické kolekce. Ta byla budována v posledních dvaceti pěti letech a v současné době eviduje přibližně 1540 interview s 880 osobnostmi. V průběhu let vzniklo sedm tematicky definovaných celků, ale obecně byla interview natáčena především se zástupci tvůrčích filmových profesí bez vazby na konkrétní projekt nebo tematicky sevřenou oblast.⁴²

Pro účely tematického popisu jsme sestavily sady předmětových hesel obsahující přibližně 1 000 položek. Mezi některými současně existují hierarchické vztahy podobně, jako je tomu u věcných autorit Národní knihovny. Nadřazenými termíny je z pohledu obsahového zařazení sbírky dvacet pět slov a slovních spojení z oblasti filmové kultury.⁴³ Ta jsme označily jako „zaměření“ a jejich funkci je roztrždit rozhovory na základní témata, což umožňuje rychlou orientaci v obsahu sbírky i v hlavní náplni konkrétních interview. Tato hesla jde vzájemně kombinovat, což rozhovory často vyžadují. Seznam současně odráží aktuální stav kolekce i její možné směřování do budoucna. Ostatní předmětová hesla jsme pro interní potřebu rozčlenily do několika kategorií, ze kterých jsou k popisu jednotlivých rozhovorů vybírána. Jako východisko pro oborovou terminologii nám posloužily hesláře FIAF.⁴⁴ Hierarchicky strukturovaný Glossary of Filmographic Terms se v několika úvodních heslech překrývá s pojmy využívanými katalogizačním manuálem FIAF zmíněným výše. Většinu obsahu však zaujímají pozice filmového štábu. Z nich jsme vybraly základní kredity, doplnily jsme je o členy

⁴² Příslušnost ke konkrétním tematickým souborům je zachycena prostřednictvím signatury, která obsahuje měnitelné textové pole pro dva až čtyři znaky. Zkratka ROZ (rozhovor životopisný či životopisně-tematický), resp. ROT (rozhovor tematický) je přidělována k interview figurujícím mimo tematické celky, ANIM zahrnuje interview o Ateliéru filmové a televizní grafiky na UMPRUM, FK patří filmovým klubům, GAF Galerii amatérských filmařů, SPSF Střední průmyslové škole filmové, GN Generaci normalizace, LM Laterně magie, KINO zaměstnancům kinoprovozu a ZLIN rozhovorům s představiteli zlínské filmové kultury. Dosud natočené tematické celky a zaměření sbírky viz CHROMKOVÁ, Kateřina – BAREŠOVÁ, Marie. Filmový Zlín. Soubor orálně-historických interview ve Sbírce zvukových záznamů Národního filmového archivu. *Illuminace* 30, č. 3 (111), 2018, s. 109–110.

⁴³ Archiv filmový, distribuce / dovoz a vývoz, divadlo, extenze pohyblivého obrazu, festival filmový, film amatérský, film animovaný, film dlouhometrážní, film dokumentární, film experimentální, film hraný, film krátkometrážní, film nonfiktivní, historie a teorie filmová / věda filmová, kino / biograf, klub filmový, kritika a publicistika, laboratoře filmové, postprodukce, produkce, škola filmová, televize, videohy, výchova filmová a mediální.

⁴⁴ Viz FIAF. Glossary of Filmographic Terms. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.fiafnet.org/images/tinyUpload/E-Resources/Reports-Glossaries-And-Papers/GlossaryMasterCombo19.htm>> a FIAF. Glossary of Technical Terms Full List. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.fiafnet.org/pages/E-Resources/Technical-Terms-Full-List.html>> [Cit. 2020-01-06].

štábu specifické pro české prostředí a o další profese z oblasti kinematografie. Vznikl seznam zahrnující 152 „profesí“. Jistě to však není soupis definitivní a bude jej třeba s přibývajícimi rozhovory a tematickými oblastmi upravovat. Pracovní zařazení se vztahují přímo k narátorům a narátorkám, přičemž platí, že k jednomu člověku lze připojit i více než jedno označení. Toto třídění je pro popis sbírky stěžejní, jelikož podle něj běžně vyhledávají interní i externí badatelé. Práce konkrétních lidí je typicky vázána na činnost konkrétních „institucí“. Jejich heslář obsahuje filmové výrobce, festivaly, školy, profesní organizace, kina a řadu různorodých dalších domácích a zahraničních subjektů. Relativně nesourodý výběr vychází z již evidovaných rozhovorů. Bude tudíž neustále doplňován v návaznosti na nově vznikající nahrávky. Jeho obsah lze opřít také o seznam jmených autorit vedený Národní knihovnou.

Nejrozsáhlejší kategorii pojmů postihujících témata rozhovorů jsme označily obecně „předmětová hesla“. Jedná se o více než 300 slov a slovních spojení z oblasti kinematografie, kultury, médií a historických věd, jejichž počet by měl zůstat relativně konstantní. Jednotlivá témata je totiž třeba opatřit metadaty, která nebudou příliš podrobná. Inspirací pro soupis kinematograficky relevantních pojmů byl Glossary of Technical Terms Full List obsahující 1 066 nehierarchizovaných položek, z nichž některé jsou vzájemně synonymní. Detailní soupis vysoce oborově specializovaných termínů jsme doslovně přejala pouze ve čtyřech desítkách případů. Další zde obsažené pojmy jsme sdružily pod hierarchicky obsáhlejší tak, aby vzniklý soupis nebyl příliš detailní. To by ohrožovalo účelnost aplikované sady, ale i z praktického hlediska komplikovalo kurátorskou práci. Přiřazování oborových termínů funguje tak, aby vždy byly součástí hierarchické struktury. Snahou bylo vybrat ke 25 výše uvedeným možným „zaměřením“ další pojmy, které je budou vhodně rozvíjet, upřesní témata rozhovorů. Funkci podrobnějších předmětových hesel mohou v případě potřeby plnit také hesla zařazená primárně v soupisech „profesí“ a v „zaměřením“.

Slova a slovní spojení mimo disciplínu mají v soupisu „předmětových hesel“ přibližně 10% podíl. Jsou mezi nimi i taková, která se vztahují k životu narátorů a narátorek tak, aby nevelký počet hesel zahrnul různé životní události a dění.⁴⁵ Poslední kategorie klíčových slov přísluší místnímu určení (obec a stát), pro které využíváme geografický soubor autorit Národní knihovny. Kategorie, která nenaplnuje typ předmětových hesel ve smyslu knihovnických databází, je časové zařazení. Časový údaj určující, k jakému období se obsah rozhovoru vztahuje, uvádíme po desetiletích. Předpokládáme, že se vyprávění budou směrem

⁴⁵ Patří sem dětství, první setkání s filmem, škola základní / škola obecná / škola národní / škola měšťanská, škola střední / gymnázium / učiliště střední odborné, škola vysoká / škola vyšší odborná, vojenská služba, manželství / partnerství, rodičovství, organizace / spolky / odbory, politická příslušnost / politické názory / opozice proti režimu / spolupráce s režimem / odboj / disent, ilegální činnost, práce v zahraničí, cesty do zahraničí, dovolená, volný čas, sport, penze.

do minulosti týkat maximálně poslední dekády 19. století a naopak zasahovat až do aktuální přítomnosti. Informace o době, ke které se rozhovor vztahuje, je pro výzkumníka při rešerši rovněž jedním z důležitých poznatků. Období není předmětovým heslem a podobně jako jazyk nebo místní určení (obec, země) bude přiřazováno prostřednictvím řízeného slovníku.

Závěr

Následujícím kurátorským krokem bude aplikovat popsáný aparát na celou Sbíрку zvukových záznamů. Cílem příštích let bude zároveň včlenit celou strukturu do specifického modulu specializovaného katalogizačního systému uvnitř NFA. Zde vznikne mimo jiné také databáze po vzoru personálních autorit, kde budou v návaznosti na existující systémy propojeny údaje z jmenného popisu vztahující se v případě orální historie především k narátorům a narátorkám. Nový systém by měl zároveň umožnit maximálně vstřícné zprostředkování relevantních dat navenek tak, aby mohla být interview k dispozici badatelům z řad odborné veřejnosti. Výše uvedené příklady dobré praxe ukazují možné způsoby prezentace zohledňující tematické zaměření projektu, nebo cílového uživatele. Vedle funkčního katalogizačního systému si lze jednoduše představit propojení místopisných dat prostřednictvím kartografických metod v mapě České republiky, nebo webový portál prezentující tematicky sevřené celky. Současné technologie poskytují velkou škálu možností. Je proto na správcích sbírek orální historie, které z nich se rozhodnou s ohledem na dostupné zdroje využít.

O autorece

Mgr. et Mgr. Marie Barešová, Ph.D. vystudovala historii a teorii filmu a dějiny umění na FF MU. Od roku 2013 je kurátorkou Národního filmového archivu, kde zpracovává a rozvíjí kolekci orálně-historických interview a podílí se také na aktivitách v oblasti filmové výchovy. Je spoluautorkou publikace *Generace normalizace. Ztracená naděje českého filmu* (2017) a aktuálně dokončované *Animace 70* (2022). Tematicky se zaměřuje na dějiny české a (ex)jugoslávské kinematografie. Je členkou České asociace orální historie a Společnosti pro queer paměť.

Národní filmový archiv

E-mail: marie.baresova@nfa.cz

Březen 1939 očima dětí / The March of 1939 from Children's View

Štěpánka Skálová

Abstrakt

Článek se zabývá vnímáním osudových dnů března 1939 přímými dětskými účastníky, jejichž vzpomínky byly získány metodou orální historie. Bádání se primárně zabývalo několika nejfrekventovanějšími vzpomínkami ve vytyčeném období, jejichž četnost v rámci zkoumaného vzorku respondentů je k vidění v příložených grafech. Sekundárně se výzkum zabýval takovými vzpomínkami respondentů, které se nějakým způsobem vymykaly z předem stanovených sledovaných bodů. Přesto lze i u takových vzpomínek naleznout společné body. Výsledek bádání ukazuje, do jaké míry se liší pohled „obyčejných lidí“ (v tomto případě dětí a mládeže) na konkrétní významnou dějinnou událost od oficiálního pohledu klasické historiografie.

Abstract

This article focuses on the perception of March 1939 by first-hand child participants, whose accounts were obtained by oral history method. The research was primarily targeted at some of the most recurrent memories from the set period, the frequency of which, within the investigated group of respondents, can be seen in the attached charts. Secondly, the research dealt with such memories of the respondents, which in some way deviated from the predetermined monitored points, and yet they had something in common. The result of the research shows to what extent the view of „ordinary people“ (in this case children and youth) on a specific significant historical event differs from the official point of view of classical historiography.

Klíčová slova: Děti; orální historie; březen 1939; Protektorát Čechy a Morava; každodennost; mládež; okupace; paměť.

Key Words: Children; oral history; March of 1939; Protectorate of Bohemia and Moravia; everyday life; youth; occupation; memory.

Úvod

Když se v polovině března 1939 snášel na české země sních a městskými ulicemi i vesnickými cestami projížděli němečtí vojáci, snad nikoho z dospělých to tehdy nenechávalo chladným, natož pak zpráva o zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Otázkou však zůstává, jak toto období vnímaly děti. Zaměřovaly se na stejné jevy jako jejich rodiče nebo jejich pozornost upoutávaly spíše každodenní strasti pro klasickou historiografii nezajímavé? Ať už byly jejich vzpomínky jakékoliv, po několik desítek let se je snažily intenzivně formovat dvě po

sobě bezprostředně následující totalitní ideologie. Až v posledních třiceti letech zmíněné ideologie ustoupily a nastal čas pro svobodné vyjádření toho kterého pamětníka. Předkládaný výzkum se tak věnuje analýze a následně interpretaci vzpomínek tehdejších dětí zejména na 15. a 16. březen 1939 získané metodou orální historie.

Jak již bylo předestřeno, výzkum se věnuje rozboru vzpomínek narátorů především na 15. a 16. březen 1939. Bylo vybráno dvacet pět mužů a dvacet pět žen, kteréžto množství stačilo pro nasycení informací ve výzkumu. Čtyři z použitých rozhovorů (každý v průměrné délce hodiny a půl) zpracovala sama autorka, přičemž jejich prvotní a komplexnější využití bylo v autorčině diplomové práci.¹ Dalších čtyřicet šest bylo pečlivě a s rozvahou vybráno z archivu pametnaroda.cz a nadále s nimi pracováno jako se surovým materiálem, základním stavebním kamenem. Autorka podrobněji prošla přibližně tři sta padesát natočených rozhovorů, přičemž mezi hlavní kritéria výběru vhodného narátora patřil rok narození mezi lety 1921–1933 a rozvinutější vzpomínky na zkoumané období 15. a 16. března 1939 než je pouhá zmínka o začátku okupace. Tam, kde narátor rozvíjel osobní prožitky, autorka potřebnou část rozhovoru přepsala a následně analyzovala v příložených grafech, na něž článek průběžně odkazuje. Důležité je podotknout, že vzpomínky narátorů nebyly žádným z tazatelů konkrétněji směřovány, to znamená, že narátorům nebyly předkládány žádné možnosti, na co by se měli v rámci vzpomínání na osudové březnové dny více zaměřit.

Respondenty jsou věřící (křesťané a židé) i nevěřící, ženy i muži (s datem narození od roku 1921 do roku 1933), z různých koutů Čech, Moravy a Slezska, přičemž genderovo-věkové zastoupení narátorů lze najít ve sloupcovém grafu² zastoupeném v příloze. Věková hranice byla stanovena na děti staré šest až osmnáct let dovršených v roce 1939. Nejnižší hranici věku narátorů v době počátku okupace, tedy věku šesti let (s jedinou výjimkou) autorka vytyčila z důvodu předpokladu alespoň nějakého množství skutečných, autentických a nepřevzatých vzpomínek. Vzhledem k charakteru paměti jako takové bývá totiž častým jevem dokreslování vlastních vzpomínek, byť neúmyslně, vzpomínkami druhých nebo na základě získávání doplňujících údajů z nejrůznějších médií.³ Horní věkovou hranici narátorů se pro autorku stal osmnáctý rok života, kdy podle současného zákona České republiky je jedinec již považován za dospělého. Premisa pro tento výzkum je taková, že paměti narátorů by si neměly vyloženě odpovírat se současným, demokratickým pojetím dějin. Počítáno je však s odchylkami, které se týkají zejména časových údajů.

¹ SKÁLOVÁ, Štěpánka. Každodennost a výchova dětí a mládeže v Protektorátu Čechy a Morava 1939–1945. Plzeň, 2018.

² Viz *Graf č. 1* v příloze.

³ Tímto fenoménem se zabýval např. Harald Welzer ve své knize *Můj děda nebyl nácek*; WELZER, Harald. *Můj děda nebyl nácek: Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha: Argo, 2010. ISBN 978-80-257-0228-4.

Analýza a interpretace vzpomínek narátorů na březen 1939

Před podrobnou analýzou jednotlivých vzpomínek bylo vytyčeno sedm aspektů v rámci vzpomínek na březen 1939, a to: 1. *Počasi*, 2. *Způsob příjezdu německé okupační armády*, 3. *Pocity z vojáků německé okupační armády přijíždějící do českých zemí*, 4. *Zavedení jízdy vpravo*, 5. *Rozdávání potravin německými vojáky*, 6. *Skupování potravin německými vojáky v obchodech* a 7. *Poslouchání rádia o vstupu okupačních vojsk do českých zemí*. Těchto sedm bodů bylo vybráno na základě jejich typičnosti (a tím pádem vyšší pravděpodobnosti zapamatování si) pro události v polovině března 1939. Ačkoliv zejména body 1 a 2 mohly být v paměti narátora (nevědomky) dokresleny na základě pozdější interpretace nejrůznějšími prostředky (televize, rádio, knihy, vyprávění druhých...), přesto bylo ve většině vzpomínek patrně značně subjektivní jádro, rozpoznatelný niterný prožitek, jako tomu bylo např. ve vzpomínce Evy K. (nar. 1934): „*Pak najednou začaly tou hlavní ulicí projíždět nákladní vozy, plný byly vojáků, maminka mě začala držet pevně za ruku, mačkat tu ruku, teď jsem na ní koukala, proč mě tu ruku mačká a co se děje. To bylo jedno auto za druhým a mamince tekly slzy.*“⁴

V prvé řadě je ale zapotřebí zrekapitulovat dění inkriminovaných březnových dnů sestavené na základě relevantních pramenů, přičemž hlavní důraz je kladen na bližší zkoumané aspekty. Lze dohledat, že dne 15. března 1939 panovalo značně nevlídné počasí. Teploty se pohybovaly kolem bodu mrazu a přšelo, sněžilo nebo obojí naráz.⁵ České země tohoto dne v brzkých ranních hodinách (krom Slezska, kde vše započalo už ve večerních hodinách dne předchozího) začala obsazovat německá armáda, a to v obrněných vozidlech, motorkách, na koních, bicyklech i pěšky. V některých částech země byla přítomna dokonce i letadla.⁶ Již samotným příjezdem okupantů se zde začala nastavovat nová pravidla, tedy jízda po pravé straně vozovky, což na našem území, kde se do té doby jezdilo vlevo, způsobilo nemalý zmatek. Dne 17. března byl pak vydán oficiální výnos, který s okamžitou platností nařizoval jízdu po pravé straně na celém území Protektorátu Čechy a Morava.⁷ O příjezdu německého vojska a následně o zřízení protektorátu informovaly obyvatelé jednak úřední vyhlášky, jednak novinové články nebo rozhlas.⁸ Vzhledem k výhodnému kurzu německé marky vůči české koruně počali němečtí vojáci po jejich příjezdu skupovat všechno možné, zejména však

⁴ Rozhovor s Evou K. (nar. 1934) vedl neznámý tazatel, 13. října 2013.

⁵ UHLÍŘ, Jan B. 15. březen 1939, *Historický obzor*, vol. 3/4, no. 20, 2009, s. 53, 56.

⁶ KOKOŠKA, Stanislav. *Unternehmen Südost: Okupace českých zemí v březnu 1939, Historie a vojenství*, vol. 46, no. 6, 1997, s. 135–150; UHLÍŘ, Jan B. 15. březen 1939, s. 54–57.

⁷ SKÁLOVÁ, Štěpánka. *Každodennost a výchova dětí a mládeže v Protektorátu Čechy a Morava 1939–1945*, s. 28.

⁸ MOULIS, Miloslav. *Osudný 15. březen*. Praha: Mladá fronta, 1979, s. 20; TAUCHEN, Jaromír. *Právní řád a publikace právních předpisů v Protektorátu Čechy a Morava*. In: KOTÁSEK, Josef a kol. (eds.) *Dny práva 2012 – Days of Law 2012: Část III. Revoluce a právo*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 9788021063198, s. 701; UHLÍŘ, Jan B. 15. březen 1939, s. 56.

potravin. ⁹ Aby si ale hitlerovské Německo před světem lépe obhájilo, že nemohlo jinak, než vzít české země „pod ochranu“, nechalo svoji armádu v obcích rozdávat polévku a snímky z této dobročinné akce, na nichž se vyskytují i obyvatelé českých zemí, nechali v tiskovinách vyobrazit s komentářem, že nasycují hladovějící české obyvatelstvo, které až do jejich příjezdu trpělo hladem. ¹⁰

Prvním zkoumaným aspektem bylo *počasí*. ¹¹ Ačkoliv se běžně nejedná o něco, co by běžně utkvávalo v lidské paměti, ve spojitosti s 15. březnem 1939 se jedná o něco docela jiného. Ten den bylo počasí poměrně extrémní (zima, pošmurno, déšť, mnohdy i sníh) a navíc spojené s významnou událostí, kvůli čemuž se zvyšuje pravděpodobnost zapamatování si tohoto údaje. Sledovaným údajem však nebylo, na jaké počasí si narátoři vzpomínají, nýbrž pokud vůbec se o něm zmiňují. Nad tématem počasí se tedy pozastavilo 36 % narátorů. Mimo nepřilíš rozvinuté zmínky jako „*Já si pamatuju mlhu, takovej déšť brzy ráno. Jsem se dívala z okna, pác jsem slyšela ten ruch a oni maširovali.*“ ¹², „*Tenkrát bylo vošklivý počasí, zima a padal takovej mokrej sníh jako s vodou.*“ ¹³ nebo „*Přišla domů (narátorčina matka, pozn. autorky) a plakala, protože viděla, [...] jak přšelo, tak se všechny helmy leskly.*“ ¹⁴ někteří z dotazovaných líčili počasí obsáhleji. Důvodem byla u Anny H. konkrétní vzpomínka spojující 15. březen 1939 s počasím: „*To bylo sněhu... závěje tady byly a tady jela motorka a měla tu lodičku, ten přívěs, a von tady uvízl pod námi a nemohl dál. No tak mužský vyšli, no, byl to Němec, tak šli pro strejčka, ten uměl drobet německy, tak ho vzali sem k nám. Chlapec byl zmrzlej, tak mu maminka udělala čaj a dali jsme mu jídlo. Tak von tady poseděl, ale to byl začátek, to bylo toho patnáctýcho. Von sem přijeli prostě a von dělal nákou spojku.*“ ^{15 16}

Prakticky každý druhý, konkrétně 52 %, z dotazovaných vzpomínal, *jakým způsobem do jejich obce vjížděla vojska německé branné moci*, ¹⁷ což bylo hned druhým zkoumaným aspektem. Vzpomínky dotazovaných zahrnovaly značnou škálu dopravních prostředků, a to příjezd v automobilech, obrněných vozech, nákladních vozech, na bicyklech, motocyklech (mnohdy se sajdkárem), koních, koňských povozech, tancích, ale i příchod pěších jednotek nebo dokonce přilet německých vojáků letadly. Údiv v očích pamětníků budil nejčastěji příjezd vojáků nemotorizovanými dopravními prostředky jako jízdni kola nebo koňské povozy,

⁹ GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan. Dramatické i všední dny protektorátu. Praha: Themis, 1996. ISBN 80-85821-35-4, s. 84

¹⁰ JÍRA, Josef. Lid v odboji: *Historie odboje a partyzánského hnutí na Kamenicku v letech 1939–1945*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1960, s. 20.

¹¹ Viz *Graf č. 2* v příloze.

¹² Rozhovor s Peggy C. (nar. 1930) vedla Andrea Jelínková, 11. února 2016.

¹³ Rozhovor s Jaroslavem Hrub. (nar. 1926) vedla Petra Verzichová, 5. ledna 2017.

¹⁴ Rozhovor s Judy D. (nar. 1932) vedoucí rozhovoru neuveden, 19. října 2010.

¹⁵ Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

¹⁶ Fotografie onoho konkrétního německého vojáka z 15. března 1939 viz *Fotografie č. 1* v příloze.

¹⁷ Viz *Graf č. 3* v příloze.

což mohlo působit ne příliš ohromujícím dojmem, jak popisují následující vzpomínky: „*Měli tam ty motorky se sajdkárama, ale taky koňský povozy... to jsem si nemyslel, že budou takhle vybavený. Hold co ukradli po cestě, nebo jak to bylo.*“¹⁸ „*Voni přišli pěší a přišli na tankách. Přijeli dokonce na kolech, víte o tom? Já jsem je viděla i na kolech. A bylo jich tak hrozně moc.*“¹⁹ Na bezprostřední kontakt s příslušníky německého wehrmachtu vzpomínalo hned několik pamětníků. Vladimír Ch. svoji vzpomínku interpretoval tak, že to byl „*zážitek, když jsme na ně pokřikovali: ‚Papundeckl!‘ a voni křičeli: ‚Plech!‘. [...] Byli v těch vobrněnejch vozech a my jsme prostě poukazovali na to, že mají papundecklový vobrnění a voni řvali plech.*“²⁰ Marie V. vzpomínala následovně: „*Ještě se pamatuju, že tenkrát, to muselo bejt těsně kolem toho patnáctýho března, když sem přišli, že jsem šla ze školy... a proti mně po silnici jela motorka... já jsem šla teda po chodníku a bylo to už na kraji města a... ten chlap volal z tý motorky: ‚Ist das Taus?‘ (německy „Jsou to Domažlice?“; pozn. autorky) Jenže já jsem mu rozuměla ‚Haus‘ (německy „dům“, pozn. autorky) a myslela jsem si: ‚No, propána, vždyť to vidíte, že jsou tady baráky!‘ Ale nějaká paní ta holt mu to rozuměla líp, tak křičela: ‚Jó, jó!‘“²¹*

Někteří z respondentů se zmiňovali i o vzhledu německých uniforem, přičemž se nejčastěji pozastavovali nad helmami (komentován byl zejména jejich specifický vzhled a nepříjemný pocit, které budily) nebo se podívovali tomu, že některé uniformy vyhlížely jako letní. Mimo jiné na dojem z německých přileb vzpomínal Josef H. takto: „*Voni nepřijeli autama, jeli na kolach. Seděli na kolach nebo je tlačili. A potom jeli s koňma, měli ty vozíky, víte, takový ty menší vozíčky a tam seděli přikrytý s plachtama. Zmrzli a hladoví. A v tom pochodovali a maširovali, oni měli ty přílby, viš, jak vypadali, strašohrůzně.*“²² Ojedinele se vyskytovaly i zmínky o zbraních, konkrétně o kulometech, samopalech a puškách, jako třeba u Stanislava H.: „*Najednou přijdeme na hlavní ulici, tam jezdily německý auta vobrněný, nákladáky, na nich stáli vojáci s puškama namířeny na ulici, motocykly s kulomety na sajdce, tak jsme z toho byli vyděšený trošku a přišli jsme do školy.*“²³ Jeden z narátorů, Václav D., měl spojený vlastní prožitek z příjezdu německé armády s bezprostřední reakcí starší generace: „*Já jsem zažil ty první motorizované voddily na náměstí ve Veselí nad Lužnicí, kde bydlel děda v prvním patře uprostřed náměstí. Votevřeli jsme vokna a koukali jsme na ně a děda řval na ně. Byli to motorkáři, vobyčejný, žádný eses, vobyčejný vojáci v takovejch těch jejich prolamovanejch helmách, a nikam se neohlíželi dopředu, a projížděli velice pomalu tím náměstím a děda řval, několikrát a vopakovaně:*

¹⁸ Rozhovor s Jaroslavem Holl. (nar. 1927) vedl Jakub Anderle, 18. května 2015.

¹⁹ Rozhovor s Maud B. (nar. 1929) vedl Hynek Moravec, 4. listopadu 2012.

²⁰ Rozhovor s Vladimírem Ch. (nar. 1930) vedl Lukáš Krákora, 21. března 2008.

²¹ Rozhovor s Marií V. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 10. března 2018.

²² Rozhovor s Josefem H. (nar. 1929) vedla Štěpánka Skálová, 2. srpna 2017.

²³ Rozhovor se Stanislavem H. (nar. 1926) vedla Šimonová, 10. ledna 2015.

„Heim ins Reich!“²⁴ „Jděte domů do Německa!“, a tak dále. „Heim ins Reich!“ a furt to vopakoval. Nikdo sem na něj nemohl jít... Měli rozkaz nikoho se nedotýkat, na nic nereagovat, jeli jak mumie.²⁵

Zkoumaný aspekt, který plně cílil na subjektivní dojem dotazovaného, se týkal *pocitů z příjezdu německé armády*.²⁶ Nikdo z dotazovaných, dokonce ani žena německé národnosti, jak by se dalo předpokládat, se k příjezdu německé branné moci nevyjadřoval pozitivně. Dotazovaní nanejvýše vzpomínali na své sousedy, kteří wehrmacht nadšeně vítali. O této skutečnosti se obsírněji zmiňovala Anna K.: *„A náš tatínek s tím panem Hajdou chodili hrát každé den kulečnick do hospody vedle do Cimbůrkovy ulice. A tykali si! A teď přišli Němci a paní Hajdová povídala: „Anytško“, to byla sudetská Němka někde vod Dobrušky, „Anytško, protiš pláčeš? Pršíde Chitler, bude toprše!“ No představte si! A ta jejich Helena, dcera jejich, my jsme za české klub Slávie chodily plavat na vojenskou plovárnu v Praze. A vona měla dirndl najednou! Jak voni je čekaly, ty Němce... No představte si.²⁷*

Vyložení dobré, případně neutrální vzpomínky na Němce tak narátori zmiňují pouze v souvislosti předválečné doby před rokem 1939 jako třeba Anna A.: *„Než přišli Němci, tak jsme tam žili velmi dobře (v Dobřanech, pozn. autorky), Češi s Němcema, akorát děti jsme si nadávaly: „Du bist der Ochs.“ (‘Ty jsi osel.’, pozn. autorky) a takový ty hlouposti. A když byl dvacátý osmý říjen a měli jsme oslavu, všichni šli do průvodu, tak Němci šli taky, v tmavých oblecích a cylindry na hlavě. [...] To bylo před (válkou, pozn. autorky). Neexistovalo, abysme se nějak hádali. Nakupovali jsme u Němců a oni u nás.²⁸ Na rozdílné vztahy mezi Čechy a Němci před a po začátku druhé světové války pak vzpomínal Josef H.: *„My jsme bydleli blízko hranic (ve městě Kdyně, pozn. autorky). Těsně blízko. A vono pořád žili ty Němci spolu a s Čechama. Ale potom přišla tahle doba, tak tám začli ti Sudeťáci řídit.²⁹**

Na druhou stranu, vybraní respondenti se jednotně nevyjadřovali ani ve smyslu negativních pocitů. Většina narátorů (58 %) nechávala totiž ve svých vzpomínkách dojmy stranou a hovořila spíše věcně. Jak bylo výše zmíněno, tehdy čtrnáctiletá

²⁴ Heslo *„Heim ins Reich!“* se vyskytovalo již od 20. let 20. století ve spojitosti s právem na sebeurčení německé menšiny v pohraničí bývalého Rakouska-Uherska. Tento slogan zároveň ve svém projevu 15. března 1938 použil celkově pro československé pohraničí, které obývala německá menšina, Konrad Henlein. V případě vzpomínky Václava D. by se nyní jednalo o pouhou spekulaci, zda se výrok jeho prarodiče odkazoval na slogan, ač se to jeví jako pravděpodobná varianta. Zajímavé je, že za předpokladu, že by narátorův dědeček skutečně *„Heim ins Reich!“* (ve správném překladu jako *„Domů do říše!“*) mnil proříšsky, sám narátor tento výjev vnímal (a do dneška nejspíš i vnímá) jako symbol prarodičova odporu vůči okupaci namísto souhlasu s ní.

²⁵ Rozhovor s Václavem D. (nar. 1929) vedl Vilém Faltýnek, 15. dubna 2015.

²⁶ Viz *Graf č. 4* v příloze.

²⁷ Rozhovor s Annou K. (nar. 1922) vedl Martin Reichl, 31. března 2013.

²⁸ Rozhovor s Annou A. (nar. 1924) vedla Štěpánka Skálová, 2. března 2018.

²⁹ Rozhovor s Josefem H. (nar. 1929) vedla Štěpánka Skálová, 2. srpna 2017.

Němka z Brna se nevyjadřovala k příjezdu německé armády pozitivně, nýbrž bez citového zabarvení: „*Já nevím. Já vůbec jsem toto nevnímala... Mě to neříkalo nic špatného. Já jsem byla v tom obchodě. Mě se to nedotklo. Mě se to fakticky nedotklo. Já jsem to nevnímala [...] Já jsem byla od rána do večera v obchodě. Pro mě byl ten obchod všechno... Vím, že ještě, to se kdysi lepilo ty praporky nebo se pí-chaly, že jsme to v obchodě taky měli, kde postupují ty Němci.*“³⁰ Důvodem však mohla být jak skutečná citová nezaújatost, tak obava z odsuzování jejích myšlenek dalšími generacemi, obava z aplikování kolektivní viny na její osobu, jak se tomu i dnes v rámci událostí druhé světové války mnohdy děje. Podobně neutrálně, ba dokonce s jistou omluvou, vzpomínala na německé vojáky Anna H.: „*Nám tady nechal fotografii³¹ a adresu a my jsme tenkrát nevěděli, jaká hrůza nás čeká. Von za to nemohl, prostě narukoval do jiný země.*“³² Vzpomínky pak ještě zahrnovaly sice neutrální pocity z pohledu dítěte, tedy samotného narátora, ale zároveň negativní z pohledu narátorových blízkých, rodičů a učitelů, jak tomu bylo třeba u Daruše B.: „*Vím, že maminka plakala. Já jsem to ještě tak nechápala a bratr vůbec ne. Otec byl hodně smutný a říkal: „To bude hrůza, co nás teď všechno čeká.“*“³³ Na pokle-slou náladu učitelek pamatoval Josef B.: „*To si to matně pamatuju, že některý té učitelke prostě bele z toho zófalý.*“³⁴

Ostatně, bezprostřední reakce kantorů také stojí za zmínku, ačkoliv ty nebyly přímo předmětem výzkumu. V pamětech tehdejších dětí učitelé vystupují jako autority, jako vlastenci, o čemž se lze přesvědčit v několika následujících vzpo-mínkách. Daruše B. „*přišla do školy, první hodinu byla matematika. Profesorka Janáčková, Pražačka, velká sokolka^{35 36}, a začala matematiku tím, abychom po-vstali, a kdo umí, ať se pomodlí za vlast*“.^{37 38} Také Dagmar E. vzpomínala na

³⁰ Rozhovor s Editou B. (nar. 1926) vedla Lucie Hostačná, 1. srpna 2016.

³¹ Fotografie onoho konkrétního německého vojáka z 15. března 1939 viz *Fotografie č. 1* v příloze.

³² Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.

³³ Rozhovor s Daruší B. (nar. 1923) vedl Vít Lucuk, 19. června 2013.

³⁴ Rozhovor s Josefem B. (nar. 1930) vedl Vít Lucuk, 9. března 2018.

³⁵ O příslušnosti k organizaci Sokol ve smyslu vlastenectví, tentokrát ve spojení se svým otcem, se zmiňoval ze zkoumaného vzorku i narátor Břetislav L.; Rozhovor s Břetislavem L. (nar. 1931) vedla neznámá tazatelka, 29. července 2016. Nepřímou zmínku ohledně příslušnosti narátorčiných rodičů a nejspíše i narátorky samotné k organizaci Sokol lze též najít v rozhovoru s Danuší L.; Rozhovor s Danuší L. (nar. 1926) vedl Vít Lucuk, 16. července 2014.

³⁶ Organizaci Sokol s vlastenectvím spojovala také narátorka Dagmar E., která vzpomínku na německé vojáky, kteří v březnu 1939 rozdávali na jednom z pražských náměstí polévku, okomentovala následovně: „*To mě jako dítě takhle vychovaný strašně urazilo.*“; Rozhovor s Dagmar E. (nar. 1928) vedl Petr Zemánek, 24. listopadu 2014.

³⁷ Daruše B. nebyla jediným narátorem, který ve své vzpomínce použil výraz „pomodlit se za vlast“. Použil jej i František Hron.: „*Matka byla hodně zbožná, tak si pamatuju, jak mě vzala za ruku (15. března 1939, pozn. autorky), tam jsme měli kříž, poklekli jsme před křížem a modlili jsme se za vlast.*“; Rozhovor s Františkem Hron. (nar. 1929) vedla neznámá tazatelka, 12. ledna 2018.

³⁸ Rozhovor s Daruší B. (nar. 1923) vedl Vít Lucuk, 19. června 2013.

svoji vlastenecky smýšlející kantorku: „*Už před tím nás učila Kříčková slova ‚K novému životu‘ Sukovu, ‚Vyletěl sokolík od Blanika‘. A paní učitelka řekla: ‚Tak, děti, dneska se nebudeme učit. Ted’ si stoupněte a zazpíváme si ‚V nový život‘, umíte to? A ten nový život přijde až po tomhle. A ted’ radši jestli máte maminky doma, tak radši jděte domů, ať se vo vás nebojej. A nikde se nezastavujte. Ale na koho maminka bude čekat až v poledne, tak tady samozřejmě zůstaníte.*“³⁹ Učitel Tomana B. 15. března 1939 „*přišel do třídy a řekl: ‚Chlapci, já jsem... já vím, jak vy jste milovali naše vojáky, jak jste za nimi chodili, jak jste byli jejich přáteli, ale zjistil jsem, že i dnes někteří vaši... nebo naši chlapci chodí za těmi vojáky, kteří sem přišli. Ale prosím vás, nedělejte to, protože tito vojáci do této země nepatří.*“⁴⁰ Stejný den slyšela Judy D. od svého učitele Svobody: „*Víte, děti, když nechcete salutovat, když to vojsko maširuje městem, tak musíte jít do nějakých dveří, zůstaněte tam stát, a až přejdou, tak jděte domů.*“⁴¹ Tato věta se však stala kantorovi Svobodovi osudnou, neboť Judy D. ještě dodala: „*Chudák, Němci ho potom zavřeli velice rychle, zemřel v koncentráku nebo ho zastřelili.*“⁴²

Téměř polovina vzpomínek na 15. březen 1939 je spojena s více či méně negativními emocemi samotných přímých účastníků, přičemž nejčastěji se jedná o strach, smutek a nesnášenlivost. Spíše mírnější, byť zkličené pocity ke zkoumané situaci měl Zdeněk N.: „*To jsem viděl teda poprvé německé vojáky a s náma, s děčkama, musím říct, to trošku zacloumalo. To jsme si uvědomili, že je něco jinak. Ta atmosféra, ta byla samozřejmě cítit, tak to jsme vnímali.*“⁴³ Jistou změnu pociťoval i Zdeněk K.: „*Všechny maminky plakaly a všechny otcové taky. A potom už jsme viděli, jak po Václavským náměstí táhnou Němci. Tak to už jsme pochopili samozřejmě, že to už není Československo, že jsme okupovaný. To už ten rozum jsme měli. I když zase říkám, nebraly jsme to jako děti, nebrali jsme to jako úplnou tragédii, ale za velmi nepříjemnou, téměř tragickou změnu, takto bych to řekl.*“⁴⁴ Podobně vyprávěl Toman B.: „*Takže my jsme věděli už samozřejmě, že to je cizí vojsko, že to je něco, co... co je nepatřičné. Tu tíhu té okupace jsme ještě zpočátku necítili, protože Němci, který sem přišli, tak zpočátku ještě se chovali řekl bych zdrženlivě.*“⁴⁵

Silnější emoce vyjadřovala Vlasta M. vzpomínkou, že „*to bylo tak smutný. (...) Chytili jsme se kolem krku, plakali jsme a bylo. Povobejmali jsme se a...*“⁴⁶, Eva G., že „*to byl jenom malý kousek, co bylo vidět (místní nacisté vítali v autech*

³⁹ Rozhovor s Dagmar E. (nar. 1928) vedl Petr Zemánek, 24. listopadu 2014.

⁴⁰ Rozhovor s Tomanem B. (nar. 1929) vedl Jan Horník, 13. listopadu 2007.

⁴¹ Rozhovor s Judy D. (nar. 1932) vedl neznámý tazatel, 19. října 2010.

⁴² Rozhovor s Judy D. (nar. 1932) vedl neznámý tazatel, 19. října 2010.

⁴³ Rozhovor se Zdeňkem N. (nar. 1932) vedla neznámá tazatelka, 22. února 2018.

⁴⁴ Rozhovor se Zdeňkem K. (nar. 1932) vedl Petr Zemánek, 5. května 2015.

⁴⁵ Rozhovor s Tomanem B. (nar. 1929) vedl Jan Horník, 13. listopadu 2007.

⁴⁶ Rozhovor s Vlastou M. (nar. 1922) vedl Vít Lucuk, 25. července 2015.

přijíždějící Němce, pozn. autorky), *ale to mi stačilo mít strach*⁴⁷ nebo Dagmar E., která šla „*kolem těch šedivých vojáků, kterých jsme se hrozně báli, ale přišli jsme do školy většinou*“⁴⁸. Vyloženě nenávidný vztah si k Němcům vlivem okupace vytvořil Josef H.: „*Němce nenávidím k smrti, já bych to byl vystřílel jako kočky.*“⁴⁹ Stejný odpor k nim projevil ve své vzpomínce i Asaf A.: „*A teď ty Němci se tam cpali, žrali, div jim se nekoulely voči z toho, jak to do sebe soukali, tak to bylo hrozný... nevím, jestli si to umíte představit... když jsem je snad nejvíc nenáviděl, víc to už snad ani nešlo, tak tohleto střetnutí s německými vojáky.*“⁵⁰ Emočně srovnatelnou vzpomínku měl už jen Vladimír H.: „*Atmosféra (na gymnáziu, pozn. autorky) byla taková... nenávist. Nenávist na všechno, co je, co bylo německý. A dávali jsme to najevo. Naše třída byla tak solidární, že my jsme tam měli profesora, doktora Jána, ten měl češtinu a dějepis, literaturu a tak dále. A ten, kdyby u nás ve třídě byl jeden jedinej konfident, tak už by byl v koncentráku.*“⁵¹

Následující sledované aspekty zmiňovalo již jen neveliké procento narátů. O tom, že byla prakticky ze dne na den *zavedena jízda vpravo*,⁵² se zmiňuje 8 % zkoumaných výpovědí, tedy nejméně ze všech dílčích částí. Zato však na změnu směru jízdy vzpomínají velmi podobně, spíše věcně, zejména na to, jak rychle byla změna provedena, ačkoliv se o tom v Československu jednalo již delší dobu. Jedinou výjimkou byl Zdeněk K., který měl zavedení jízdy vpravo spojený s osobnějším prožitkem: „*„Chod'te vpravo!“ Tramvaje se změnily, přehodili čísla nahoře, přehodili vstupy, výstupy, no, jezdilo se vpravo. Já jsem to napravo, to chození vpravo, považoval za přirozenější než to chození vlevo. Já nevím proč, ale mně se to líbilo, že to je docela přirozený, chodit vpravo. Tendle pocit jsem měl sám, ne, že bych s kamarádama takhle mluvil, já jsem často chodil třeba z Jindříšský k babičce na Vinohrady, to docela s chutí jsem chodil vpravo. Vůbec, vůbec se mě to nedotklo, že musím náký zvyky změnit. Zajímavý. Nevím proč, ale nák po pravý ruce že chodim, jako pravák. Nedotklo se mě to. Nic jsem neměnil tutim.*“⁵³

Dalším zkoumaným aspektem bylo jídlo a to konkrétně hned ve dvou kategoriích, tedy *rozdávání jídla českému obyvatelstvu*⁵⁴ a *skupování potravin německými vojáky*⁵⁵ v českých obchodech. Na základě německé propagandy bylo německým

⁴⁷ Rozhovor s Evou G. (nar. 1932) vedl Adam Drda, 19. listopadu 2015.

⁴⁸ Rozhovor s Dagmar E. (nar. 1928) vedl Petr Zemánek, 24. listopadu 2014.

⁴⁹ Rozhovor s Josefem H. (nar. 1929) vedla Štěpánka Skálová, 2. srpna 2017.

⁵⁰ Rozhovor s Asafem A. (nar. 1928) vedla Petra Verzichová, 17. srpna 2017.

⁵¹ Rozhovor s Vladimírem H. (nar. 1924) vedl Vít Lucuk, 9. září 2015.

⁵² Viz Graf č. 5 v příloze.

⁵³ Rozhovor se Zdeňkem K. (nar. 1932) vedl Petr Zemánek, 5. května 2015.

⁵⁴ Viz Graf č. 6 v příloze.

⁵⁵ Viz Graf č. 7 v příloze.

vojákům řečeno, že české země se potýkají s nedostatkem a nacistické Německo je tak musí vzít pod ochranu a pomoci jim. O takové propagandě se mohla z úst vojáka wehrmachtu přesvědčit i Jiřina F.: „*A můj otec se tam na té křížovatce zastavil s tím důstojníkem, on uměl perfektně německy, tak říkal: ‚Co tu děláte?‘ A ten důstojník mu řekl, to vám slyším jako dneska: ‚Přišli jsme vás zachránit.‘*“⁵⁶

Bezprostředně po vojenském obsazení obcí se začala rozbíjet polní kuchyně, ve které se začaly vařit polévky či guláše pro „strádající český lid“. Vše pak bylo okupanty náležitě zdokumentováno, aby pořízené fotografie mohla německá propaganda používat s výkladem, že se jedná o záchranu českého obyvatelstva německou armádou. Pamětníci na tuto událost vzpomínají s pocity v lepším případě neutrálními, např. jako Alois Č.: „*Tak voni tam přijeli, Němci to vobsadili a přijeli tam hned s tou polní kuchyní. Rozdávali tam polívku... cukr měli takovou tu krupicu, to tady nebylo, a tak to rozdávali a mysleli si, že to lidi nemaj.*“⁵⁷ František C. také nevzpomínal s nějakým opovržením: „*Oni dotáhli (Němci, pozn. autorky) před tu radnici kotle a začali vařit. A ti lidé nešťastní, třeba byli hrozně chudí nebo co. Tak rozdávali polívky těm lidem. Ten Eintopf jejich německej. Fronty lidí a oni fotografovali, dělali z toho propagandu, že kdyby Hitler neživil, tak že tady zdecháme. Ono to bylo totiž naopak.*“⁵⁸

Vyskytovaly se i vzpomínky s negativním nádechem jako u Dagmar E.: „*Tak já jsem se vypravila zpátky a to si pamatuju, jak jsem nemohla pochopit, že lidi, kteří se mezi sebou mluví česky, stojí vlastně frontu u kotle, z kterýho nějakou šlichtu rozdávaj německý vojáci. To mě jako to dítě takhle vychovaný (narátorka byla členkou organizace Sokol, pozn. autorky) strašně urazilo, utíkala jsem vodtamtud, co mi nohy stačily.*“⁵⁹ Radoslav F. vyprávěl o zážitku spojeným s negativními emocemi a vydáváním jídla Němci z pohledu druhé osoby: „*Postavili kuchyň a nabízeli jídlo, jenomže každé jich zdaleka obcházel, nikdo o to prostě zájem neměl. A jeden z těch kónickéjch, byl to legionář⁶⁰ starej, tož raz se tak trošku napil a šel okolo a ted'ka když mu to nabízeli, tak říká: ‚To u nás nežerou ani prasata!‘ [smích]“⁶¹*

Vzpomínání narátorů se však neomezovalo pouze na vaření polévek na náměstí a návších. Dva z pamětníků, František, B.A. Radomír M., si shodně vybavili rozdávání čokolád německými vojáky dětem. František B. vyprávěl, jak „*Němci nám nabízeli čokoládu, my jsme od Němců nic nechceli, my jsme neměli těch*

⁵⁶ Rozhovor s Jiřinou F. (nar. 1924) vedla Magdaléna Sadravetzková, 3. ledna 2018.

⁵⁷ Rozhovor s Aloisem Č. (nar. 1925) vedl Vít Lucuk, 11. září 2013.

⁵⁸ Rozhovor s Františkem C. (nar. 1923) vedl Vít Lucuk, 5. února 2010.

⁵⁹ Rozhovor s Dagmar E. (nar. 1928) vedl Petr Zemánek, 24. listopadu 2014.

⁶⁰ Ve svém vzpomínání legionáře zmiňuje i Květoslava B., taktéž ve spojitosti s opozicí vůči Německu. Dále se narátorka zmínila i o perzekuci legionářů nacistickým Německem bráných jako odpůrce režimu; Rozhovor s Květoslavou B. (nar. 1924) vedla Karolína Antlová, 29. června 2015.

⁶¹ Rozhovor s Radoslavem F. (nar. 1926) vedl Tomáš Janík, 20. června 2010.

Němců rádi, no ale prostě nikoho neobtěžovali. Takže projeli a bylo pokoj“.⁶² Radomír M. měl pak obdobnou vzpomínku: „Tak to celkem pro nás byla taková stresová situace, že když jsme viděli německé okupanty, že dokonce rozdávali ještě takové malé čokoládky dětem s hákovým křížem, protože v Německu se tvrdilo, německá propaganda, že v Československu je bída, že v Československu je nepořádek a že proto museli okupovat Československo.“⁶³

Skutečnost však byla jiná. V době okupace českých zemí se právě nacistické Německo již nějaký čas potýkalo s nedostatkem potravin. Proto němečtí vojáci nevycházeli z úžasu poté, co viděli plné pulty v tuzemských obchodech s potravinami. Vzhledem k nastavenému směnnému kurzu 1:10 ve prospěch Říšské marky tak využívala okupační armáda veškerý svůj volný čas ke skupování potravin v obchodech, na což někteří z narátorů taktéž vzpomínali, bez negativního podtextu např. Jaroslav Holl.: „První tejdén vymetali pečlivě všechny cukrárny (Němci, pozn. autorky), protože ta šlehačka, voní tam už měli lístky v tej době, stravenky.“⁶⁴ Obdobně i Radomír M.: „A když sem přijeli němečtí vojáci, tak úplně byli vykulení z toho, co bylo v obchodech. Nakupovali náruče rohlíků, zákusků, všechno, co bylo, protože to v té době v Německu vůbec nebylo.“⁶⁵ S jistým citovým zabarvením svoji vzpomínku sdělil Vladimír Ch.: „A když teda přijeli, tak jsem měl vibráček vo tom, jak dopadáme, když šli si za marku koupit rohlíky a tenkrát byly takové pětikilové pytle, pytlíky papírový, a za tu marku nesl čtyřicet rohlíků. Takle ty dva pytlíky plný a řehťal se... to u nich nebylo možný. [...] Protože voní když přišli, tak byl stanovenej kurs jedna ku deseti a to prakticky dělali všichni vokupanti [...] Já si pamatuju, jak se řehťal, když nesl těch čtyřicet rohlíků v těch dvou pytlíčkách.“⁶⁶ Silnými negativními pocity se pak netajil Asaf A.: „Patnáctýho března ráno [...] se šlo normálně do školy, jako by se nic nedělo, a já v těch Vršovicích jsem tam procházel do školy parčíkem a tam už byli usazený řehťající se německý vojáci. Měli tam kotel, kde si vařili nákej ten guláš nebo ta supe (die Suppe, německy polévka, pozn. autorky) jejich. A tak byli hrozně veselí, když se na to dneska dívám, tak asi zřejmě taky vyfasovali nákej šnaps (kořalka, pozn. autorky), protože byli tak rozjařený a už byli šťastný, že už to skončilo pro ně momentálně. Tak to bylo moje vlastně první setkání s nima. [...] My jsme se chovali jako kdyby nebyli, my jsme je ignorovali, takže jsme byli hrozní hrdinové, naopak když jsem šel domů, po škole, tak to jsem vždycky se zastavil, na tom rohu byla cukrárna [...] a já šel domů na oběd, protože tehdy ještě žádný školní kuchyně nebyly, tak jsem šel domů na voběd a šel jsem kolem týdletý cukrárny vždycky, a to víte, už jsem měl hlad, tak jsem tam vždycky koukal, co

⁶² Rozhovor s Františkem B. (nar. 1928) vedl Dušan Slačka, 24. dubna 2014.

⁶³ Rozhovor s Radomírem M. (nar. 1924) vedl Vít Lucuk, 4. února 2013.

⁶⁴ Rozhovor s Jaroslavem Holl. (nar. 1927) vedl Jakub Anderle, 18. května 2015.

⁶⁵ Rozhovor s Radomírem M. (nar. 1924) vedl Vít Lucuk, 4. února 2013.

⁶⁶ Rozhovor s Vladimírem Ch. (nar. 1930) vedl Lukáš Krákora, 21. března 2008.

tam všecko mají za dobroty, co bych si koupil, kdybych na to měl, jako že jsem neměl, a tentokrát toho patnáctýho března jsem šel ze školy, tak ty výlohy byly úplně vydrancovaný, tam nebylo vůbec nic. A teď ty Němci se tam cpali, žrali, div jim se nekoulely voči z toho, jak to do sebe soukali.“⁶⁷

Posledním sledovaným aspektem byla zmínka o *poslechu domácího rozhlasu*,⁶⁸ díky kterému se obyvatelstvo dozvědělo nejprve 15. března 1939 instrukce, kterak se chovat v přítomnosti přijíždějících okupačních vojsk, a druhý den, 16. března 1939, o zřízení Protektorátu Čechy a Morava. S tímto aspektem, pakliže byly v souvislosti s ním projevny nějaké emoce, se pojil vždy smutek, jako např. ve vzpomínce Vlasty M.: *„Byli jsme u rádia všichni a zase byla nějaká ta znělka a teď bylo oznámeno, že ty Němci překračují hranice a upozorňovali jako že nemáme dělat něco... jenom upozorňovali snad na to, aby někdo nedělal nějaký hlouposti. Ne, já říkám hlouposti, ale prostě aby byl klid, že se nedá nic dělat, že... nebo tak ňák. No, bylo to tak smutný.*“⁶⁹ Na smutek svých rodičů pak vzpomínala Eva D.: *„Tak došlo až do patnáctého března devatenáct set třicet devět, kdy jsme ráno stáli, než jsem měla jít do školy, byla jsem v první třídě, u rádia, všichni tři, maminka, tatínek a já, a rádio hlásilo, že právě k nám vstupuje německá armáda, nacionálně socialistická armáda, že jsme se stali součástí, já nevím, jestli se dá říct součástí, no obsazení, že jsme Německou říší. Tak si pamatuju, taková jsem byla malá, trochu víc jak toto, jak ty rodiče zůstali tak úplně zdrceni, jak když je praštit něčím. Maminka mně říkala: ‚Běž, Evičko, k tatínkovi, dej mu pusu a pohlad‘ ho. ‚A já jsem nešla, já jsem nechtěla. Tatínek řekl: ‚Ale nech jí, běž s ní do školy, ať jí někdo po cestě neublíží.‘ Jako že jsem Židovka. Protože mě tatínek, aniž by maminka věděla, přihlásil do židovské matricy. Neměl na to nárok. To měla spolurozhodovat maminka s ním a ta by to byla nechtěla. Ta by byla chtěla, abych byla normálně bez vyznání.*“⁷⁰

Bezprostřední nebezpečí si rodina Asafa A. uvědomovala již u samotného počátku fungování Protektorátu Čechy a Morava, o jehož ustanovení a také událostem tomu předcházejícím se dozvěděla právě prostřednictvím rozhlasu, jak Asaf A. líčil ve svých vzpomínkách: *„Už toho čtrnáctýho března jsme seděli celá rodina u te-, už jsem chtěl říct u televize [smích] u rádia a tam už říkali, jako že pan státní prezident doktor Emil Hácha s ministrem zahraničí Chvalkovským vodjeli na pozvání Vůdce a říšského kancléře do Berlína na návštěvu, tak už to bylo strašně všecko divný, co z toho bude, a táta hned začal sbírat všechny možný papíry, který by ho mohly dostat do kriminálu (otec byl komunista a pomáhal uprchlíkům utíkat z Československa, pozn. autorky), a chodil s tím dolů do*

⁶⁷ Rozhovor s Asafem A. (nar. 1928) vedla Petra Verzichová, 17. srpna 2017.

⁶⁸ Viz *Graf č. 8* v příloze.

⁶⁹ Rozhovor s Vlastou M. (nar. 1922) vedl Vít Lucuk, 25. července 2015.

⁷⁰ Narátorčin otec téhož dne spáchal sebevraždu, pozn. autorky. Rozhovor s Evou D. (nar. 1932) vedli Ester Balázová, Kamila Bízíková, Zdena Kopřivová, Tereza Micová, 7. dubna 2014.

*kotelny, todle už byl dům s ústředním topením a bylo to v březnu, takže se ještě topilo, tak to tam všecko naládoval, to, co našel. Samozřejmě se svolením našeho domovníka, který obsluhoval tu kotelnu.*⁷¹ Ač už bez zmínky o poslechu rozhlasu, narátor ve svém vzpomínání ještě pokračoval: „*Ono taky když nastal ten patnáctý březen, tak se vod nás vodstěhoval na nákou dobu (narátorův otec, pozn. autorky), někde se utajoval... vim o tom, že si udělal s mámou takovou dohodu, že my jsme měli balkón, takže když bude vzduch čistý, takže bude na balkoně pověšená deka, když vzduch nebude čistý, tak tu deku sundaj, takže si řekli, kdyby zazvonili u dveří, takže stačí strhnout tu deku. To trvalo asi, já nevím, čtrnáct dnů. A pak bylo vidět, že už na jeho stopu nepřišli z těch záznamů, co měla komunistická strana ještě třeba i ta Rote Hilfe a tak dále, takže na něj se nedostanou. Tak pak už přišel domů, on byl zase s náma už.*“⁷²

Závěrem výzkumu je nutné zmínit i vzpomínky, které, ač nejdou zařadit ani do jedné z příhrádek (byť není vyloučeno, že mohou v některých případech být jejich součástí) zkoumaných aspektů, jsou pro analýzu zkoumané problematiky nesmírně důležité. V oněch pamětech se ukrývá dětská naivita, bezprostřednost, opravdovost, prakticky samotné jádro vybraných vzpomínek. Jádro, u nějž je nejmenší pravděpodobnost pozdějšího zkreslení ať už samotnou povahou uchovávání paměti nebo vnějšími vlivy jako jsou např. média.

Nejčastěji se tento typ vzpomínek vzhledem k věku pamětníků týkal školy, případně spolužáků. Na přítomnost německých vojáků vzpomínala Jarmila For. následovně: „*Já jsem chodila do školy a teď ve vesnici bylo plno vojáků. To jsem si říkala: „To už je jako konec?“*“⁷³ Zato Stanislav H. měl ve své paměti německé armádní příslušníky spojené se školou mnohem více: „*A dokonce se tam asi na deset dní usídlili, zabrali tělocvičnu, tam spali a měli tam v šatnách proviant a dupali tam v těch okovaných botách v suterénu, ten prostě zabrali, a potom když se počasí umoudřilo a mohli vyjet, tak zaparkovali ty vozidla na náměstí.*“⁷⁴

Vzpomínky spojené se spolužákem měl pak Karel D.: „*Ráno jsme šli do školy a když jsme byli ve škole, tak jsme se dozvěděli, že už nás obsazují, a já jsem tedy měl hodinu volnou a to s jedním spolužákem jsme se šli podívat ke kasárnám, v Písku, jak to tam vypadá, no tak vojáci nás sice zastavili, ale potom když zjistili, že jsme jenom studenti, no tak nás pustili dál. Ale to byla jenom taková dětská zvědavost, co tam je, zase jsme se vrátili. Musím říct ano, byla to spíš zvědavost, ať už to bylo tam nebo v Milevsku, když jsem přijel k rodičům, tak jsme jenom koukali na ty německé vojáky, oni nám nijak nic nevytýkali, že je okukujeme, no byla to dětská zvědavost, nijak jsme politicky do toho nezasáhli,*

⁷¹ Rozhovor s Asafem A. (nar. 1928) vedla Petra Verzichová, 17. srpna 2017.

⁷² Rozhovor s Asafem A. (nar. 1928) vedla Petra Verzichová, 17. srpna 2017.

⁷³ Rozhovor s Jarmilou For. (nar. 1927) vedl Vít Lucuk, 27. srpna 2014.

⁷⁴ Rozhovor se Stanislavem H. (nar. 1926) vedla Šimonová, 10. ledna 2015.

na to jsme byli příliš mladí.“⁷⁵ Spolužák hraje svoji roli i ve z dnešního pohledu hořko-sladké vzpomínce na příjezd německého vojska, Benjamin A.: „*Tak jsem poslouchal rádio... oznamovali tu okupaci Čech. A to bylo brzo ráno v šest, tak jsem zavolal mého kamaráda, Marciho, a říkal jsem: 'Mam dobrou zprávu pro Tebe, dneska nebude škola.' A tak jsme pak celý den poslouchali ty zprávy.*“⁷⁶

V paměti narátorů také utkvívaly vzpomínky, kde hrály hlavní roli všudypřítomné červené prapory se symboly hákového kříže. Daruši B. utkvělo v paměti, jak „*tu cestu už zdobily dlouhé německé vlajky. Oni měli ty dlouhé prapory. Vísely z pátého patra až do prvního a uprostřed hakenkreuz*“.⁷⁷ František Her. zas vzpomínal, že „*když přijel Neurath, tak jsme povinně na nábreží stáli a měli jsme ho vítat. Němečtí pořadatelé nám rozdali praporky s háknkrajcem. Tak nějak se ty praporky masově naházely do Vltavy a po Vltavě plul takovej ostrůvek, červenej ostrůvek těch praporků*“.⁷⁸

Ve vybraných pamětech se zřetelně zrcadlil údiv, zdrcení, bezmoc a případně i odpor k okupantům ze strany rodičů vybraných narátorů. Vzpomínka Danuše L. se zároveň týká i předchozího bodu týkajícího se německých praporů: „*Toho čtrnáctého března nás obsadili ty Němci (narátorka toho času žila v Ostravě, kterou Němci skutečně obsadili již 14. března 1939, pozn. autorky). My jsme šli ze sokolovny, rodiče a ještě jejich známí. A když jsme šli, tak najednou šel náš československý strážník a za ním najednou šlo v takových patnácti nebo dvaceti proudovém němečtí vojáci. A můj tatíček říká: ‚Prosím vás, můžete nám říct, co to znamená?‘ A on říká: ‚Oni jenom přes nás, pane Bárta, procházejí.‘ A to nebyla pravda, protože hned, to už nás Němci začli obsazovat, když jsme 15. března šli do školy, tak hned vedle toho přívozkého nádraží, byl vystaven malý Berlín. To byli teda Němci, kteří tady bydlili a to byly družstevní takové jednoposchod'ové domy. Že na to byli dokonale připraveni, bylo zjevné z toho, že okamžitě celý ten malý Berlín, kterému se začlo tak říkat, byl ověncený samými německými vlajkami. Německé vlajky, to znamená, že už na to byli připraveni.*“⁷⁹

Markantní zkroušení jednoho z rodičů, kde lze však vycítit jistou naději, je možné vypožorovat ze vzpomínky Dagmar H.: „*Tatínek četl ty noviny a říkal: ‚Todle, todle to se nauč z paměti.‘ [...] To byla básnička, kterou četl v novinách, nevím vod koho, a je to vo mravencích, že když jim cizí bota šlápne na domov, mravenec nesmí zoufat, postaví nový krov.*“⁸⁰ Také ve vzpomínce Radomíra M. je možno naleznout zrnko optimismu: „*Tatínek nám záurazňoval, že máme zůstat*

⁷⁵ Rozhovor s Karlem D. (nar. 1921) vedl Ondřej Bratinka, 20. června 2015.

⁷⁶ Rozhovor s Benjaminem A. (nar. 1925) vedl Luděk Jirka, 9. srpna 2011.

⁷⁷ Rozhovor s Daruši B. (nar. 1923) vedl Vít Lucuk, 19. června 2013.

⁷⁸ Rozhovor s Františkem Her. (nar. 1922) vedl Martin Reichl, 5. října 2013.

⁷⁹ Rozhovor s Danuší L. (nar. 1926) vedl Vít Lucuk, 16. července 2014.

⁸⁰ Rozhovor s Dagmar H. (nar. 1931) vedl Jakub Zvoníček, 18. dubna 2018.

vlastenci, věrní svému národu, že okupanti, že jsou naši nepřátelé a že musíme myslet na budoucnost celého našeho národa.“⁸¹ Stejně jako u dvou předchozích, i ve vyprávění Květoslavy B. se přes zřejmé zdrcení narátorkina otce dá u něj objevit víra ve světlejší zítřky: „*Mě otec každý den doprovázel do školy [...] a já celou tu cestu z domu až k té antonínské reálce jsem musela vodříkávat silná slovesa, časování a tak dále. [...] A to mě trénoval němčinu teda pořád. Já jsem se styděla za to, poněvadž on [...] měl zvyk, že když jsem udělala chybu, že mi dal záhlavec a to jsme šli pěšky. [...] Když jsem musela tu němčinu odříkávat otci, ty slovesa a tak dále, tak jedinej den v devětatřicátém roce... v březnu to bylo? jsme mlčeli a neučili se. A druhej den, tak prošli jsme mlčky, ani slovičko nepadlo, a druhej den řekl: ‚Nejlepší porazíš svého nepřítele, když znáš jeho řeč.‘ A zase a zase němčina. On jako legionář strašně tadydlenc to nenáviděl, ty Němce, a on byl první perzekuovaný, když přišli Němci, tak ho vyhodili, ale on už měl ty penzijní léta, takže ho dali prakticky do penze.“⁸²*

S rodinným neštěstím bez jakéhokoliv pozitivního podkresu měla 15. březen 1939 spojený Eva D.: „*Když potom se maminka vrátila, tak tatínek (Žid, který narátorku nechal zapsat bez vědomí své manželky, narátorkiny matky, jako Židovku, pozn. autorky) už byl mrtvej, zastřelil se v ordinaci, služebná řekla akorát, že slyšela ránu... pak přišla taková děvčica pro mě do školy o přestávce, že mám jít domů. Po cestě mně řekla, co se stalo a já se pamatuju, že jsem z toho vůbec neměla rozum. Takový šestiletý děcko, prostě to bere jako pohádku.“⁸³*

⁸¹ Rozhovor s Radomírem M. (nar. 1924) vedl Vít Lucuk, 4. února 2013.

⁸² Rozhovor s Květoslavou B. (nar. 1924) vedla Karolina Antlová, 29. června 2015.

⁸³ Rozhovor s Evou D. (nar. 1932) vedli Ester Balážová, Kamila Bízíková, Zdena Kopřivová, Tereza Mícová, 7. dubna 2014.

Závěr

Ačkoliv bylo vytyčeno sedm okruhů, kterým se také výzkum primárně věnoval (počasí, způsob příjezdu německé armády, pocity dětí z příjezdu německých vojáků, jízda vpravo, rozdávání i skupování potravin německými vojáky a poslouchání rozhlasu), ze vzpomínek narátorů a tedy z celkového předloženého výsledku je patrné, že v paměti nejednoho narátora se vyskytovalo několik dalších opakujících vzpomínek, na které se pak výzkum sekundárně zaměřil. Jednalo se především o roli rodičů a kantorů coby autorit a vzorů, minimálně co se vlastenectví týká. S láskou k vlasti si někteří z narátorů spojovali také československé legionáře a organizaci Sokol, potažmo její členy. Vícekrát se ve vzpomínkách objevil výraz „pomodlit se za vlast“, kde lze naléznout spojitost jak s vlastenectvím, tak i s křesťansky laděnou výchovou. Vzhledem k tomu, že všichni uvedení respondenti byly v roce 1939 dětmi, v mnohých vzpomínkách se v různých souvislostech vyskytovala škola. Narátoři zmiňovali cestu do ní i z ní, čekání v jejím areálu, dokonce i přítomnost německých vojáků v budově školy. Velkou roli hráli také spolužáci a již zmínění učitelé. Z toho lze vyzozorovat, že nárátoři, kteří ve sledovaném období byli dětmi, zasazovali své vzpomínky do jim blízkého prostředí, tedy do prostředí rodiny a školy. Nutno doplnit, že všechny tyto asociace zmiňovali nárátoři nezávisle na pohlaví a věku.

Jak bylo na samotném počátku výzkumu předpokládáno, pamětníci si více pamatovali události, které se jim v osudovém březnu 1939 přihodily, než přesná data, jež ve svých vzpomínkách doplňovali spíše na základě všeobecně známého faktu nebo otázky položené tazatelem, pokud je tedy vůbec zmínili. Všeobecně známá fakta opakovaně se vyskytující v knihách, časopisech, novinách, rádiu, televizi, z vyprávění či na internetu mohla narátorům podvědomě „pomoci“ v jejich vzpomínání. Přesto však, jak je viditelné i na grafech v příloze, se až na jednu výjimku o těchto stěžejních událostech března 1939 nezmiňuje v jednotlivých bodech více než polovina dotazovaných.

Pro výzkum ale paradoxně byla přínosnější až sekundární část výzkumu, tedy část nezobrazovaná na grafech, ve které byly eliminovány nejčastěji zmiňované vzpomínky. Ty, jejichž vysoká frekvence zmiňování se může pojit jak s jejich opravdu velkou důležitostí, výjimečností a s tím spojenou snadnou zapamatovatelností, mohly být stejně tak snadno převzaty z nejrůznějších médií. Jako ryzejší, osobnější a niternější se tedy budou jevit spíše vzpomínky, které nejsou minimálně v rámci vybraného vzorku narátorů zdaleka tak časté a které se ani v masových sdělovacích prostředcích nevyskytují příliš často (pokud vůbec), vzpomínky, ve kterých je mnohem zřetelnější punc „opravdovosti“ a kde lze spatřit i stopy dětské naivity, dětského chápání světa. Všechno toto se ukrývá např. ve vzpomínce Jarmily Fus.: *„Stáli jsme u školy [...] a tam jsme vždycky čekali v půl osmý, až se otevře škola, a toho patnáctého března si představte, najednou po státní silnici jeli nahoru na Prahu Němci a já jsem si říkala: ‚Je, a zrovna vo moje narozeniny!‘“*⁸⁴

⁸⁴ Rozhovor s Jarmilou Fus. (nar. 1931) vedl Adam Zítek, 10. října 2015.

Zdroje / References

- Rozhovor s Aloisem Č. (nar. 1925) vedl Vít Lucuk, 11. září 2013.
- Rozhovor s Annou A. (nar. 1924) vedla Štěpánka Skálová, 2. března 2018.
- Rozhovor s Annou H. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 23. února 2018.
- Rozhovor s Annou K. (nar. 1922) vedl Martin Reichl, 31. března 2013
- Rozhovor s Asafem A. (nar. 1928) vedla Petra Verzichová, 17. srpna 2017.
- Rozhovor s Benjaminem A. (nar. 1925) vedl Luděk Jirka, 9. srpna 2011.
- Rozhovor s Břetislavem L. (nar. 1931) vedla neznámá tazatelka, 29. července 2016.
- Rozhovor s Dagmar E. (nar. 1928) vedl Petr Zemánek, 24. listopadu 2014.
- Rozhovor s Dagmar H. (nar. 1931) vedl Jakub Zvoníček, 18. dubna 2018.
- Rozhovor s Danuší L. (nar. 1926) vedl Vít Lucuk, 16. července 2014.
- Rozhovor s Daruší B. (nar. 1923) vedl Vít Lucuk, 19. června 2013.
- Rozhovor s Editou B. (nar. 1926) vedla Lucie Hostačná, 1. srpna 2016.
- Rozhovor s Evou D. (nar. 1932) vedli Ester Balážová, Kamila Bíziková, Zdena Kopřivová, Tereza Mícová, 7. dubna 2014.
- Rozhovor s Evou G. (nar. 1932) vedl Adam Drda, 19. listopadu 2015.
- Rozhovor s Evou H. (nar. 1928) vedla Jitka Radkovičová, 8. ledna 2015.
- Rozhovor s Evou K. (nar. 1934) vedla neznámá tazatelka, 13. října 2013.
- Rozhovor s Františkem B. (nar. 1928) vedl Dušan Slačka, 24. dubna 2014.
- Rozhovor s Františkem C. (nar. 1923) vedl Vít Lucuk, 5. února 2010.
- Rozhovor s Františkem Her. (nar. 1922) vedl Martin Reichl, 5. října 2013.
- Rozhovor s Františkem Hron. (nar. 1929) vedla neznámá tazatelka, 12. ledna 2018.
- Rozhovor s Jarmilou For. (nar. 1927) vedl Vít Lucuk, 27. srpna 2014.
- Rozhovor s Jarmilou Fus. (nar. 1931) vedl Adam Zítek, 10. října 2015.
- Rozhovor s Jaroslavem Holl. (nar. 1927) vedl Jakub Anderle, 18. května 2015.
- Rozhovor s Jaroslavem Hrub. (nar. 1926) vedla Petra Verzichová, 5. ledna 2017.
- Rozhovor s Jiřinou F. (nar. 1924) vedla Magdaléna Sadravetzová, 3. ledna 2018.

MEMO 2021/2

- Rozhovor s Jiřím J. (nar. 1926) vedl neznámý tazatel, 11. září 2018.
- Rozhovor s Josefem B. (nar. 1930) vedl Vít Lucuk, 9. března 2018.
- Rozhovor s Josefem H. (nar. 1929) vedla Štěpánka Skálová, 2. srpna 2017.
- Rozhovor s Judy D. (nar. 1932) vedl neznámý tazatel, 19. října 2010.
- Rozhovor s Karlem D. (nar. 1921) vedl Ondřej Bratinka, 20. června 2015.
- Rozhovor s Květoslavou B. (nar. 1924) vedla Karolina Antlová, 29. června 2015.
- Rozhovor s Marií A. (nar. 1930) vedl Vít Lucuk, 19. května 2016.
- Rozhovor s Marií B. (nar. 1921) vedl Vít Lucuk, 9. února 2012.
- Rozhovor s Marií V. (nar. 1930) vedla Štěpánka Skálová, 10. března 2018.
- Rozhovor s Maud B. (nar. 1929) vedl Hynek Moravec, 4. listopadu 2012.
- Rozhovor s Michal E. (nar. 1926) vedl Jan Horník, 15. ledna 2015.
- Rozhovor s Olgou F. (nar. 1927) vedl Jakub Andrle, 15. června 2015.
- Rozhovor s Peggy C. (nar. 1930) vedla Andrea Jelínková, 11. února 2016.
- Rozhovor s Radomírem M. (nar. 1924) vedl Vít Lucuk, 4. února 2013.
- Rozhovor s Radoslavem F. (nar. 1926) vedl Tomáš Janík, 20. června 2010.
- Rozhovor se Stanislavem B. (nar. 1931) vedla Blažena Hrabánková, 15. února 2011.
- Rozhovor se Stanislavem H. (nar. 1926) vedla Šimonová, 10. ledna 2015.
- Rozhovor s Tomanem B. (nar. 1929) vedl Jan Horník, 13. listopadu 2007.
- Rozhovor s Václavem D. (nar. 1929) vedl Vilém Faltýnek, 15. dubna 2015.
- Rozhovor s Vladimírem H. (nar. 1924) vedl Vít Lucuk, 9. září 2015.
- Rozhovor s Vladimírem Ch. (nar. 1930) vedl Lukáš Krákora, 21. března 2008.
- Rozhovor s Vlastou M. (nar. 1922) vedl Vít Lucuk, 25. července 2015.
- Rozhovor se Zdeňkem A. (nar. 1927) vedl Vít Lucuk, 5. října 2016.
- Rozhovor se Zdeňkem K. (nar. 1932) vedl Petr Zemánek, 5. května 2015.
- Rozhovor se Zdeňkem N. (nar. 1932) vedla neznámá tazatelka, 22. února 2018.

Sekundární prameny

GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan. Dramatické i všední dny protektorátu. Praha: Themis, 1996. ISBN 80-85821-35-4.

JÍRA, Josef. Lid v odboji: *Historie odboje a partyzánského hnutí na Kamenicku v letech 1939–1945*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1960.

KOKOŠKA, Stanislav. Unternähmen Südost: *Okupace českých zemí v březnu 1939, Historie a vojenství*, vol. 46, no. 6, 1997, s. 134–150.

MOULIS, Miloslav. Osudný 15. březen. Praha: Mladá fronta, 1979.

SKÁLOVÁ, Štěpánka. Každodennost a výchova dětí a mládeže v Protektorátu Čechy a Morava 1939–1945. Plzeň, 2018.

TAUCHEN, Jaromír. Právní řád a publikace právních předpisů v Protektorátu Čechy a Morava. In: KOTÁSEK, Josef a kol. (eds.) *Dny práva 2012 – Days of Law 2012: Část III. Revoluce a právo*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 9788021063198, s. 701–716.

UHLÍŘ, Jan B. 15. březen 1939, *Historický obzor*, vol. 3/4, no. 20, 2009, s. 50–57.

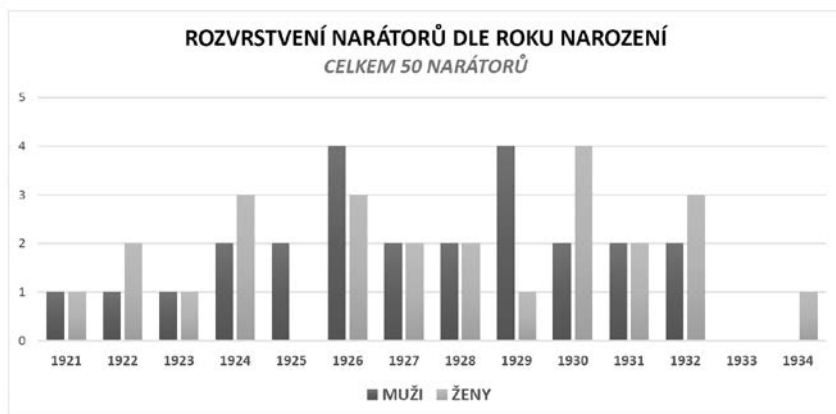
VANĚK, Miroslav a kol. Orální historie: *Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003. ISBN 80-244-0718-3.

VANĚK, Miroslav. Orální historie ve výzkumu soudobých dějin. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. ISBN 80-7285-045-8.

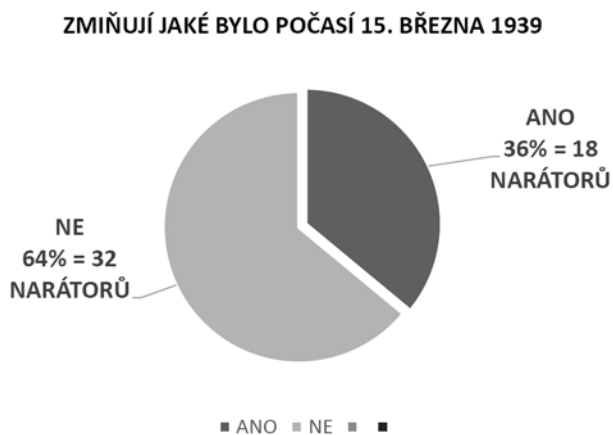
WELZER, Harald. Můj děda nebyl nácek: *Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha: Argo, 2010. ISBN 978-80-257-0228-4.

Přílohy

Grafy

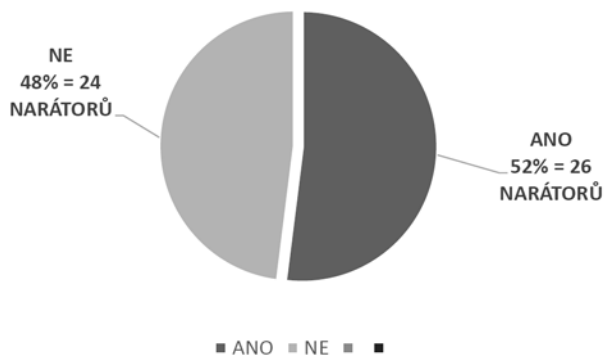

Graf č. 1 (Zpracovala Štěpánka Skálová)

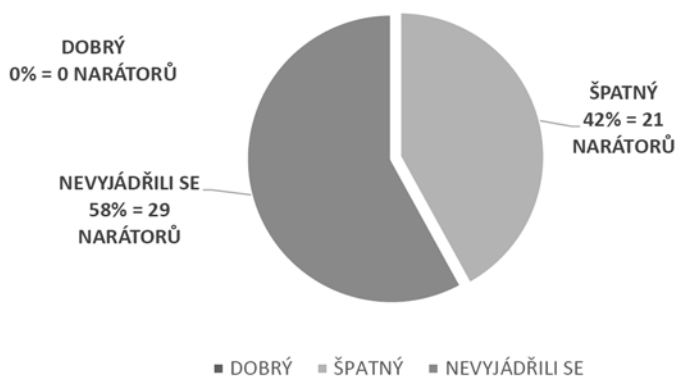
Graf č. 2 (Zpracovala Štěpánka Skálová)

ZMIŇUJÍ JAKÝM ZPSŮBEM NĚMCI PŘIJELI

Graf č. 3 (Zpracovala Štěpánka Skálová)

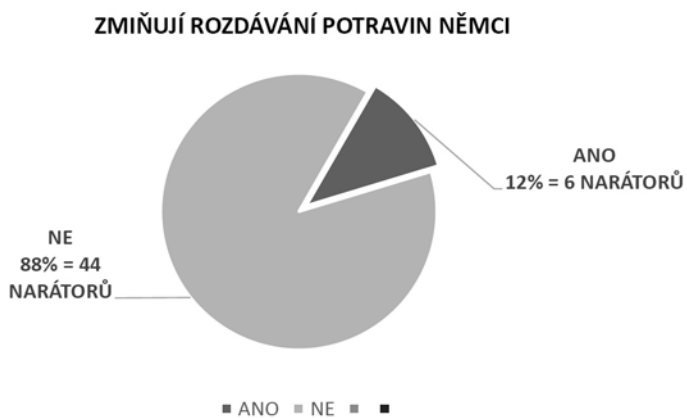
JAKÝ MĚLI NARÁTOŘI POCIT Z PŘÍJEZDU NĚMČŮ

Graf č. 4 (Zpracovala Štěpánka Skálová)

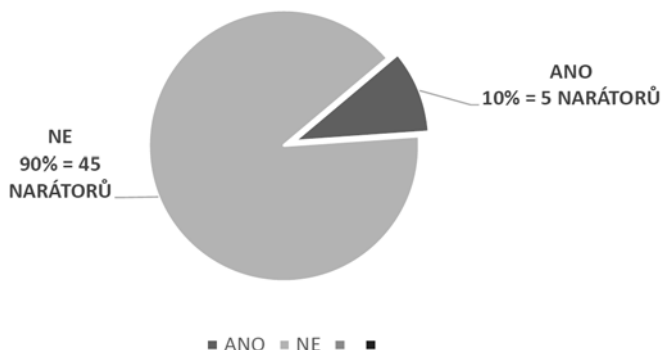

Graf č. 5 (Zpracovala Štěpánka Skálová)

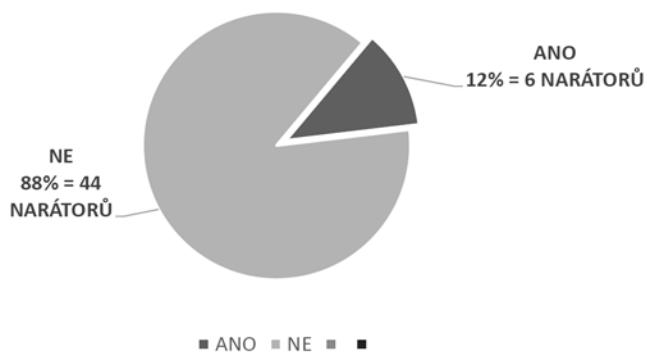
Graf č. 6 (Zpracovala Štěpánka Skálová)

ZMIŇUJÍ SKUPOVÁNÍ POTRAVIN NĚMCI

Graf č. 7 (Zpracovala Štěpánka Skálová)

ZMIŇUJÍ POSLECH ROZHLASU

Graf č. 8 (Zpracovala Štěpánka Skálová)

Obrázky

Fotografie č. 1 (Ze soukromého archivu narátorky Anny H.)

O autorce

Mgr. Štěpánka Skálová se zabývá dějinami každodennosti v Protektorátu Čechy a Morava. Věnuje se také odívání žen v českých zemích ve 20. století a působení žen v americké armádě během druhé světové války.

E-mail: Skalova.Stepanka@seznam.cz

Poválečné osídlování Tachovska ve vzpomínkách 2 žen / Post-war resettlement of Tachov region in the memories of 2 women

Martina Palečková Tauberová

Abstrakt

Článek na základě vzpomínek 2 pamětnic rekonstruuje obraz poválečného osídlování Tachovského regionu. Vybrané pamětnice zastupují 2 skupiny, jichž se osídlovací proces týkal, tedy i 2 různé perspektivy. Jedná se o Češku ze Šumavy a nevysídlenou Němku. Smyslem tohoto článku je přiblížit, jakým způsobem tyto osoby vzpomínají nejen na uvedené historické období, které vneslo do jejich životů mnoho změn a analýzou a interpretací jejich vzpomínek se pokusit nalézt vzájemné odlišnosti a podobnosti v této etapě jejich životů. Soustředěno je na proces utváření etnické identity v souladu se zvoleným konceptem Richarda Jenkinse.

Abstract

This Article based on the memories of 2 women, it reconstructs the picture of the post-war settlement of the Tachov region. The selected witnesses are represented by 2 groups, which were also covered by 2 different perspectives in the settlement process. She is Czech, and unpopulated Germany. The meaning of this article is to explain how these people recall not only the above mentioned historical period, which brought many changes into their lives, and by analysis and interpretation of their memories attempt to find mutual differences and similarities in this phase of their lives. It focuses on the process of forming ethnic identity in accordance with the chosen concept of Richard Jenkins.

Klíčová slova: Etnická identita; osídlení; moc; Tachovsko; změna.

Keywords: Ethnic identity; settlers; power; Tachov region; change.

Úvod

Príspevek vychází z poznatků získaných v rámci antropologického výzkumného projektu,¹ jehož téma bylo primárně zaměřeno na analyzování různých aspektů moci reflektujících se vědomě i nevědomě v paměti obyčejných lidí žijících většinu svého života v určitém sociokulturním prostředí. Prostor, v němž bylo bádáno, je zasazen do pohraničního území dnešního Tachovska, které bylo v rámci politických dopadů druhé světové války zformováno do kulturně rozmanitého prostředí složeného z nepatrného zlomku původních obyvatel (tzv. českých Němců) a z převážné většiny dosídlených Čechů z vnitrozemí a řady různých českých a slovenských reemigrantů.² Dnešní Tachovsko dodnes svou poválečnou etnicky heterogenní demografií láká orální historiky a etnografy k odhalování každodenního života, dějin tzv. „psaných zdola.“³

Tento text zejména svým zaměřením na období (nejen) poválečného dosídlování, nepřímo navazuje na etnografické výzkumy probíhající zejména v 70. a 80. letech 20. století,⁴ které se zabývaly problematikou novoosídlenického pohraničí, jeho etnickými procesy, adaptací, asimilací a integrací příchozích.⁵ Uvedené studie z 80. let se v ohledu etnických a kulturních specific česko-německého pohraničí soustředí převážně na popis a konfrontaci zvyklostí, tradic a materiální kultury mezi novoosídlenci v době poválečného osídlení pohraničí a na její proměnu v průběhu dalších let. Etnicky bylo zacíleno zejména na slovenské a rudohorské Slováky⁶ a Ukrajince-Rusíny (rumunské Rusíny, dosídlence z Rumunska).⁷ Rovněž pozdější výzkumy, které se v obdobném duchu odehrály

¹ Projekt Studentské grantové soutěže 2018 nazvaný Každodennost a moc v paměti obyvatel Tachovska, SGS-2018-030. Výzkum byl prováděn v letech 2017 až 2019.

² Termínem *reemigranti* jsou autory publikace *Západočeská vlastivěda* označováni jedinci českého a slovenského původu žijící v zahraničí, kteří se v době po osvobození na výzvu Československé vlády rozhodli vrátit do země svého původu (AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Západočeská vlastivěda. Národopis*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1990, s. 275).

³ VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Univerzita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum, 2015, s. 19.

⁴ Viz např. studie HAIŠMAN, Tomáš. Několik poznámek k procesu formování nových lokálních společností v českém pohraničí po roce 1945. *Český lid*, vol. 71, no. 3, 1984, s. 141–154; HEROLDOVÁ, Iva. Národopisná problematika novoosídlenického pohraničí. *Český lid*, vol. 65, no. 4, 1978, s. 195–206; HEROLDOVÁ, Iva, ROBEK, Antonín. K etnické problematice Československa, zvláště českého pohraničí, po druhé světové válce. *Český lid*, vol. 70, no. 1, 1983, s. 3–10; aj.

⁵ Tato témata se budou prolínat též v rámci zde předkládaných vzpomínkových vyprávění.

⁶ Viz např. článek z časopisu *Český lid* nazvaný *K etnické problematice Československa, zvláště českého pohraničí, po druhé světové válce* od Ivy Heroldové a Antonína Robka (HEROLDOVÁ, Iva, ROBEK Antonín. K etnické problematice Československa, zvláště českého pohraničí, po druhé světové válce, *Český lid*, vol. 70, no. 1, 1983).

⁷ Autoři ze 70. a 80. let 20. století přesídlence z oblasti současného Rumunska usídlené na Tachovsku

na Tachovsku, se soustředily spíše na obce s dosídlenci z Rumunska jako Hošťka, Milíře, Lesná a na osídlení města Tachov.⁸ Obce Tachovska, v nichž převládalo osídlení jedinci z majoritní společnosti, nebyly zmíněny vůbec či pouze v omezené míře. Tyto obce však nepochybně rovněž vykazovaly prvky kulturní a etnické rozmanitosti. Zejména zůstavší německé etnikum, v řídkém počtu roztroušené po malých vesnicích či samotách,⁹ snad právě kvůli svému skromnému počtu, je ve studiích zaměřených na poválečné osídlování Tachovska zmiňováno pouze okrajově. Čeští osídlenci z vnitrozemí byli rovněž vnímáni spíše jako samozřejmá součást osídlovacího procesu a kromě později rozšířených výzkumů orientovaných na politicky zainteresované jedince dohlížející na plnění hospodářských a sociálně-ekonomických cílů Československo-socialistického režimu a na ochranu státní hranice, nebyli v jiných rovinách více reflektováni. Životní příběhy obyčejných lidí s nedostatečně “exotickým” původem zapadly za oponu velkých dějin tohoto regionu, ačkoliv tito jedinci byli od počátku jeho podstatnou součástí a významnou měrou ovlivňovali sociokulturní vývoj tehdejšího československého pohraničí.¹⁰ Na rozdíl od dřívějších etnografických výzkumů¹¹ byl výzkum, z něhož jsou použita data v tomto příspěvku, zacílen na život v uskupení od sebe nepřilíši vzdálených obcí Třemešné,¹²

(zejména v obci Lesná) označují jako Ukrajince-Rusíny, pozdější autoři již o této etnické skupině hovoří jako o rumunských Rusínech nebo dosídlencích z Rumunska.

⁸ viz AUTORSKÝ KOLEKTIV, *Západočeská vlastivěda. Národopis*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1990; KOTRBATÁ, Ivana. „Ještě je 400 míst volných v Tachovském okrese!“ Příspěvek k „malým dějinám“ reemigrace a dosídlení Tachovska v narativních interview na začátku 21. Století“. *Český lid*, vol. 97, no. 3, 2010.

⁹ Epizodické zmínky o hodináři Holickovi v katalogu k výstavě KOLEKTIV AUTORŮ FF ZČU. *Tachovsko: Krajina v paměti/paměť v krajině*. Katalog k výstavě. Katedra antropologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni, 2014, s. 53–54.

¹⁰ Např. v intersubjektivním a kolektivním vnímání jinoetnických dosídlenců a v jejich labelování (viz př. KOTRBATÁ, Ivana. „Ještě je 400 míst volných v Tachovském okrese!“ Příspěvek k „malým dějinám“ reemigrace a dosídlení Tachovska v narativních interview na začátku 21. Století“. *Český lid*, vol. 97, no. 3, 2010).

¹¹ Výzkumy v minulosti zaměřeny převážně na město Tachov a obce Lesná, Mýto, Hošťka – viz například nedávné výzkumy zaměřené na vztah krajiny a člověka, jehož výstupem se stala publikace *Tachovsko: krajina v paměti/paměť v krajině* (KOLEKTIV AUTORŮ FF ZČU. *Tachovsko: Krajina v paměti/paměť v krajině*, Katalog k výstavě. Katedra antropologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni, 2014) či zde již zmiňovaný sociálně-antropologický výzkum Ivany Kotrbaté (KOTRBATÁ, Ivana. „Ještě je 400 míst volných v Tachovském okrese!“ Příspěvek k „malým dějinám“ reemigrace a dosídlení Tachovska v narativních interview na začátku 21. Století“. *Český lid*, vol. 97, no. 3, 2010).

¹² Současná obec Třemešné se skládá ze dvou obcí, které do roku 1961 byly rozděleny na horní část obce Třemešné a dolní část obce Bezděkov. Obě obce v letech 1921–1950 byly součástí chodských vsí, neboť správně spadaly do okresu Horšův Týn (dnešní Horšovský Týn, který již není okresním městem). V roce 1961 došlo k jejich spojení pod jeden název a do správy okresu Tachov (Historický lexikon obcí České republiky - 1869 – 2011, 2015. IV. Abecední přehled obcí a částí obcí).

Orlov¹³ a Souměř¹⁴ nacházejících se v krajním jihozápadním koutu tachovského regionu, tedy v oblasti, která se nejméně od poválečného období stala trvalou domovinou dvou pamětnic.

Cílem tohoto článku je prostřednictvím narací zde uvedených pamětnic přiblížit každodennost žité (předně poválečné) reality v daném prostředí tak, jak na ni dnes vzpomínají její pamětnice a svým malým dílem přispět k dotváření ucelenějšího obrazu o této pohraniční oblasti, který může vést k lepšímu pochopení politicko-historických konsekvencí (tzv. dopadů událostí “velkých dějin”), které utváří specifičnost této oblasti. Současně tyto a mnohé další poznatky z terénních výzkumů mohou přispět k predikování budoucího vývoje (nejen) tohoto regionu, a to v mnoha ohledech.

Text je případovou studií, kdy se zaměřuje na životní události, které se ve vzpomínkovém vyprávění opakují a pro pamětnice tudíž nesou význam, který se zde snažíme poodhalit. Tyto události jsou interpretovány prostřednictvím zvolené teorie a poznatků z dřívějších výzkumů. Soustředěno je především na proces modifikování identit na pozadí tamní sociální struktury, které se odrážejí v autobiografické paměti. Autobiografická paměť jakožto systém lidské paměti znamená veškeré prožitky zažívané v určitém sociálním a kulturním prostředí, a neboť se jedná o životní historii, aktivuje se v momentě, kdy jedinec vypráví svůj životní příběh.¹⁵ Současně bude okrajově zaměřeno na analýzu a zjednodušenou interpretaci mocenských vztahů¹⁶ zachycených v paměti.

Teoretická východiska

Základním východiskem tohoto článku je reminiscence dvou pamětnic, které vypráví svůj životní příběh. Vyprávění je kulturní technikou, které vedle osobnosti

¹³ O Orlovu bylo od 16. století hovořeno jako o statku či dvoře. Tvořil osadu vsi Rájov. Před 2. světovou válkou až do roku 1942 byl součástí majetku rodu Krakovských z Kolovrat. Za války byl konfiskován německou Třetí říší (SOKA Tachov, Miroslav Vetrák. *Archiv obce Rájov 1924-1936*, Inv. č. EL NAD: 824, 2008). Po válce statek sloužil národnímu socialistickému hospodářství. Vždy i dnes se jednalo spíše o statek s pár domy, jenž je od obce Rájov vzdálen cca 2 km.

¹⁴ Obec Souměř byla v letech 1869-1950 samostatnou obcí v okrese Tachov, od r. 1961 je částí obce Stráž v okr. Tachov (Historický lexikon obcí České republiky – 1869-2011, 2015).

¹⁵ HESSENBERGER, Edith. *Erzählen vom Leben im 20. Jahrhundert. Erinnerungspraxis und Erzähltraditionen in lebensgeschichtlichen Interviews am Beispiel der Region Montafon/Vorarlberg*. Innsbruck, Wien, Bozen: StudienVerlag, 2013, s. 27.

¹⁶ V pojetí Michel Foucaulta, který mocenské vztahy chápe zejména jako způsob jednání mezi jednotlivci (FOUCAULT, Michel. *Mýšlení vnějšku*. Praha: Nakladatelství Herrmann & synové, 2016, s. 195–222), které má mnoho podob „a přichází z mnoha směrů“ (KURTZ, V. Donald. *Political Anthropology. Paradigms and Power*. United States of Amerika: Westview Press, 2001, s. 29).

člověka odráží sociální realitu a kulturně sdílený kontext určitého prostředí.¹⁷ Vyprávějíci, prostřednictvím sdělování svých životních příběhů rekonstruují sociální realitu prostředí, kterou sdíleli, a v níž se utvářel jejich pohled na svět, jejich hodnoty, názory, zkušenosti. Vypráví o tom, co má pro ně aktuální hodnotu, s čím se identifikují. Každé vyprávění je rekonstrukcí minulosti z dnešního pohledu.¹⁸ Události/příběhy nejsou vyprávěny stejně. Neustále rekonstruujeme svět z naší současné pozice. Minulost je tak v naší paměti neustále přetvářena a selektována a je *stejně hypotetická jako budoucnost*,¹⁹ a proto se v *procesu vyprávění vždy prolíná minulost se současností i budoucností*.²⁰ Každá vzpomínka má mnoho verzí²¹ a každé vyprávění je tedy vždy do jisté míry zkrácené.

Vyprávění úzce souvisí s pamětí a identitou. Ve vyprávění probíhá proces sociální re-konstrukce identity na úrovni individuální i skupinové. Vyprávěč na svůj životní příběh nahlíží do jisté míry odosobněně a reflexivně.²² V jeho osobní interpretaci lze odhalit společenské faktory, které ovlivňovaly jeho rozhodnutí napříč celou životní trajektorií. V obecné rovině je identita velmi problematický a nejasný koncept. V této práci po vzoru Richarda Jenkinse chápeme všechny identity, kterých je jedinec v lidské společnosti nositelem jako identity sociální. Identifikování nás samých nebo druhých je otázkou významu a vždy se bude prostřednictvím interakce a institucionálně. Každý jedinec má tedy mnoho různých identit, které se v průběhu života tvoří a proměňují vlivem různých sociálních situací a mocenských vztahů. Vlastní identita je tak mnohorozměrná, dynamická a nikdy není ustálenou záležitostí.²³ Zde vycházíme z předpokladu,

¹⁷ LOZOVIUK, Petr. *Monographica III, Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta humanitních studií, Pardubice, 2005, s. 30.

¹⁸ VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Univerzita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum, 2015, s. 134.

¹⁹ ŠUBRT, Jiří. Čas a narace: Zamyšlení nad některými aspekty problému, In: HORSKÝ, Jan, ŠUCH, Juraj (eds.) *Narace a (živá) realita*. Praha: Nakladatelství Togga, 2012, s. 31. Touto myšlenkou se zabýval již americký filosof a sociolog George Herbert Mead ve své knize *Movements of thought in the Nineteenth century* z roku 1936 (MEAD, H. George. *Movements of Thought in the Nineteenth Century*. Chicago, Illinois: The University of Chicago Press, 1936).

²⁰ MLYNÁŘ, Jakub. *Paměť a narativita*, In: MASLOWSKI, Nikolas, ŠUBRT, Jiří a kol. *Kolektivní paměť: K teoretickým otázkám*. Univerzita Karlova Praha: Nakladatelství Karolinum, 2014, s. 219.

²¹ Tatáž událost může být interpretována odlišně, a to nejen na úrovni paměti individuální, ale též kolektivní (MLYNÁŘ, Jakub. *Paměť a narativita*, In: MASLOWSKI, Nikolas, ŠUBRT, Jiří a kol. *Kolektivní paměť: K teoretickým otázkám*. Univerzita Karlova Praha: Nakladatelství Karolinum, 2014, s. 235).

²² MLYNÁŘ, Jakub. *Paměť a narativita*, In: MASLOWSKI, Nikolas, ŠUBRT, Jiří a kol. *Kolektivní paměť: K teoretickým otázkám*. Univerzita Karlova Praha: Nakladatelství Karolinum, 2014, s. 220–221.

²³ JENKINS, Richard. *Social identity*. London and New York: Routledge, 2014, s. 19–28.

že identita je naše porozumění tomu, kdo jsme a kdo jsou ostatní lidé, který vychází z každodenní praxe podobností a rozdílů. V příbězích našich pamětnic si budeme všimnout identit, které vyvstávají jak z diferenciací, tak z identifikování se s. Pro účely tohoto textu je podstatná paměť individuální, kterou prostupuje vliv kolektivních identit.

Moc a sociální identita spolu úzce souvisí.²⁴ Hovoříme-li zde o moci, máme na mysli mocenské vztahy v pojetí poststrukturalisty Michela Foucaulta. Lidé v rámci interakcí působí na sebe navzájem a jejich vzájemné ovlivňování a vymezování se jeden vůči druhému se stává naší každodenní zkušeností.²⁵ Tato zkušenost se odehrává na vědomé, ale často i na nevědomé úrovni. Jejím předpokladem je (sensu lato) sociální nerovnost. S mocí se lze tedy setkat na mnoha úrovních a v mnoha podobách. Zde budou zmíněny mocenské vztahy pouze okrajově, a to v rovině institucionální (moc působící na jednání jedince ze strany státních institucí), kulturní (moc působící na jednání jedince z pozice jeho či jiné kultury) a sociální (moc působící na jednání jedince uvnitř skupiny, s níž se ztotožňuje, či vně - ze strany jiné skupiny, zde chápané spíše skupiny většinové).

Historický kontext

Na přelomu 7. a 8. století začala v západočeském pohraničí postupná slovanská kolonizace a ve 12. a 13. století začala kolonizace německá.²⁶ Německá kolonizace dosáhla v Západočeském regionu svého vrcholu v první polovině 20. století, kdy se stala jazykově (etnicky) velmi homogenní. Po roce 1918 se ve zkoumané oblasti nacházelo česky hovořící etnikum pouze v menšině, a to převážně v pozicích státních zaměstnanců a úředníků první Československé republiky. Mnohem početnější byla v té době menšina židovská, která téměř zcela vymizela během 2. světové války. Život zde byl drsný již v období před 2. sv. válkou. Jednalo se vždy o území s nepříliš úrodnou půdou, s nevládným podnebím pro pěstování plodin a od 19. století průmyslově slabé, jejíž obyvatelé často sezónně migrovali za prací jinam²⁷. Vztahy mezi obyvateli byly občas napjaté již dříve, ale

²⁴ ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: nakladatelství Portál, s. r. o., 2008, s. 370–371.

²⁵ FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*. Praha: nakladatelství Herrmann & synové, 2016.

²⁶ Zmínku o příchodu německy hovořícího obyvatelstva na Přimdu nacházející se na Tachovsku lze nalézt v Kronice města Přimdy 1949-1963.

²⁷ KOLEKTIV AUTORŮ FF ZČU. *Tachovsko: Krajina v paměti/paměť v krajině*, Katalog k výstavě. Katedra antropologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni, 2014, s. 18; LOZOVIUK, Petr, JANĚČEK, Petr. Potenciál a limity regionální jinakosti. Das Potential und die Limits regionaler Andersartigkeit. In: DOBROVOLNÁ, Kateřina a kol. *Jiné Plzeňsko: Obyvatelé*

se vznikem Československé republiky v roce 1918 do roku 1938, kdy se čeští Němci stali oficiální menšinou, se vztahy stále více vyhrocovaly. Obdobné česko-německé nálady v daném období byly i na jiných místech Československa²⁸. Stát zde zakládal své řídicí instituce, více podporoval školy pro Čechy, kteří zde byli v menšině. Žádný český Němec ale nebyl nucen se učit česky²⁹. Ve 30. letech zasáhla tehdejší příhraniční oblasti, jež se nazývaly Sudety, hospodářská krize, která podpořila vzestup Sudetoněmecké strany (SdP), která se postupem let „radikalizovala a sblížovala s národním socialismem.“³⁰ Pod vlivem strany SdP a jí založené paravojsky orientované Dobrovolné německé domobrany (FS) docházelo od roku 1937 k manifestacím ze strany německy hovořících obyvatel regionu, k eskalujícím výtržnostem vůči Čechům, Židům a sociálním demokratům a komunistům a v roce 1938 též k otevřeným konfliktům mezi Čechy a Němci. V říjnu 1938 po Mnichovské dohodě vkročila vojska Wehrmachtu na území západočeského pohraničí, z něhož byli Češi vytlačeni do vnitrozemí a postupně se celé Československo stalo okupovaným územím známým pod názvem Protektorát Čechy a Morava³¹. V letech 1938 až do konce 2. světové války, tedy do jara roku 1945, se celé území bývalých Sudet (včetně celého dnešního Tachovska) stalo zcela etnicky homogenní oblastí, v níž se mluvilo a vyučovalo specifickým německým dialektem, resp. egerlandštinou. Region, který zahrnoval celé “německé” západní Čechy, měl specifický jazyk a kulturu a přezdívalo se mu Egerland. Zahrnoval, jak sám překlad názvu napovídá, Chebsko, ale též Tachov aj. a sahá až za státní hranici do Bavorska.³²

plzeňského regionu v etnologické a historické perspektivě Das andere Pilsen: Die Bewohner der Region Pilsen aus ethnologischer und historischer Perspektive. Západočeská univerzita v Plzni. 2018, s. 7.

²⁸ Např. významné rozpory v česko-německých vztazích byly mj. též na akademické půdě tehdejší česko-německé Univerzity Karlovy v Praze.

²⁹ Obrat nastal až v poválečných letech u zůstavších českých Němců.

³⁰ WORSCHÉCH, Franz. Úvod do historického kontextu. In: FREISLEBEN, Albert (eds.). *Heimat an der Grenze – Geschichte des Bezirks Tachau. Die Jahre 1945/46 in Chroniken und persönlichen Erinnerungen. Vlast na hranicích – dějiny okresu Tachov. Léta 1945/46 v kronikách a osobních vzpomínkách.* Verlag Eckhard Bodner Pressath, 2018, s. 41.

³¹ WORSCHÉCH, Franz. Úvod do historického kontextu. In: FREISLEBEN, Albert (eds.). *Heimat an der Grenze – Geschichte des Bezirks Tachau. Die Jahre 1945/46 in Chroniken und persönlichen Erinnerungen. Vlast na hranicích – dějiny okresu Tachov. Léta 1945/46 v kronikách a osobních vzpomínkách.* Verlag Eckhard Bodner Pressath, 2018, s. 41–45.

³² LOZOVIUK, Petr, JANEČEK, Petr. Potenciál a limity regionální jinakosti. Das Potential und die Limits regionaler Andersartigkeit. In: DOBROVOLNÁ, Kateřina a kol. *Jiné Plzeňsko: Obyvatelé plzeňského regionu v etnologické a historické perspektivě Das andere Pilsen: Die Bewohner der Region Pilsen aus ethnologischer und historischer Perspektive.* Západočeská univerzita v Plzni. 2018, s. 7.

Následné vysídlení a dosídlení obyvatel Tachovska po druhé světové válce bylo oproti jiným českým regionům odlišné z mnoha důvodů. Jedním z aspektů, jak již bylo zmíněno, je relativní neatraktivita tohoto chudého, spíše neúrodného³³ a z velké části lesnatého regionu.³⁴ Z tohoto důvodu byl region dosídlován v několika vlnách pestrou směsí československých krajanů. Současně dosídlování probíhalo s nuceným vysídlením místního německého obyvatelstva, které oblast obývalo několik staletí.³⁵ Odsun Němců probíhal na Tachovsku pod kontrolou spojeneckých armád,³⁶ a to až do listopadu roku 1946.³⁷ Nepatrná část původního německy hovořícího obyvatelstva zůstala, většinou z důvodu smíšených česko-německých manželství nebo se jednalo o antifašisty, kteří měli zájem zůstat, či o nepostradatelné specialisty.³⁸

Pro účely bádání zvolená obec Třemešné včetně obcí Orlov a Souměř,³⁹ byly po roce 1938 do konce války tvořeny etnicky homogenní skladbou obyvatel – „českými Němci“, kteří byli součástí. Sudet. Od konce 2. světové války odsud tito tehdejší starousedlíci odcházeli nebo byli postupně odsunuti a nahrazeni novousedlíky z Čech, Slováky, později též volyňskými Čechy. Obce se nachází do 15 km od česko-bavorských hranic. Tato blízkost železné opony za dob Československé socialistické republiky dotvářela specifickou podobu pohraničí, a to jak neustálým dohledem pohraniční stráže, přítomností jejich asistentů z řad dobrovolníků, tak blízkostí vojenských kasáren a Lidových milic.⁴⁰

Tehdejší politická ideologie pronikala do všech sfér každodenního života lidí. Jednalo se oproti vnitrozemí o oblast nejen více militarizovanou, ale též zaměřenou především na zemědělskou produkci a lesní hospodářství. Obce obklopovaly lesy a s postupným vývojem kolektivizace a s ní spojeným intenzivním typem hospodaření též rozsáhlá pole a louky. Pro rozvoj kolektivního zemědělství se

³³ Tachovsko, ačkoliv je zemědělskou oblastí, se vyznačuje nízkou bonitou půdy.

³⁴ KOTRBATÁ, Ivana. „Ještě je 400 míst volných v Tachovském okrese!“ Příspěvek k „malým dějinám“ reemigrace a dosídlení Tachovska v narativních interview na začátku 21. Století“. *Český lid*, vol. 97, no. 3, 2010, s. 272.

³⁵ Jak již bylo zmíněno, německy hovořící obyvatelstvo se v českých zemích usidlovalo již od dvanáctého a třináctého století (SLÁDEK, Milan. *Němci v Čechách. Německá menšina v českých zemích a Československu 1848-1946*. Praha: nakladatelství PRAGMA, 2002, s. 155).

³⁶ KOLEKTIV AUTORŮ FF ZČU. *Tachovsko: Krajina v paměti/paměť v krajině*, Katalog k výstavě. Katedra antropologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni, 2014, s. 50.

³⁷ SOKa Tachov, MěNV Tachov. *Pamětní kniha města 1. Díl*.

³⁸ AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Západočeská vlastivěda. Národopis*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1990, s. 263.

³⁹ Souměř a Orlov – obce, v nichž žila pamětnice H. před sňatkem.

⁴⁰ Nejblíže Lidové milice se nacházely 5 km od obce Třemešné v obci Nová Ves.

zde v 50. letech 20. století zakládala JZD, která však nebyla úspěšná a v 60. letech byla nahrazena podstatně efektivnější správou státního podniku Státní statky. U Státních lesů a Státních statků byla zaměstnána většina obyvatel zde uvedených obcí. Do každodennosti lidí vstoupily i pozdější mocensky ovlivněné události jaké se odehrály např. v roce 1968 a změny v hospodaření po roce 1989, kdy v 90. letech se zemědělská výroba rozdrobila do soukromého podnikání většiny dřívějších zaměstnanců Státních statků (povětšinou zootechniků, příp. osob zastávající zde vyšší pracovní pozice).

Po nuceném vysídlení převážné části německy hovořících obyvatel a vytvořením železné opony, která zamezila přístupu k sousednímu Bavorsku, došlo k náhlému a výraznému umenšení německého vlivu v regionu než se kdy událo v historii. Rovněž se z území vytratily původní sousedské vztahy homogenního obyvatelstva a zůstavší čeští Němci se museli vypořádat nejen s nově vzniklou situací, ale i s novými jinojazyčnými příchozími, kteří v důsledku prožitých událostí 2. sv. války k nim chovali ambivalentní postoje. Žádné extrémní případy vyhrocených vztahů a konfliktů mezi těmito dvěma etniky tak jako v některých jiných regionech poválečného Československa, však nebyly zaznamenány.

Metodologie

Data byla získána v rámci etnografického výzkumu, který probíhal v letech 2017 až 2019, metodou široké palety rozhovorů, od zcela nestrukturovaných po narativní a semistrukturované⁴¹ nejen v místě bydliště vybraných pamětnic v obci Třemešné. Cílovou skupinu tvořili muži a ženy/pamětníci a pamětnice tachovského regionu věkové kategorie 70 let a víc žijící celý nebo většinu svého života na Tachovsku, byli různého vzdělání, profese, sociální role a původem z různého sociokulturního prostředí (čeští Němci, reemigranti, Češi, Slováci). V rámci výzkumu byly provedeny rozhovory s celkem 33 narátory, kteří byli vyhledáváni na základě osobní a místní znalosti, za pomoci představitelů církve a zaměstnanců obcí a především metodou snowball sampling method (nabalování sněhové koule)⁴², kdy narátoři doporučili někoho známého, o němž věděli, že je v obdobném věku jako oni a splňuje kritéria typu výběru narátorů. Bádalo se

⁴¹ Metody etnografického a orálněhistorického výzkumu se do značné míry překrývají. Stejně jako v orální historii i v tomto etnografickém výzkumu byly rozhovory považovány za stěžejní část celého výzkumného procesu (VANĚK, Miroslav, MŮCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*, Univerzita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum, 2015, s. 148). V antropologické praxi je více akcentována pozicionalita výzkumníka a důraz je kladen na nestrukturované metody produkce dat, které nejenže vedou k lepšímu vstupu do zkoumaného terénu, ale současně vedou k tematizaci i nečekaných oblastí a témat.

⁴² Jedná se o nepravděpodobnostní typ výběru informátorů v sociálněvědním výzkumu nazývaný též výběr řetězový (Toušek 2012, 53).

zejména v západní a jihozápadní části Tachovska, jak v malých, tak větších obcích. Výzkum se realizoval konkrétně v malých obcích Třemešné, Přimda, Hoštka, Lesná, Studánka, Kříženec, Stan, Chodová Planá, a dále ve městech Tachov a Planá u Mariánských Lázní. V malých obcích se již během výzkumu nacházeli pamětníci 2. sv. války a jeho poválečného vývoje jen ojediněle.

V obci Třemešné se jednalo o poslední 2 pamětnice tohoto druhu, a z tohoto důvodu a současně proto, že se jednalo o zástupce původně českého a německého etnika, byly pamětnice záměrně vybrány jako případová studie celé zkoumané oblasti. Řada pamětníků z jiných obcí odmítla na výzkumu participovat a nesouhlasili s rozhovorem. S těmi nebylo dál pokračováno. Úmysl vybrat k případové studii právě uvedené 2 pamětnice měl základ rovněž ve zjištění, že rozlišování mezi češtvím a němečtvím se v rozhovorech pamětníků stále objevuje. Mimochodem se v negativních konotacích čas od času ukáže i ve veřejných projevech členů společnosti naší země. Za příklad takové nedávné protiněmecké nálady v ČR můžeme stejně jako Keith Lowe uvést výrok některých politiků a novinářů při prezidentských volbách v roce 2013, které padaly na adresu jednoho z kandidátů Karla Schwarzenberga, který byl dle jejich slov „až příliš „Němcem“ než aby si zasloužil post českého prezidenta.“⁴³ Keith Lowe přesvědčivě ukazuje, jak veřejné narativy po 2. světové válce obnovily a ještě více zveličily předsudky o těch druhých a vytvořily svébytné mýty o hrdinech a monstrech. V těchto veřejných vyprávěních o nepřátelích není prostor pro „normální, obyčejné“ Čechy a Němce, lidi jako jsme my.“ Právě proto je přínosné česko-německé vztahy tematizovat z pozice zdola, a modifikovat tak tyto kolektivní mýty. Pohled zdola obyčejných lidí nám zde poskytují pamětnice, které reprezentují česko-německé poválečné vztahy. Současně poskytují možnost nahlédnout, zda a jak jsou poválečné mýty uchovávané v kolektivním vědomí určité lokality.

Výzkumný přístup je inspirován narativní etnografií, která je popisována jako přístup, který jasně vyjadřuje intersubjektívni vztahy vytvořené mezi aktéry zapojenými ve výzkumné situaci (etnografem a informátorem)⁴⁴. Rozhovory probíhaly opakovaně, osobně v domácím prostředí pamětnic a též telefonicky.⁴⁵

⁴³ LOWE, Keith. *Strach a svoboda. Jak nás změnila druhá světová válka*. Praha: Nakladatelství Paseka. 2017, s. 55.

⁴⁴ TEDLOCK, Barbara. From Participant Observation to the Observation of Participation: The Emergence of Narrative Ethnography. *Journal of Anthropological Research*. Vol. 47, No. 1, 1991, s. 69–94.

⁴⁵ S pamětníci H. bylo provedeno celkem 8 osobních rozhovorů a celkem 5 hovorů telefonických, které se z obecné roviny v rámci udržování kontaktu samovolně svázely ke vzpomínkovému vyprávění iniciovaném ze strany pamětnice. S pamětníci J. byly provedeny celkem 4 osobní rozhovory a 2 hovory telefonické pouze v obecné rovině.

Vztah důvěry mezi aktéry výzkumu (v literatuře běžně uváděn pod termínem rapport⁴⁶) je oboustranně formovaný a jeho budování je v metodologické literatuře věnována nemalá pozornost, neboť jeho (ne)přítomnost je prubířským kamenem výzkumů s žijícími lidmi. Telefonický hovor je běžnou součástí životů respondentů, každodenní sociální vazby jsou budovány a stvrzovány pravidelnými telefonáty.

Schopnost budovat dlouhodobé vztahy se zkoumanými aktéry a to i na úrovni banálních každodenních aktivit je základem metodologického inventáře terénního etnografa. Výměnu slov lze v tomto případě chápat jako směnu svého vlastního druhu. Pokládání otázek zaměřených pouze a jedině na výzkumníkův akademický zájem se v praxi narativní etnografie nesetkává s úspěchem. Antropolog Michal Vavroch ve svém výzkumu Romů použil podobnou techniku (ne)vedení rozhovoru jako v 50. letech Rosalie H. Wax, zkoumající japonské zajatce v amerických internačních táborech. Spočívá v umění konverzace na jakémkoliv téma, které každodenní život aktérů nabízí. Právě tyto volné rozhovory vytvářejí úrodnou půdu pro následné otevření i nepříjemných a traumatizujících témat.

První rozhovor byl obvykle orientační s cílem v počátku rozhovoru zjistit osobní data a tak odkrýt údaje týkající se osobní identity.⁴⁷ Zbytek rozhovoru a další následující rozhovory spočívaly ve svévolném vyprávění pamětnic o svých životech, jež byly prokládány doplňujícími otázkami týkající se událostí, které pamětnice vzpomínaly. V posledních dvou rozhovorech byly průběžně pokládány předem připravené otázky zacílené na události “velkých dějin”. Rovněž jejich vyprávění nebylo chronologické ani souvislé, do rozhovorů zasahovaly aktuální vnější vlivy (jako různí příchozí, různé činnosti jako vaření, topení, apod.) a bylo nutné často do rozhovorů zasahovat a obracet pozornost zpět k vyprávění. Rozhovory byly se souhlasem pamětnic nahrávány na diktafon. Pamětnice byly za účelem navázání důvěrnějšího vztahu po vzájemné domluvě často též neformálně navštěvovány. Zdaleka ne všechny zapředené rozhovory se týkají výzkumu samotného, řada nestrukturovaných rozhovorů měla spíše sociální motivaci. Výzkumnice se také účastnila různých rodinných sešlostí (např. byla hostem na svatbě vnuka pamětnice).

Přestože anonymizaci svých osobních údajů zde uváděné pamětnice nepožadovaly, jsou jejich jména z důvodu ochrany jejich soukromí v tomto článku označena pouze písmeny H. a J. Autorka tohoto článku považuje anonymizaci pamětnic za nutnou, obzvlášť proto, že zde budou zveřejněny pasáže citlivějšího

⁴⁶ viz např. JAKOUBKOVÁ BUDILOVÁ, Lenka. Etnografie a terénní výzkum. In: TOUŠEK Laco a kol. *Kapitoly z kvalitativního výzkumu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2015, s. 17.

⁴⁷ MLYNÁŘ, Jakub. *Pluralita identit v autobiografickém vyprávění československých Židů žijících v zahraničí*, s. 36.

charakteru.⁴⁸ Pořízené záznamy rozhovorů byly transkripcí převedeny do písemného textu, který byl poté analyzován metodou analýzy obsahu a kódován dle svého významu pod jednotlivá témata, jež se objevují v tomto textu.

Článek je rozdělen do jednotlivých životních příběhů dvou žen. Stěžejním tématem se na základě provedené analýzy získaných dat stala *etnická identita jako diferenciatní i identifikující prvek*. Příběh paní H. je doplněn a v závěru konfrontován s životním příběhem paní J. Obě pamětnice většinu svého života prožily v obci Třemešné, v níž žijí dodnes. Hlavní kritérium výběru pamětnic tvořilo právě sdílené sociokulturní prostředí, v jehož sociální struktuře žily (žijí) a koexistovaly (koexistují), táž věková kategorie a pohlaví, resp. genderová role v patriarchální společnosti se stereotypy dané doby.⁴⁹

Představení pamětnic

Pamětnice paní H. se narodila v listopadu roku 1938 v tachovské nemocnici do německy hovořící rodiny, která po generace žila v česko-německém pohraničí, konkrétně v obci Zummern, (později počeštěné na Souměř) na Tachovsku. Tato oblast se právě v době jejího narození stala součástí nacistického Německa, což znamenalo, že již tak převažující německé obyvatelstvo pohraničí se téměř zcela etnicky homogenizovalo. Vyrůstala bez otce, v rodině matky, která většinu času sloužila jako děvečka u německého sedláka. Matka ji hmotně zabezpečovala a babička se o ní a o jejího staršího bratra W. starala a vychovávala je. V rodině byl ještě děda, jenž byl otčínem její matky a teta, nevlastní sestra matky. Babička měla celkem 6 dětí. První manžel babičky a její dva synové padli ve válkách, v nichž bojovali za Německo. Rodina paní H. byla chudých poměrů, všichni před válkou a během ní pracovali na statcích pro německé sedláky jakožto pomocná síla. Nevlastnili žádný majetek. Dům, v němž v Souměři bydleli, byl obecní.

Paní H. odchodila první třídu na ještě německé základní škole ve Stráži, pod níž Souměř správně spadala (stejně tak později za Československa), kde rovněž nastoupila do druhé třídy, avšak hned druhý den docházky zažila spolu s dalšími

⁴⁸ U jmen uvedených v citacích je postupováno obdobně.

⁴⁹ Ženy ačkoliv pracovaly ve veřejné sféře stejně jako muži proto, aby svým dílem přispívaly k hospodářskému rozkvětu ČSSR, byly současně spjaty se sférou soukromou, v níž starost o děti a domácnost náležela téměř výhradně do jejich kompetence. Michelle Zimbalist Rosaldo v této souvislosti pojednává o obecné identifikaci žen s domácí sférou a mužů se sférou veřejnou, což se domnívá, produkuje nerovnoměrné rozdělení moci mezi pohlavími ve společnosti (ROSALDO, Z. Michelle, LAMPHERE, Louise. *Woman, Culture and Society*. Stanford, California: Stanford University Press, 1974, s. 23–24).

děťmi ze vsi po cestě domů nálet amerického bombardéru, před nímž je schoval na motorce náhodně projíždějící německý policista, který je poté odvedl domů. Od té doby se již do školy nechodilo. Na podzim roku 1946 v časných ranních hodinách (kol 04:00 hodin) byla paní H. s celou svou rodinou nucena jen s osobními věcmi opustit svůj domov a odtud byla deportována na žebříňáku do sběrného střediska v Tachově vytvořeného za účelem řízeného odsunu německého obyvatelstva do Německa⁵⁰. Jejich odsun nebyl realizován a po šesti týdnech se vrátili zpět do Souměře⁵¹.

V té době bylo paní H. téměř 8 let. Dům, v němž žili před plánovaným transportem byl již obsazen Čechy a tak spolu s dalšími čtyřmi německými rodinami byli umístěni do domu, který byl za německé okupace obecním úřadem. Zde každá rodina obývala jeden pokoj s plechovými kamínky, v nichž si topila. V pokoji spali na slavnících a přikrývali se koňskými dekami, které od Čechů dostali. Po svém návratu v Souměři všichni dospělí členové rodiny pracovali na statku, avšak již spravovaným Čechy. Uprostřed statku stál kotel a tam si v počátcích chodili pro jídlo. Později dostávali potravinové lístky, za něž si mohli koupit to nejnnutnější. Pro ty, co byli označováni za Němce tehdy platil zákaz vycházení v době od 21:00 hodin do 05:00 hodin. Paní H. vzpomíná na Souměř po jejich příchodu ze sběrného střediska, až na první zmíněnou negativní zkušenost, pozitivně. Ostatní české děti si s ní hrály a později s ní chodily do školy ve Stráži. Na školu ve Stráži i přes nesolidární přístup první české učitelky, některých spolužáků a přes veškeré problémy s učivem v českém jazyce, který v té době paní H. dobře neovládala, vzpomíná dnes ráda, a s pochopením. Po opakovaném pokusu se paní H. vrátila do školy až kolem 10 let.

Děda odmítl nastoupit v Souměři do JZD, a tak se v roce 1951 přemístila rodina paní H. do, o několik kilometrů vzdálenější, osady na Tachovsku zvané Orlov. Po svém příchodu na Orlov nastoupila paní H. do školy na Přimdě, která byla osídlena převážně rumunskými Slováky,⁵² kteří paní H. šikanovali. Paní H. ukončila základní školu ve svých 14 letech, aniž by splnila povinnou školní docházku. Od té doby pracovala jako celá její rodina (kromě babičky) na statku

⁵⁰ V době od 10. 3. do 10. 10. 1946 bylo vypraveno celkem 24 transportů Němců (SOka Tachov, ONV Tachov, Sign VIII/8 seznam transportu).

⁵¹ V listině nazvané "Seznam osob německé národnosti v obci Souměři podléhajících odsunu" z roku 1947 je uvedeno jméno paní H. i jména dalších členů její rodiny s bydlištěm v Souměři a poznámkou, že všichni jsou zaměstnáni v zemědělství (SOka Tachov, ONV TC, svazek VIII/8, Seznamy Němců podléhajících odsunu, seznamy Němců, kteří již mají příbuzné v us. zóně, seznam smíšených manželství a jiné seznamy).

⁵² HEROLDOVÁ, Iva. *Příchod do pohraničí, první léta života v pohraničí do socializace zemědělství*, s. 44.

v Orlově, kde žili ještě s jednou německy hovořící rodinou. S kamarádkou a spolubydlící z Orlova začala chodit na zábavy do nedaleké obce Třískolupy, kde potkala svého budoucího manžela, jenž se svými rodiči bydlel v Bezděkově, kam přišli ze Slovenska. Spolu s dalšími Slováci bydleli v jedné ulici, která se dodnes místně označuje jako ulice Slovácká. V 16 letech paní H. otěhotněla, v 17 letech se vdala a odešla bydlet do rodiny manžela. V manželství s prvním manželem prožila 24 let. Byla s ním a ošetřovala jej až do konce jeho života, který ukončilo plicní onemocnění. Po jeho smrti se opět vdala, tentokrát za Čecha, který žil v Třemešné, a jenž po 16 letech zemřel na rakovinu žaludku. V průběhu obou manželství byla zaměstnána jako dělnice v lese, kuchařka ve školce a v hotelu, jako záskok za doručovatelku na poště a před důchodem uklízela grilovací formy v Německu. V průběhu života v Třemešné, ještě za života matky za ní z Orlova docházel bratr W., který ke stáru bydlel s ní, a o něhož se jako sestra starala až do jeho smrti. V současné době s ní v domě bydlí vnuk s rodinou.

Pamětnice paní J. se narodila v dubnu roku 1935 do české rodiny. Do svých 10 let žila se svými rodiči v obci Lukavice u Strážova, okres Klatovy. Dne 2. listopadu roku 1945 přišli její rodiče spolu se svými dětmi osídlovat poválečné pohraničí, konkrétně obec Třemešné. Rodiče paní J. patřili v původní starousedlické vsi k nemajetným domkařům, kteří měli celkem 7 dětí. Osídlili pohraničí, konkrétně obec Třemešné mezi prvními pár měsíci po válce, kdy v té době byla ještě obydlená německy hovořící většinou. Od jejich příchodu docházelo v Třemešné a Bezděkově k postupnému osídlování a dosídlování z řad dalších Čechů, Slováků ze Slovenska a v roce 1947 též ze strany reemigrantů z Volyně na Ukrajině.

Za války paní J. ještě v obci Strážov odchodila čtyři roky povinné školní docházky a po přestěhování se do Třemešné, nastoupila do měšťanky v Bělé nad Radbuzou, kde dokončila základní vzdělání. Od třetí třídy se učila kromě českého jazyka též jazyku německému, od páté třídy se již namísto němčiny vyučovala jakožto cizí jazyk ruština. Poté navštěvovala střední zemědělskou školu, která se vyučovala pouze od listopadu do března, zbylé měsíce žáci pracovali na poli. Paní J. pracovala v zemědělství spolu s rodiči do té doby než došlo ke znárodnění a ke kolektivizaci zemědělské výroby řízené podnikem Státní statky. Rodiče ani poté nevstoupili do následně založeného JZD. Paní J. pracovala v dospělosti v zemědělství a v pozdějším věku na poště jako listonoška. V roce 1954 se paní J. vdala a měla dva syny, z nichž jeden zůstal po celý život v Třemešné. V roce 1983 paní J. ovdověla a v roce 1988 se vdala podruhé. Po třech letech znovu ovdověla. Od té doby doposud žije sama, pouze se psem

ve skromném domečku v obci Třemešné, kde ji navštěvují synové se svými rodinami, vnuci, jichž má v současné době celkem 6 a pravnuci, jichž bylo v době provádění rozhovorů celkem 9.

Analýza a interpretace rozhovorů

Etnická identita jako diferenační i identifikující prvek

Etnicitu stejně jako s ní související další termíny zde chápeme pouze jako analytický koncept, nikoli jako danost, a tento, jakožto každý koncept, nabývá významu až v rámci konkrétní teorie.⁵³ Teorii, s níž pracujeme v této části, vychází z teoretického konceptu sociální identity v podání Richarda Jenkinse. Jenkins etnickou identitu chápe jako součást sociální identity. Rozlišuje mezi sociální kategorií a sociální skupinou.⁵⁴ Sociální identita včetně etnické identity vždy vzniká při setkávání vnitřní a vnější definice, tedy zvnějšku situovanými procesy sociální kategorizace a vnitřními procesy skupinové identifikace. Jinými slovy o sociální kategorii se jedná v případě, že jsou jedinci definováni zvnějšku. O sociální skupinu se jedná v případě, že dochází k vymezování se vůči druhým uvnitř skupiny.⁵⁵

V případě vybraných pamětnic je etnická odlišnost chápána ve vztahu k připsané příslušnosti národnostního charakteru. Poválečně byla tato vnější označení a charakterizace legitimizována ze strany autority československého státu, čímž byla schopna účinně ovlivňovat každodenní sociální zkušenost označených jedinců.⁵⁶ V následující analýze, která bude primárně zaměřena na etnickou identitu a projevy moci institucionální, kulturní a sociální, budou citace z rozhovorů použity v celém kontextu tak, jak o nich narátorky hovořily. Z mnoha provedených rozhovorů byly vybrány pouze pasáže ilustrující jednotlivé zde dobově a tématicky orientované interpretace.

„Pak jsme šli do druhé třídy a byli jsme tam druhé den. Chodila jsem do Stráže. A šli jsme domů a byl nálet. Zrovna letěl americký bombardér. No a my,

⁵³ JAKOUBEK, Marek (ed.). *Teorie etnicity. Čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2016. ISBN 978-80-7419-185-5, s. 20.

⁵⁴ JENKINS, Richard. *Rekonceptualizace etnicity: identita, kategorizace a moc*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2016, s. 383–413.

⁵⁵ JENKINS, Richard. *Rekonceptualizace etnicity: identita, kategorizace a moc*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2016, s. 383–386.

⁵⁶ JENKINS, Richard. *Rekonceptualizace etnicity: identita, kategorizace a moc*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2016, s. 386.

to si pamatuju jako dneska, šli jsme domů zadem přes mlejn. Tam byl prostě mlejn. Tam byly švestky a cesta byla v takovém dolíku, a nás nenapadlo nic jiného než vylézt nahoru a mávat. No a von tam zrovna jel německej policajt na motorce, vzal nás, shodil dolů pod strom a nesměli jsme se ani pohnout. Chvilí tam ten bombardér kroužil, no ale potom vodlít pryč. Dostali jsme pořádně vy-nadáno a vodved nás domů, a už se nikam nesmělo, už jsme museli být pořád doma. Schovaný jsme nebyli. Bylo nějaký nařízení, a my jsme nesměli jenom vycházet. Babička s dědou vyprávěli, že jednoho dne přišel nějakej český poli-cajt, abychom se sbalili, že ráno ve čtyři hodiny jdeme do odsunu. No tak přijel, zapřáhl se koně, žebříňák a jeli jsme do Tachova, do tý Dely, a tam jsme byli šest tejdnu. Každý den šel někdo z Němců. Jsme se už ani nesetkali potom. Z tý Souměře jsme byli poslední. Ostatní Němci už byli pryč. Byly to hned ty první dvě vokna, když jdete vodspoda vod náměstí. To si pamatuju. Vždycky když jede-me okolo, tak na ně koukám. Lágr byl střeženej, ven z něj nás nepouštěli, jen na dvůr. Bylo to zamčený. Tam jsme dostávali jídlo jako prasata. Upřímně, to vařili takovou šlichtu, že tam plaval sem tam jeden brambůrek a jinak to byl zahuštěný kvásek a ocet. To bylo vše. A to jsme fakt dostali skoro každéj den. Černý kafe bez mlíka, bez ničeho a suchej chleba. Moje rodina byla na pokoji s Němci z Borku, z Dehetný. Oni je nedali z jedný vesnice. Oni je potom už smíchali ze všech těch vesnic. Děda udělal díru do plotu v tom lágru, měl totiž ještě nějaký peníze, a chodil tajně na nákup. On byl tenkrát ten játrovej salám levnej a my měli hlad. A vždycky šel k nějakýmu řezníkovi a přines právě ten salám. Bóže toho strachu, co jsme prožili. Teď babička brečela, teď my jsme to tak ještě nechápali. Nějací správci potom hledali, kdo by jim vybíral brambory. A tak děda, moje máma a teta šli. Vybírali brambory a dostávali tam jídlo. Oni to jídlo nejedli a donesli ho domů, kde jsme se o to jídlo dělili. Oni je tam autem dovezli a pak je zase při-vezli. To bylo oficiální a byli hlídání. No a mezitím byly všechny ty vagóny pryč až na jeden. My bychom byli šli do východního Německa, před náma ten vagón šel taky do východního Německa, a ti dva před ním a tamti všichni do západního.⁵⁷ No, a oni najednou přišli, že už to zastavili, že se vrátíme zpátky. Tak potřebovali lidi do zemědělství a oni nám to přišli oznámit.⁵⁸ Šli jsme zpět do Souměře.“⁵⁹

⁵⁷ V době od 10. 3. do 10. 10. 1946 bylo vypraveno celkem 24 transportů Němců (SOKA Tachov, ONV Tachov, Sign VIII/8 seznam transportu).

⁵⁸ V listině nazvané “Seznam osob německé národnosti v obci Souměři podléhajících odsunu“ z roku 1947 je uvedeno jméno paní H. i jména dalších členů její rodiny s bydlištěm v Souměři a poznámkou, že všichni jsou zaměstnáni v zemědělství (SOKA Tachov, ONV TC, svazek VIII/8, Seznamy Němců podléhajících odsunu, seznamy Němců, kteří již mají příbuzné v us. zóně, seznam smíšených manželství a jiné seznamy).

⁵⁹ Rozhovor s paní H. ze dne 17. 8. 2017.

„Takže když jsme se vrátili z toho lágru zpátky do tý Souměře, tak tam byl barák a v něm bylo pět místností. Bylo tam pět rodin, takže každá rodina měla svůj byt. No a nás bylo šest. Já, bratr, teta, babička, děda a maminka. Dostali jsme slavník, takový z pytlů ušitéj, který jsme naplnili slámou. A pak jsme dostali koňský deky, takový šedivý. A tak jsme spali. To bylo všechno. A kamna tam byly, takový plechový, na takových nožičkách. To já vidím pořád. Vářili jsme uprostřed dvora, který byl uzavřený. Potom později, když už se ti lidi rozešli, tak to tam potom šlo, ale to byla ta první část prostě. No takže uprostřed toho statku stál kotel a tam vařili a my si chodili pro jídlo. A dostali jsme potravinový lístky, ale za ně se dalo koupit jen to nejnnutnější. Třeba cukr. Takže takhle jsme tam zpočátku hospodařili, ale pak, když se to víc urovnalo, tak to bylo lepší. Teta s maminkou zpět pracovaly na statku, kde krmily dobytek.⁶⁰ No, my když jsme se vrátili z toho lágru, tak jsme byli hlídání. Po deváté večer jsme už nesměli ven.⁶¹ A vony tam, jak krmily, se měla telit kráva, no a ten šéf statku, ten jim řekl, že tam musí chodit a hlídat, že by se měla otelit během té noci. No a moje máma s tou tetou šly v jedenáct hodin se podívat na tu krávu, no a já musela bejt všude s nima. A potkal nás starosta, tenkrát to byl purkmajstr a řekl, abysme se vrátily. On uměl němeccky. A teta říkala, že to nejde, že se musí podívat na tu krávu nebo ji zavrou. A von říká, že ho to nezajímá, že buď se vrátí nebo! Já to vidím jako dneska, ten vám ji tak zmlátil, ale takový facky jí dával, a to jen protože vona se ozejvala, vona to tam měla na starosti. No a musely jsme se vrátit, a kdyby se ty kráve něco stalo, tak tetu zavřeli a nepustili ji. Naštěstí se nic nestalo. Ne, ale nepustil je a ještě ji ztřískal, parchant. A to je ta faleš, a tuto já nesnáším, dodneška nesnáším. Tuto jí udělal, a když potom už to všechno skončilo, prostě už byl mír dejme tomu, to už jsme byli na Orlově, tak když nás někde potkal, to byl jak milius.“⁶²

Ve vyprávění narátorky paní H. se vyjevuje etnická identita v bezprostředně poválečném období jako kategorie jednoznačně sociálně a politicky zaštitěná. Z vyprávění paní H. je zjevná moc institucionální, která byla vyjádřena vědomě a veřejně prostřednictvím různých nařízení omezující tehdejší německé etnikum. Kromě období přerušovaného vzdělávání a plánovaného odsunu, v němž i poté, co z něj sešlo, byli coby “Němci” hlídání, museli se podříditi nejenom odlišnému institucionálnímu zacházení a zákazu vycházení, ale též možnostem stravování a bydlení, které jim bylo pouze v určité podobě umožněno. Tyto limity směřovaly ke kontrole německy hovořícího etnika, což mělo za následek omezení jejich osobní svobody, včetně volného pohybu po území Československa. Mimo

⁶⁰ Rozhovor s paní H. ze dne 17. 8. 2017.

⁶¹ Rozhovor s paní H. ze dne 12. 2. 2018.

⁶² Rozhovor s paní H. ze dne 24. 8. 2017.

jiné od té doby a ještě dlouho po válce nesměli autochtonní Němci vlastnit nemovitý majetek a soukromě podnikat. Příslušníci německy hovořícího etnika, kteří nebyli odsunuti a sami neodešli, byli na Tachovsku záměrně roztroušeni po jednotlivcích a rodinách, nikoli ve skupinách, což mělo za cíl předcházet případným konfliktům ze strany zůstavších Němců. V době poválečné se v bádáném prostoru nepodíleli na vnějším společenském životě, tvořili uzavřené skupiny omezené na jejich neblížší.⁶³ Neměli stejná práva jako české a slovenské obyvatelstvo. Rovněž, jak lze vyčíst z citace o starostovi ze Souměře, který zbil tetu před zraky paní H., zacházení s nimi ze strany některých československých občanů nebylo vždy vhodné a překračovalo hranice slušného jednání. Tato situace přibližuje skutečnost, v níž se německé etnikum v té době nacházelo. Patrně si takové jednání nechali líbit právě proto, že z důvodů poválečných událostí mohli mít pocit, že se nejenže jakožto poražený národ nemají kde odvolat a dožadovat svých lidských práv, ale také zřejmě převažoval pocit, že chtějí-li zůstat v domovině a současně přežít bez větší újmy, nemají zbytečně vzdorovat. Pocit nutnosti se podřídit, nevytvářet konflikty a obavy z případných sankcí převládli. Rozpor, do kterého se mnohdy mohly tyto osoby kvůli protichůdným nařízením dostat, zde ilustruje jednání tety a matky, které v uvedené citaci musely zvolit mezi sankcí vycházející z porušení veřejného zákazu vycházení po 21:00 hodině a sankcí spočívající v hrozbě uvěznění v případě, že neuposlechnou příkazu správce statku a budou tak riskovat úmrtí krávy nebo telete. Místní sociálně laděná sankce v jejich volbě převládla nad sankcí institucionální. Můžeme se pouze domnívat z jakého důvodu se tak rozhodly. Lze předpokládat, že lokální, domácí, místní je zde ekvivalentem pro bližší a pravděpodobnější. Pravděpodobnost, že bude jedinec postihnut sankcí v prostředí, kde žije, je větší než v celostátním měřítku. Kromě uvedeného zde mohla hrát roli prožitá zkušenost s porušením některých státně uvalených nařízení z minulosti, na něž se nepřišlo či neměla žádný dopad. Obdobné rysy poskytuje popis události, v níž děda tajně utíkal ze sběrného střediska v Tachově pro jídlo. Tato situace, až na prožitou momentální obavu z případného postihu dědy, měla dopad pozivní – v přilepšení si jednotlivé přídelové stravy. Strach ze sankcí a sociální kontroly ze strany sousedů v době poválečné se odráží také v další citaci paní H.: „*Nesměli jsme mluvit o nikom zle, báli jsme se o někom něco říct, přestože se k nám nechoval dobře, protože za to nás mohli klidně hned zavřít. Šli bysme do vězení. O nikom jsme nesměli mluvit, nedej bože by to někdo slyšel a nahlásil. To by byl s námi konec.*“⁶⁴

⁶³ HEROLDOVÁ, Iva, ROBEK, Antonín. K etnické problematice Československa, zvláště českého pohraničí, po druhé světové válce. *Český lid*, vol. 70, no. 1, 1983, s. 8.

⁶⁴ Rozhovor s paní H. ze dne 17. 8. 2017.

Závěrečné zhodnocení a vyjádření opovržení paní H. nad člověkem, jenž zbil její tetu a později, když již žili v “*míru*” a nebyli pod jeho přímým vlivem, lze přisoudit k přirozenému vyvinutí smyslu pro spravedlnost a odmítání tehdejšího bezpráví konaného na její rodině jakožto příslušníků marginalizované skupiny. Rovněž lze dovést, že vliv uvedených poválečných mocenských vztahů ovlivňoval její výchovu, která spočívala v neustálém strachu a v nezveřejňování názorů, v potlačování vlastní identity. Její veřejné postoje se staly legitimní až dlouho po válce, s rozvojem v životě získaných statusů paní H., postupného obnovování česko-bavorských vztahů, a alespoň povrchním přehodnocováním společenských a politických nálad vůči vnímání jinakosti. Zdá se, že výrok “*když potom už to všechno skončilo, prostě už byl mír dejme tomu, to už jsme byli na Orlově*” odráží vnímání života v osadě Orlov paní H. jako období, kdy pro její rodinu teprve nastal relativní mír. Zde je nutné připomenout, že v Orlově žili ve stejné době, co rodina paní H., jen čeští Němci, odděleně od jiných etnik, z čehož lze usuzovat, že právě tato skutečnost hrála podstatnou roli pro symbolické označení života na Orlově jakožto období míru.

Paní H. se ve svém vyprávění opakovaně vrací k událostem, v nichž je sociální moc umocněná předchozími typy mocí uplatňovaná vůči “Němcům” ze strany jinoetnických jedinců. Zřejmě je zde moc kulturní, a to z pozice česko-slovenské majoritní společnosti, která byla v místě jejího bydliště kulturně dominantním prvkem a organizovala veškeré dění v tomto pluralitním prostředí. V čele samospráv, institucí a organizací stáli příslušníci české majoritní společnosti, především osídlenci z vnitrozemí, kteří povětšinou čimkoliv německým, pakliže to přímo nepotřebovali, opovrhovali.⁶⁵ V následující citacích si přiblížíme možnosti poválečného vzdělávání paní H.:

„*Když jsme se vrátili z toho lágru,⁶⁶ mi bylo osm, tak mě Češi nechtěli vzít do školy. Já jsem tam strašně chtěla, protože jsem chtěla jít spolu s těma holkama, co jsem se seznámila v Souměři. Vony ráno šly a já jsem byla doma a bylo mi smutno. A tak máma, když zabíjeli prase, který každé rok dostali spolu s pšenicí, a který si vykrmili, tak sebrala nějaký jitrnice a zabijačku a šla za tou učitelkou, aby mě vzala. Vona mě tam sice vzala, ale já seděla v tý lavici jak tele. Jako neuměla jsem, nerozuměla jsem, rozuměla jsem jenom ty běžný věci, co jsme takhle s holkama lítaly po venku. No a vona se na mě vyflákla. Spolužačka, co seděla*

⁶⁵ HEROLDOVÁ, Iva. Novoosídlenecká vesnice. *Český lid*, vol. 71, no. 3, 1984 s. 134–135. Uvedené je znatelné též z vyprávění paní J., která zmiňuje rabování domů bezprostředně po válce ze strany Slováků a demolování neobydlených domů v obci ještě v pozdějších poválečných letech jako zcela běžnou záležitost.

⁶⁶ Slovem lágr označuje paní H. sběrné středisko v Tachově (areál bývalé Delty).

vedle mě, patřila do rodiny truhláře, který na nás vždycky hrozil, když jsme šli [rodina paní H.] do Stráže nakupovat. No a vona ta dcera právě seděla vedle mě a takhle si na to vždycky lehla, abych neviděla. Já nevěděla, když tenkrát učitelka řekla počtenice, co si mám vyndat. Nevěděla jsem, co mám v tu chvíli dělat. Ale byla tam jedna holka z Valchy, ta seděla přede mnou a ta se vždycky votočila, vyndávala mi ty knížky a sešity. Byla moc hodná a moc mi pomáhala. Dodnes se spolu kamarádíme.“⁶⁷

„A pak jsem chtěla do školy, jenom mě nevzali dřív, než mi bylo deset roků. To tam přišel učitel s manželkou, voba uměli perfektně německy a hledali, kdo by jim uklidil a vypral, prostě nějakou hospodyni. No a moje máma to vzala, takže dělala ve statku i u nich. A on mě vzal a učil mě. Naučil mě psát, počítat. Učil mě ve škole i soukromě. A pak tam přišel nějaký, co učil na měšťance, ale jenom ho zastupoval, protože byl tenkrát nemocnej, a ten mě vyzkoušel u tabule. Já jsem to spočítala jako nic a on říká, “ ale ty sem nepatříš, vždyť ty s tím můžeš do měšťanky.“ No tak, co jsem se naučila, to jsem zapoměla většinou. Proč? Protože jsme v jednapadesátém šli na Přimdu, tedy do toho Orlova, já jsem musela ještě dva roky na Přimdu do školy a ti Rumuni, co tam dělali, to bylo peklo. A já jsem všechno zapoměla. Protože jsem brečela, do školy jsem nechodila, policie pro mě přišla, protože to se nedalo vydržet, co oni dělali. Dráždili mě, dráždili, vždyť to bylo hrozný. Bože můj, drželi mi takhle ruce, krmili mě, já řvala. Dělali to ti spolužáci, co chodili do stejné třídy co já. No a já tam potom nechtěla chodit, no a já jsem potom byla vyplašená, no prostě vyčerpaná a všechno jsem zapoměla.“⁶⁸

Příkladem všech uvedených typů moci je neochotný přístup první české učitelky, která na žádost a za úplatek matky paní H., zajistila její umístění do školy, a poté se jí coby jinojazyčné žačce nijak nevěnovala, přestože musela vědět, že učivo v češtině nezvládá. Výuka českého jazyka nebyla tehdy ze strany českého školství zajištěna a děti z jinojazyčných rodin, jak je zřejmé i z jiných výzkumů⁶⁹, byly znevýhodňovány, což mělo někdy za následek odchod z české školy a nevzdělanost těchto jedinců. Ačkoliv by se na první pohled zdálo, že následně zmíněný učitel a jeho manželka byli jiní, i oni využili svého postavení ve většinové institucionálně zvýhodněné skupině, když paní H. doučovali za úplatu v podobě poskytovaných služeb v domácnosti ze strany její matky. Paní H. tento akt nijak neproblematizuje, naopak. Hodnotí protislužbu matky za adekvátní

⁶⁷ Rozhovor s paní H. ze dne 24. 8. 2017

⁶⁸ Rozhovor s paní H. ze dne 17. 8. 2017.

⁶⁹ Například výzkumy v obci Lesná na Tachovsku.

pro možnost pokračování v jejím vzdělávání. Institucionální pochybení zde bylo nahrazeno individuálním přístupem ochotných učitelů. Ve 14 letech ukončila své vzdělávání paní H. sama na základě svého rozhodnutí, kterému předcházela poslední léta nucené docházky mezi spolužáky, z jejichž strany se cítila být šikanována. K rozhodnutí zanechat dalšího vzdělávání dle vyprávění paní H. přispěla právě tato poslední negativní zkušenost se školstvím. Opětovně se můžeme domnívat, že impulsem byla neochota učitelů se jejím případem zabývat a negativní atmosféru vůči paní H. ve škole alespoň zmírnit. Zajímavé na uvedených citacích popisujících školská léta paní H., je její vlastní označování a rozlišování jinoetnických skupin, osob, s nimiž se setkávala. Stejně jako jiní dle jejího vyprávění hovoří o ní jako o “Němce”, ona hovoří o těch jiných jako o Čechách, Rumunech, apod. Ve vzpomínkách lze zachytit i pozitivní zkušenosti s Čechy, jak vyplývá ze zmínky o hodné spolužačce, která se dle paní H. stala její celoživotní kamarádkou.

„V Třemešné, v části Bezděkov, bydlím od pětadesátého roku.⁷⁰ Manželovo rodiče byli Slováci, kteří přišli do Třemešné. Bydleli nejdřív v tý Slovácký ulici, protože to byli Slováci, pak se vodstěhovali sem dolů. No, takže takhle, že bych tady byla oblíbená, se říct nedá. Tenkrát v tu dobu, jsem byla prostě Němka. Nejvíc rejпали volyňští Češi. Češi ani tolik ne.“

„Když se tady stavěly ty bytovky, tak jsem si zažádala o byt v jedné z nich. Postavili bytovky, byly hotový a přišel obecní tajemník s tím, že ne mně, ale nám to přiklepli a co my na to. Ale současně manželovi nabídli barák, který byl v hrozným stavu. On už byl nemocnej a pobíral jen invalidní důchod. Peníze nebyly a žijte se čtyřma dětma. On prostě řekl a bylo. On by nejradaši zůstal tam u nich. A to se nedalo. Ne, ne, ne. To byla hrozná ženská [jeho matka]. To se nedalo. Já jsem byla jenom “kurva německá”, nic jinýho. On souhlasil, tak jsme to za dva tisíce koupili [dům]. Já jsem neudělala nic sama, že jo, když on souhlasil, tak co já? Tenkrát, abych řekla pravdu, ani Němce neměli ještě rádi. To byla ještě doba [60. léta], kdy ještě vopravdu Němce nenáviděli.⁷¹ Já když si na to vzpomenu kolikrát zpátky, nemůžu spát, jak voni nás nevodsuzovali [v Souměři]. No tak na Orlově jsme byli jenom Němci, ale třeba přišla jsem sem, a to bylo hrozný, to jsem prostě cítila, jak mě nenávidí, že jsem jenom Němka. Tuti naproti, co bydleli, to byli Volyňáci, ti kdyby mohli, tak mě zastřelili. Jak ten mě nenáviděl [soused volyňský Čech]. Jednou mě potkal a řekl: “Vý jste mně zabila syna”. Já povídám: “Pane Bože, a kdy?” A von říká: “No, jak byla válka”. A já: “Ježíš pane S., víte

⁷⁰ Rozhovor s paní H. ze dne 17. 8. 2017.

⁷¹ Rozhovor s paní H. ze dne 24. 1. 2018.

kolik mně tenkrát bylo? Mně byly tři, čtyři roky.” A von prej: “Tak vy Němci”. No, tak my Němci, tak von prostě pořád. Jako byli proti Němcům pořád.”⁷²

Paní H. v pozdějších rozhovorech, z nichž pochází uvedené poslední dvě citace, více rozvádí převážně nevlídné přijetí její osoby v obci Bezděkov (Tře-mešné) osídlené Čechy ze sousedních regionů a z vnitrozemí, východními Slováky a volyňskými Čechy.⁷³ Poté, co se paní H. vdala a přestěhovala z Orlova do slovenské rodiny svého prvního manžela čelila častěji nacionálně laděným urážkám ze strany matky svého manžela i některých sousedů, což v ní rozvíjelo a upevňovalo pocit etnické odlišnosti, a její sebeidentifikování coby Němky, které přetrvávalo do dnešních dnů. Paní H. na počátku svého prvního rozhovoru a opakovaně v průběhu následujících rozhovorů hrdě prohlašuje, “já jsem Němka,”⁷⁴ případně nezapomene o své rodině a dalších německy hovořících nevysídlených mluvit jako o Němcích. Dodnes plynule hovoří egerlandštinou.⁷⁵ Ovládá český jazyk v psané i v ústní formě bez jakékoli odlišnosti od rodilých Čechů. V posledním citovaném odstavci se objevuje další rozlišovací aspekt vhodný pozornosti, kterým jsou obecné společensky nevyvážené vztahy mezi mužem a ženou. Rozhodnutí manžela o jejich společném bydlení se odehrálo za podpory jeho matky, která paní H. nepřijala z důvodu jejího etnického původu. Genderová role se zde prolíná s etnickou identitou paní H. Nejen z uvedené citace je evidentní zakoušený nižší společenský status paní H. a vyšší status muže v oblasti veřejných rozhodnutí.

Výše popsané mocenské vztahy zažívané v průběhu života paní H. ve zvolené části česko-německého pohraničí napomohly k vytvoření mnoha sociálních identit paní H. Vedly zejména k vytvoření pocitu odlišnosti ve smyslu etnickém, sociálním ve smyslu neschopnosti získat vyšší vzdělání než základní, nemožnosti dosáhnout lepší pracovní pozice než dělnické a k socializaci osvojené a neuvědomované roli ženy jakožto manželky a matky začleněné převážně do sféry soukromé.

„Naši se živili hospodářstvím. Všichni pracovali na hospodářství. Na hektarech, jak se říká. Proto sem všichni šli budovat. Prostě byl nábor obsadit pohraničí. Pracovat na polích. Úrodná půda musela být. Tak ti lidi, kteří tam

⁷² Rozhovor s paní H. ze dne 12. 2. 2018.

⁷³ Autorka tohoto článku si ze svého dětství pamatuje na sociální klima ještě v letech 1984-1987, kdy se z okolních vsí jezdilo nakupovat do prodejny potravin v obci Tře-mešné. U prodejny stáli ve frontě i na lavičce před prodejnou odpočívali místní čeští a slovenští osídlenci a vždy, když se objevila paní H. nebo její mentálně postižený bratr, hovořili o nich mezi sebou jako o Němcích a s despektem. Bratr paní H. byl označován za místního blázna.

⁷⁴ Rozhovor s paní H. ze dne 24. 8. 2017, aj.

⁷⁵ Německý dialekt vyskytující se v oblastech bývalých Sudet, resp. dnešního Západočeského pohraničí.

měli jenom domky nebo takhle, tak ti všichni ze Šumavy se sem [do Třemešné] stěhovali. Třemešné dosídlila skoro celá Šumava. Ze Slovenska, ze Šumavy, prostě z celých republiky, a nakonec v roce 1947 sem přišli volynští Češi. Volyňáci, jak říkám volynští Češi, ti sem přišli až v tom čtyřicátýmsedmém. Pak ty domky, co ještě nebyly obsazené, tak si je obsadili, a co už pak zůstalo neobsazené, tak potom v šedesátém roce přišli vojáci, a to tady všechno srovnali. Takhle to vlastně zařizoval stát.

A ti Volyňáci taky už nejsou. To vymřelo, pak se taky odstěhovalo. A ti Slováci taky určitý, jich tu bylo teda vopravdu hodně, to byli Kvítkové, Baljakové, jo. To strašně těch jmen, no ale jak říkám, ve čtyřicátýmosmém tady normálně vedla dráha a oni se navagónovali, chalupy, stodoly rozbyli, všechno prostě navagónovali a v noci odjeli zpátky na Slovensko a tam si postavili. V noci s tím vagónem odjeli, ani tady nikdo nic nevěděl. Pouze tam zůstal ten dobytek. Kravičky a tudleto zvířectvo si vzít nemohli, to tam zůstalo. Tak to si potom museli rozebrat všichni hospodáři, aby to tam neuhynulo. Já byla jen děcko, že jo no, ale jako něco si pamatuju. Tady zůstali právě jenom ty troje Slováci – Šenoví, Kvítkovi a Kupcovi. Dnes už tu taky nejsou, protože zemřeli.

Byli jsme tu první. To tu byly ještě německý tabule. Ty se pak odbouraly a zůstaly jenom český. Pak ve čtyřicátým šestým začali chodit další. My jsme tu bydleli společně s těma Němcema. Bylo to normální. Voni už jako nic nedělali. Dokud tu žili, tak my všichni hospodáři jsme se s nima dělali. Třeba pekl se chleba, tak se jim dal. Mléko. Prostě všechno se s nima dělalo, normálně se jim dávala část stravy, toho hospodářství. A voni třeba pomáhali krmit. Na poli se už nic nedělalo, ty byly v té době už sklizený. To už byl podzim, když se sem ti lidé stěhovali. A ten odsun probíhal společně s tím dosídlováním.“⁷⁶

Paní J. a její rodina patřili k prvním osídlencům přicházející v první migrační vlně z oblasti bezprostředně sousedící,⁷⁷ k české majoritní společnosti, jejichž počet později v obci Třemešné převažoval a stal se určujícím etnikem, které za pomoci samosprávných orgánů, institucí, organizací a spolků do značné míry ovlivňovalo utváření lokální kultury včetně mezietnických vztahů osídleného prostředí. Řadili se k těm, co si mezi prvními, ještě za přítomnosti “českých Němců” rozebírali jejich nemovitý i movitý majetek, který byl poválečně zkonfiskován.⁷⁸ Krátké společné soužití s německy hovořícím obyvatelstvem hodnotí

⁷⁶ Rozhovor s paní J. ze dne 29. 6. 2018.

⁷⁷ HAIŠMAN, Tomáš. Několik poznámek k procesu formování nových lokálních společností v českém pohraničí po roce 1945. *Český lid*, vol. 71, no. 3, 1984, s. 142

⁷⁸ “*Obraz budoucího zemědělského pohraničí nastiňovaly Směrnice Ministerstva zemědělství o národní správě z 10. 5., určené rolnickým správním komisím a národním výborům, a především*

jako poklidné. Ani v pomístních kronikách a v pozdějším dobovém tisku nebyly zjištěny záznamy, které by dokládaly nepokoje mezi autochtonním obyvatelstvem a dosídlenci. Záznamy evidující tamní vztahy z uvedeného období neexistují bohužel žádné. Zde se musíme spoléhat čistě na vzpomínky pamětníků, třebaže je předpoklad jejich určitého zkreslení.

Jak z uvedených citací vyplývá, rodiče paní J. patřili v původní starousedlické vsi k nemajetným domkařům, kteří měli celkem 7 dětí. Osídlili pohraničí, konkrétně obec Třemešné jako první pár měsíců po válce, kdy v té době byla ještě obydlená německy hovořící většinou. Od jejich příchodu docházelo v Třemešné a Bezděkově k postupnému osídlování a dosídlování z řad dalších Čechů, Slováků ze Slovenska a v roce 1947 též ze strany reemigrantů z Volyně na Ukrajině. V souvislosti se Slováci zde zmiňuje jejich rabování a jejich následný tajný odchod z Třemešné spolu s ukořistěnými věcmi. K obdobnému jednání docházelo v počátcích osídlení na více místech Československa, a to ze strany nejen Slováků. Na odsun německy hovořícího obyvatelstva pohraničí v roce 1946 vzpomíná paní J. takto:

„To všechno bylo pohraničí, to všechno zabral Němec. Hitler prohrál válku a museli odstoupit, tudíž je to naše republika. Věděli, že je to území Čechů, a že to teda musí opustit. No tak šli potom.⁷⁹ A ti hospodáři, všichni ti zemědělci ty Němce museli odvézt. Jako my taky naše Němce. Voni si směli vzít šatstvo, ale jinak nic jiného ne, protože tu všechno zůstávalo. Veškerý hospodářství zůstalo tady. Žádní původní Němci tu nezůstali.⁸⁰ Lidé spolu vycházeli dobře, ať už byli odkudkoli.“⁸¹

Z uvedených, ale i mnoha dalších citací paní J., je patrné popírání autochtonnosti skupině českých Němců a je v nich viditelný náznak nacionalistické ideologie (českého nacionalismu), když pohraničí paní J. historicky vnímá jako jednoznačně české, které Čechům zabral “Němec” a po válce tedy právem náleželo Čechům, a to aniž by reflektovala jiná historická fakta týkající se právě bádané části pohraničí jako například to, že od roku 1918, tedy za První republiky, území pozdějších Sudet oficiálně náleželo k Československu, ale převažovalo

dekrety 5/45 z 19. 5. o národní správě, 12/45 z 21. 6. o konfiskaci a rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů a zrádců (4/5 konfiskované půdy bylo v pohraničí), 28/45 z 20. 7. o osídlování konfiskované půdy českými, slovenskými a jinými slovenskými zemědělci” (HEROLDOVÁ, Iva. Národopisná problematika novoosídlenecého pohraničí. Český lid, vol. 65, no. 4, 1978, s. 195).

⁷⁹ Rozhovor s paní J. ze dne 24. 8. 2017.

⁸⁰ Rozhovor s paní J. ze dne 24. 8. 2017.

⁸¹ Rozhovor s paní J. ze dne 29. 6. 2018.

zde německy hovořící obyvatelstvo po staletí zde usídlené.⁸² Tento postoj může vycházet z desítky let vytvářeného a utvrzovaného přesvědčení paní J. o výsadním postavení Čechů v této oblasti, jak již bylo interpretováno výše.

„Všechno to tady bylo prosperující. Ve čtyřicátýmým roce jsme dostávali dekrety o vlastnictví. A potom po padesátým začalo to JZD. Naši tam nevstoupili. Ten, kdo neměl pracovní sílu doma, tak tak šel spíš. No třeba H., ti měli zrovna malý děti, tak ti tam šli voba. Takže soukromníci pomalu už nebyli. Když bylo JZD, tak byla ještě aspoň ta záhumenka. Tak to bylo do šedesátého roku, než přišly Statky. Potom se všechno odevzdalo a nikdo už nic neměl. Byl to příkaz, že nikdo nesmí mít doma dobytek. Takže všechno odebrali. I všechno nářadí, pole, lesy, louky. Všechno dobytek odebraly Statky. Zůstala nám jedna kráva. A potom nastalo scelování.“⁸³

Jak je z citací zřejmé, jednání rodiny paní J. a mnohých dalších později příchozích příbuzných a sousedů, kteří reagovali na státní výzvu týkající se obsazení pohraničí, bylo motivováno zejména možností zlepšit své životní podmínky, což se v podobě legálního získání značného majetku bez větší vynaloženého úsilí nabízelo. Paní J. v době příchodu do Třemešné měla dalších pět sourozenců. Jednalo se tedy o početnou rodinu hospodařící v zemědělství, která spadala do kategorie státem upřednostňovaných osob pro uplatnění nároku na konfiskovaný majetek. Rodina paní J. byla tehdejší státním aparátem vyhodnocena jako ta, která svým třídním původem dávala „záruku bezpečnosti našeho pohraničního území vůči podvratným živlům zahraniční reakce.“⁸⁴

Moc institucionální zasáhla do života paní J. významným způsobem hned dvakrát. Poprvé pozitivně v poválečné době, kdy ve vidině sociálního zabezpečení její rodině bylo umožněno ucházet se o možnost osídlení a získat zkonfiskovaný německý majetek, a podruhé v negativním smyslu v době plánované kolektivizace, v níž se sen o soukromém hospodaření a soběstačnosti její rodiny postupně zcela rozplynul. Moc kulturní lze spatřovat v samotné dominanci rodiny paní J. jakožto členů majoritní skupiny. Jinoetnickým jedincům tato tehdy

⁸² Německy hovořící obyvatelstvo se v českých zemích usídlovalo již od dvanáctého a třináctého století (SLÁDEK, Milan. Němci v Čechách. Německá menšina v českých zemích a Československu 1848 - 1946. Praha: nakladatelství PRAGMA, 2002, s. 155).

⁸³ Kombinace rozhovorů s paní J. ze dne 24. 8. 2017 a ze dne 29. 6. 2018.

⁸⁴ Do upřednostňovaných uchazečů byli řazeni lidé nemajetní, deputátníci, zemědělští dělníci, domkáři, maloročníci, střední rolníci, drobní řemeslníci, živnostníci, reemigranti, vojáci, partyzáni aj. (HEROLDOVÁ, Iva. Národopisná problematika novoosídleneckého pohraničí. *Český lid*, vol. 65, no. 4, 1978, s. 195). Půdu dostaly především sociálně slabé vrstvy obyvatelstva (HEROLDOVÁ, Iva, ROBEK, Antonín. K etnické problematice Československa, zvláště českého pohraničí, po druhé světové válce. *Český lid*, vol. 70, no. 1, 1983, s. 6).

“samozřejmá” vlastnost v tamním prostředí chyběla. Citace popisující proces nuceného odsunu německy hovořících obyvatel Třešně v roce 1946, pojednává o moci sociální, která se prolíná s oběma typy moci.

Životní příběhy pamětnic ukazují rozdíl ve způsobu vyprávění obou žen. Paní H. je otevřenější hovořit osobněji a vrací se ke konkrétním událostem, které považuje za významné. Opakovaně vyprávěné události vždy vypovídají o nějaké změně, která byla v jejím životě zásadní. S nimi jsou spojeny další konkrétní, spíše negativní, vzpomínky. Více se v jejím vyprávění odráží vztahy a postoje různých dosídlenců vůči ní a její orientační rodině, které převážně vycházejí z předsudků vůči těm, jež byli indetifikováni jako Němci. Tento stereotyp vycházel ze společensko právního postavení “Němců” souvisejícím s důsledky 2. světové války. Jejich etnická (národní) identita nevycházela jen z postojů jinotnických obyvatel pohraničí, ale byla podporovaná ze strany státních institucí.

Narozdíl od první pamětnice H. je vyprávění paní J. obecnější povahy, více popisné, zaměřené na fakta a podstatně méně sdílné. Vztahy v obci Třešně shrnuje do věty, „*Lidé spolu vycházeli dobře, ať už byli odkudkoli.*“⁸⁵ Nesdílují konkrétní případy, ani nerozvádí žádné události více do hloubky. Osobnější názor je rovněž upozaděn. Přesto lze v jejím vyprávění nalézt etnickou definici spočívající ve vysoké frekvenci kategorizování osídlenců, když pro jejich označení a rozlišení dodnes používá⁸⁶ apelativa (Češi, Němci, Slováci) a exomyna.⁸⁷ Tato apelativa a exomyna nalézáme i ve vyprávění paní H. Jedná se o diskurz, který se nejméně v kolektivním vědomí pamětníků v dané lokalitě stále objevuje.

Etnická identita ve smyslu vnitřní definice paní J. je v rozhovorech oproti paní H. nepřímou vyjádřená, ale zřejmá. Paní J. hovoří o svém českém původu, v souvislosti s Českou republikou používá přivlastňovací zájmeno „naše“. Cítí se být součástí sociální skupiny, která se vymezuje vůči každému, kdo nespadá do téže etnické (národní) kategorie. Přestože se může z vybraných citací jevit, že česko-německé vztahy ve vzpomínkách paní H., jsou spíše negativní, souhrnně je lze hodnotit jako ambivalentní. S jedněmi měla horší, s jinými lepší osobní zkušenost. Podstatný rozdíl ve vzpomínkách paní H. a paní J. shledáváme spíše ve výchozích pozicích a připsané etnicitě, delší dobu podporované institucemi a vládou poválečné Československé republiky.

⁸⁵ Rozhovor s paní J. ze dne 29. 6. 2018.

⁸⁶ Stejně tak i paní H.

⁸⁷ Exonyma jsou označení skupiny obyvatel etnonymem určité země ze strany jiné skupiny. Např. česká majoritní společnost označovala reemigranty etnonymem země, z níž se navrátili do Československa (HEROLDOVÁ, Iva. Současné etnické procesy v pohraničí českých zemí. *Český lid*, vol. 72, no. 2, 1985, s. 135)

Přestože bylo pamětnicím umožněno do značné míry volně vyprávět, bylo evidentní, že se některým etapám lokální historie nebo života úmyslně vyhýbají či z neurčitého důvodu je nepovažují za podstatné. Paní H. vynechávala převážně témata dotýkající se nejen poválečného, ale i pozdějšího veřejného dění, nezmiňovala žádné události, které by mohly být spojovány s tehdejším politickým režimem. Její vyprávění se obracela směrem dovnitř, k historii své orientační rodiny i rodiny nukleární, tedy vlastní. Často se ve svém vyprávění opakovaně vracela do doby jejího dětství a doby plánovaného odsunu, období života v Souměří a Orlově, navázání vztahu s manželem a jejím nepřijetím coby “Němky” manželovými rodiči. Skutečný důvod můžeme jen odhadovat, ale můžeme se domnívat, že její “apolitičnost” vycházela z prožitého traumatu z dětství a etnických peripetií, které zde byly již několikrát různým způsobem reflektovány.

Vyprávění paní J. měla spíše popisný charakter místa a všech příchozích. Často a dlouze vyjmenovávala, kdo kde a dokdy bydlel a popisovala místa v Tře-mešné a Bezděkově, která se za jejího života změnila do současné podoby. Její vyprávění měla rovněž apolitický ráz. V případě paní J. lze usuzovat, že charakter jejího vyprávění měl kořeny v samozřejmé a nepříliš problematické existenci její a její rodiny jakožto etnicky dominantní kultury v bádané lokalitě. U paní H. se můžeme domnívat, že její současné identifikování se jako Němky má základ nejen v celoživotně připisované identitě ze strany jiných, ale též v jejím přijetí po neustálém balancování mezi místními identitami. Nepolitičnost u obou pamětnic může vycházet z dekád ideologicky laděného režimu, v němž byly socializovány a prožily svůj produktivní věk, a který znesnadňoval veřejné politické projevy. Zásadní, nikoli však viditelný, rozdíl mezi oběma narátorkami je v jejich vzdělání. Paní J. má ukončenou středoškolskou nástavbu a paní H. pouze nedokončené základní vzdělání. Obě ženy ale mají mnohé společné – obě mluví česky a jsou českými občankami, oba rodiče paní J. a děda paní H. odmítli vstoupit do JZD, obě pracovaly mj. u Státních statků a v různých dělnických profesích, byly dvakrát vdané, přičemž děti měly pouze s prvním z manželů, obě jsou vdovy, bydlí v rodinné chaloupce, starají se o domácnost, o zahrádku, vnoučata a pravnoučata a jsou ve věku, kdy evaluují celý svůj život.

Závěr

Cílem textu bylo nahlédnout do každodenního života dvou žen prostřednictvím jejich vzpomínek a vyprávěné události zjednodušeně interpretovat za pomoci teoretického konceptu sociální identity Richarda Jenkinse a konceptu mocenských

vztahů Michela Foucalta. Analýzou a zvolenou teorií se na pozadí vyprávění odhalil proces utváření etnické identity, který lze v bádaném prostředí poválečně osídleného česko-německého pohraničí chápat jako prvek diferencující a identifikující (nejen) lokální obyvatele. Pozornost byla zaměřena zejména na poválečné období, neboť se zdá výchozím bodem významně ovlivňujícím život obou pamětnic. Krom toho události z pozdějších let jejich života za ČSSR nebyly, až na pár dat, ani jednou z pamětnic blíže reflektovány. Zdá se, že jejich životní trajektorie se lišily právě kvůli odlišné, poválečně vzniklé, etnické (národní) kategorizaci. Paní H. spadala do kategorie “Němců” a paní J. “Čechů”. Odlišnost v přístupu ze strany lokální společnosti, a s ní související získané zkušenosti pamětnic, jak vyplývá z provedené analýzy, vycházel v zásadě právě z těchto označení. Jednalo se o jazykově a kulturně specifický prostor, v němž osudy obyvatelstva „nebyly určovány tím, kdo hovořil, jakou řečí, ale právě tím, do jaké kategorie z hlediska legislativy a úřadů náležel, zda byl Čech nebo Němec.“⁸⁸

Paní H. v počátcích svého poválečného života narážela sice na jazykovou bariéru, ale nevlídný přístup ze strany některých osídlenců a institucí měl vliv na její nedokončené vzdělání, a tedy i sociální zařazení. I v dospělosti popisuje slovní napadání ze strany jinoetnických obyvatel operujících s její etnicitou. Ve vyprávění paní H. se současně objevují náznaky sociální stratifikace prostředí spočívající nejen v etnicitě a třídě, ale též v nižším společenském postavení žen. Paní H. lze v této souvislosti řadit do skupiny, která byla po určitou dobu odtržena od veřejného dění a v ohledu k všeobecnému konsenzu poválečného období kulturně, sociálně i politicky marginalizována. V těchto souvislostech se v rámci předložených citací ukazuje institucionální, kulturní a sociální moc připisující paní H. odlišnost, s níž se potýkala v prostředí, v němž prožila celý svůj život. V interakcích prožívaná připsaná etnická příslušnost vede k diferenciaci, přičemž identifikace s ní probíhala pozvolna paralelně. Je tedy pochopitelné, že paní H. se i dnes identifikuje s připsanou etnickou skupinou, ačkoliv je oficiálním občanem České republiky.

Paní J. naopak přišla se svými rodiči a sourozenci osídlvat pohraničí v době první migrační vlny a spadala do většinové a kulturně dominantní sociální skupiny, která na organizaci a vývoj nejen lokálního prostředí měla největší vliv. Její skupina vykonávala správu obce a organizovala dodržování významných ustátných svátků a výročí, pořádání kulturních akcí. V rozhovorech obou žen je stále výrazné etnické rozlišování mezi “my” a “oni”. Provedená analýza rozhovorů

⁸⁸ SPURNÝ, Martin. *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Praha: Antikomplex, 2011, s. 28. S fragmenty tohoto myšlení vůči „jiným“ se setkáváme i dnes, převážně v souvislosti s pracovní migrací běžnou v tomto regionu.

obou pamětnic potvrzuje, že etnická identita je vytvářena v sociální interakci sdíleného prostředí vnější i vnitřní identifikací.

V rámci osobní identity se v případě obou pamětnic jedná o ženy, věkově blízké a žijící většinu svého života v pohraniční oblasti v současné obci Třemešné na Tachovsku. Přestože měly odlišné výchozí podmínky a předpoklady, obě pamětnice patří mezi stabilní obyvatelstvo západočeského pohraničí. V běžné mluvě obou pamětnic se stále objevují apelativa a exonyma svědčící o přežívající stereotypizaci osob v daném prostředí minimálně u této dožívající generace. Předpokládá se však, že vzorce chování, označování “jiných” v podobě stále zaznívajících apelativů a exonymů, způsob komunikace a názorové postoje jsou dál reprodukovány a předávány dalším generacím, což přispívá k setrvávání sociokulturní specifčnosti tohoto prostředí a stává se tak jeho kulturním dědictvím.

Použité zdroje / References

Archivní prameny

Historický lexikon obcí České republiky - 1869 – 2011, 2015. IV. Abecední přehled obcí a částí obcí. Kód: 130084-15. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015>> [cit. 2020-07-17].

Kronika města Přimdy 1949-1963 [Online] Dostupné z URL: <http://portafontium.cz/iipimage/30960300/soap-tc_00303_obec-primda-1949-1963_0060> [cit. 2020-07-17].

SOka Tachov, Miroslav Vetrák. *Archiv obce Rájov 1924-1936*. Inv. č. EL NAD: 824, 2008. Dostupné z: [Online] Dostupné z URL: <http://www.inventare.cz/pdf/soap-tc/soap-tc_ap0329_00824_ao-rajov.pdf> [cit. 2020-07-17].

SOka Tachov, MěNV Tachov. *Pamětní kniha města 1. Díl*.

SOka Tachov, ONV Tachov. *Seznamy Němců podléhajících odsunu, seznamy Němců, kteří již mají příbuzné v us. zóně, seznam smíšených manželství a jiné seznamy*. Svazek VIII/8.

SOka Tachov, ONV Tachov. *Seznam transportů*. Svazek VIII/8.

Literatura

AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Západočeská vlastivěda. Národopis*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1990. ISBN 80-7088-027-9.

ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: nakladatelství Portál, s. r. o., 2008. ISBN 978-80-7367-465-6.

FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*. Praha: nakladatelství Herrmann & synové, 2016. ISBN 978-80-87054-44-4.

HAIŠMAN, Tomáš. Několik poznámek k procesu formování nových lokálních společností v českém pohraničí po roce 1945. *Český lid*, vol. 71, no. 3, 1984, s. 141–154. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.jstor.com/stable/42703104>> [cit. 2020-06-29].

HÁJEK, Martin. *Čtenář a stroj. Vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2014. ISBN 978-80-7419-161-9.

HEROLDOVÁ, Iva. Národopisná problematika novoosídleneckého pohraničí. *Český lid*, vol. 65, no. 4, 1978, s. 195–206. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.jstor.com/stable/42702708>> [cit. 2020-06-29].

HEROLDOVÁ, Iva. Příchod do pohraničí, první léta života v pohraničí do socializace zemědělství. *Český lid*, vol. 69, no. 1, 1982, s. 42–46. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.jstor.org/stable/i40101291>> [cit. 2020-06-29].

HEROLDOVÁ, Iva, ROBEK, Antonín. K etnické problematice Československa, zvláště českého pohraničí, po druhé světové válce. *Český lid*, vol. 70, no. 1, 1983, s. 3–10. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.jstor.org/stable/42701413>> [cit. 2020-06-29].

HEROLDOVÁ, Iva. Novoosídlenecká vesnice. *Český lid*, vol. 71, no. 3, 1984, s. 130–141. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.jstor.com/stable/42703103>> [cit. 2020-06-29].

HEROLDOVÁ, Iva. Současné etnické procesy v pohraničí českých zemí. *Český lid*, vol. 72, no. 2, 1985, s. 58–64. [Online] Dostupné z URL: <<http://www.jstor.com/stable/42703171>> [cit. 2020-06-29].

HESENBERGER, Edith. *Erzählen vom Leben im 20. Jahrhundert. Erinnerungspraxis und Erzähltraditionen in lebensgeschichtlichen Interviews am Beispiel der Region Montafon/Vorarlberg*. Innsbruck, Wien, Bozen: StudienVerlag, 2013. ISBN 978-3-7065-5207-3.

JENKINS, Richard. Rekonceptualizace etnicity: identita, kategorizace a moc, In: JAKOUBEK, Marek (ed.). *Teorie etnicity. Čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2016. ISBN 978-80-7419-185-5, s. 383–413.

JAKOUBEK, Marek (ed.). *Teorie etnicity. Čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2016. ISBN 978-80-7419-185-5.

JAKOUBKOVÁ BUDILOVÁ, Lenka. Etnografie a terénní výzkum. In: TOUŠEK Laco a kol. *Kapitoly z kvalitativního výzkumu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2015. ISBN 978-80-261-0471-1, s. 9–21.

JENKINS, Richard. *Social identity*. London and New York: Routledge, 2014. ISBN 978-0-415-70692-6.

KOLEKTIV AUTORŮ FF ZČU. *Tachovsko: krajina v paměti/paměť v krajině*. Katalog k výstavě. Katedra antropologie, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni, 2014. ISBN 978-80-261-0423-0.

KOTRBATÁ, Ivana. „Ještě je 400 míst volných v Tachovském okrese!“ Příspěvek k „malým dějinám“ reemigrace a dosídlení Tachovska v narativních interview na začátku 21. Století“. *Český lid*, vol. 97, no. 3, 2010, s. 265–280. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.jstor.org/stable/42640337?seq=1>> [cit. 2020-06-29].

KURTZ, V. Donald. *Political Anthropology. Paradigms and Power*. United States of America: Westview Press, 2001. ISBN 0-8133-3804-2.

LOWE, Keith. *Strach a svoboda. Jak nás změnila druhá světová válka*. Praha: Nakladatelství Paseka. 2017. ISBN 978-80-7637-058-6.

TEDLOCK, Barbara. From Participant Observation to the Observation of Participation: The Emergence of Narrative Ethnography. *Journal of Anthropological Research*. Vol. 47, No. 1, 1991, s. 69–94. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.jstor.org/stable/3630581?origin=JSTOR-pdf&seq=1>> [cit. 2021-03-29].

TOUŠEK Laco a kol. *Kapitoly z kvalitativního výzkumu*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2015. ISBN 978-80-261-0471-1, s. 25–106.

VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Univerzita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2931-5.

WORSCHNECH, Franz. Úvod do historického kontextu. In: FREISLEBEN, Albert (eds.). *Heimat an der Grenze – Geschichte des Bezirks Tachau. Die Jahre 1945/46*

in Chroniken und persönlichen Erinnerungen. Vlast na hranicích – dějiny okresu Tachov. Léta 1945/46 v kronikách a osobních vzpomínkách. Verlag Eckhard Bodner Pressath, 2018. ISBN 978-3-947247-25-7, s. 27–63.

Zákon č. 95/1948 Sb. Zákon o základní úpravě jednotného školství (školský zákon) [Online] Dostupný z URL: <<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-95/zneni-0>> [cit. 2020-09-13].

Rozhovory

Rozhovor MARTINY PALEČKOVÉ TAUBEROVÉ s paní H. z Třemešné (1938), dne 17. 8. 2017 v Třemešné. Přepis rozhovoru uložen v soukromém archivu autorky.

Rozhovor MARTINY PALEČKOVÉ TAUBEROVÉ s paní H. z Třemešné (1938), dne 24. 8. 2017 v Třemešné. Přepis rozhovoru uložen v soukromém archivu autorky.

Rozhovor MARTINY PALEČKOVÉ TAUBEROVÉ s paní H. z Třemešné (1938), dne 12. 2. 2018 v Třemešné. Přepis rozhovoru uložen v soukromém archivu autorky.

Rozhovor MARTINY PALEČKOVÉ TAUBEROVÉ s paní J. z Třemešné (1935), dne 24. 8. 2017 v Třemešné. Přepis rozhovoru uložen v soukromém archivu autorky.

Rozhovor MARTINY PALEČKOVÉ TAUBEROVÉ s paní J. z Třemešné (1935), dne 29. 6. 2018 v Třemešné. Přepis rozhovoru uložen v soukromém archivu autorky.

Rozhovor MARTINY PALEČKOVÉ TAUBEROVÉ s paní J. z Třemešné (1935), dne 3. 7. 2018 v Třemešné. Přepis rozhovoru uložen v soukromém archivu autorky.

O autorce

Mgr. Martina Palečková Tauberová vystudovala magisterský program v oboru Sociální a kulturní antropologie na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni a v současné době pokračuje ve svém studiu v doktorském studijním programu Historických věd, oboru Etnologie tamtéž.

E-mail: Martaube@seznam.cz

Koncept spontánnej autobiografie - Inšpirácia orálnej histórie folkloristikou / Concept of spontaneous autobiography - Inspiration of oral history by folkloristics

Hana Hlôšková

Abstrakt

Autobiografické naratívy a naratívne interview patria medzi tzv. egodokumenty, ako jeden z prameňov oral history. Metodológia oral history za ideálny model považuje tzv. naratívne interview. Príspevok charakterizuje výsledky folkloristiky na Slovensku k téme naratívnej interpretácie minulosti. Cieľom príspevku je tiež charakterizovať koncept *spontánnej autobiografie* a viesť ho do odborného diskurzu v rámci metodológie orálnej histórie. Tento koncept, vychádzajúci z empirických skúseností a teoretických záverov folkloristiky, kladie dôraz na osobnosť narátora a na jeho autentické sebavyjadrenie v čo najprirodzenejších rozprávačských situáciách. Poukazuje na princíp autentifikácie narátora, ktorý tematicky a žánrovo čo najslobodnejšie konštruuje naratívny obraz prežitej minulosti. Výskumník tak získava dáta o témach, obdobiach, postojoch, ktoré vo svojom rozprávanom životnom príbehu narátor považuje za relevantné a hodné naratívneho stvárnenia.

Abstract

Autobiographical narratives and narrative interviews are among the so-called egodocuments as one of the sources of oral history. The methodology of oral history considers the so-called narrative interview. The paper characterizes the results of folkloristics in Slovakia on the topic of narrative interpretation of the past. The aim of the paper is also to characterize the concept of spontaneous autobiography and to introduce it into professional discourse within the methodology of oral history. This concept, based on empirical experience and theoretical conclusions of folkloristics, emphasizes the personality of the narrator and his authentic self-expression in the most natural narrative situations. He points to the principle of narrator authentication, which thematically and genre-wise constructs the narrative image of the past as freely as possible. The researcher thus obtains data on topics, periods, attitudes, which in his narrated life story the narrator considers relevant and worthy of narrative representation.

Kľúčové slová: Orálna história; metodológia; folkloristika; spontánna autobiografia.

Key words: Oral history; methodology; folkloristics; spontaneous autobiography.

Úvod

Ako školením folkloristku, zaoberajúcu sa naratívnymi reprezentáciami minulosti, ma fenomény narativity, pamäti a osobnosti narátora - pamätníka celkom organicky priviedli na prelome 80. a 90. rokov k sústredenejšiemu záujmu o metodológiu orálnej histórie/oral history. S istým zjednodušením možno konštatovať, že vo vtedajších prelomových rokoch chystajúcich sa, a aj prebiehajúcich, politických zmien sa otvárali dvere novým bádateľským témam, novým metodológiám ich skúmania a interdisciplinárnym prístupom. Odklon od tzv. veľkých naratívov histórie a demokratizácia výkladu dejín orientáciou na každodennosť - na pamäť obyčajného človeka viedli k snahe pochopiť subjektívne postoje a motivácie aktérov, svedkov i obetí dejinných udalostí.¹

Autobiografické naratívy a naratívne interview patria medzi tzv. egodokumenty, ako jeden z prameňov oral history. I keď v prípade významných a výnimočných osobností slúžili aj ako podporný a doplňujúci prameň názorov a poznatkov k písaným prameňom, ako sú diáre, denníky, listy, novinové výstrižky, rukopisy rečí a preslovov, predsa sa skoro ukázalo, že oral history môže byť v niektorých prípadoch jediným zdrojom informácií o minulosti. Bolo to v prípade znevýhodnených, marginalizovaných a okrajových skupín spoločnosti (príslušníci všetkých druhov menšín) či tabuizovaných tém (holokaust, hnutie odporu ai.). Predstavovali, a nezriedka i dnes predstavujú, alternatívu k hlavnému prúdu verejného diskurzu či už vo vedeckom bádani alebo v prostriedkoch masovej komunikácie, zároveň však, ako upozorňuje M. Hroch: „Kolektívna pamäť celých generácií mohla byť produktom sociálnej disciplinácie, či už bola vedená riadene, cestou školskej a náboženskej výučby, či zdanlivo „slobodne“ - konsenzuálnymi mediálnymi manipuláciami“² a zároveň: „Rastúci počet občanov prestáva vnímať minulé sociálne a kultúrne procesy ako procesy s vlastnou štruktúrou a kauzalitou, ktoré vyúsťujú do ich vlastnej súčasnosti.“³ Aj časť historikov akoby rezignovala na sociálne funkcie historiografie, iní sú stotožnení s možnosťami historiografie ako nástroja politickej manipulácie pri legitimizácii moci.

¹ Podrobne som čiastkové témy vo vzťahu k naratívnym reprezentáciám minulosti spracovala v monografii: HLÓŠKOVÁ, Hana: *Individuálna a kolektívna historická pamäť (Vybrané folkloristické aspekty)*. Bratislava, 2008. Príspevok sčasti vychádza a nadväzuje na túto publikáciu.

² HROCH, Miroslav: Paměť a historické vědomí očima historika. In: Maslowski, N. - Šubrt, J. a kol.: *Kolektivní paměť – k teoretickým otázkám*. Praha: Nakladatelství Karolinum 2014, s. 46-67.

³ HROCH, Miroslav: Paměť a historické vědomí očima historika, s. 46.

Upozorňuje sa aj na skutočnosť, že tzv. veľké dejiny majú tendenciu opomíňať ich lokálny rozmer⁴, pričom práve výpovede získané metódou oral history túto medzeru môžu vyplniť. Princíp alternatívnosti by som označila za jednu z príčin spomenutej vlny záujmu o oral history aj v postkomunistických krajinách. Otváranie „nových“ tém a ich výskum bol a je nezriedka možný len prostredníctvom ústnych prameňov alebo iných egodokumentov. Osobné výpovede aktérov, svedkov či obetí môžu podávať iný, ako oficiálny výklad dejinných udalostí alebo takých tém, ktoré boli oficiálne jednostranne interpretované (praktiky vo vrcholovom športe za socializmu, kolektivizácia poľnohospodárstva, politické procesy, cenzúra v médiách, umení a kultúre ai.). Je potrebné však zároveň zdôrazniť, že záujem etnológie a antropológie sa tradične viac sústreďoval na skúmanie každodennosti a na obrazy minulosti očami bežného človeka, než iné humanitné disciplíny.⁵

K napísaniu tohto príspevku ma inšpirovala publikácia A. Portelliho,⁶ v ktorej som našla mnoho konštatovaní a záverov podobných tým, ku ktorým som priebežne dospela a čoho jednou z príčin môže byť aj spoločné folkloristické školenie a bádateľské zameranie.

Príspevok má metodologický charakter. Vychádzam z mojich dlhoročných folkloristických výskumov, venovaných naratívny interpretáciám minulosti a to či už v podobe tradičných kanonizovaných žánrov, ako sú povesti⁷ alebo živých a na osobu nositeľa viazaných memorátov - rozprávání zo života a spomienkových rozprávání. Samostatnú časť príspevku venujem histórii záujmu folkloristiky na Slovensku o naratívne reprezentácie minulosti. Práce z tejto oblasti priniesli totiž mnohé zásadné terminologické a inšpiratívne metodologické východiská pri mojom uvažovaní o koncepte *spontánnej autobiografie*, čomu venujem druhú časť príspevku.

Záujem folkloristiky na Slovensku o naratívne reprezentácie minulosti

Obrazy minulosti, štrukturované do príbehov alebo ich zárodokov, predstavujú výrazný faktor konštruovania a potvrdzovania individuálnej i skupinovej identity. Je im tiež pripisovaný vysoký ideový, ideologický či dokonca propagandistický potenciál vzhľadom na budúce ašpirácie daného spoločenstva.

⁴ GRYGAR, Jakub: Strážci paměti. Autobiografické vyprávění a normativní aspekty kultury ve Stonavě. In: *Český lid* 2003, 90, č. 2, s. 135.

⁵ HERZÁNOVÁ, Ľubica: Autobiografia a životopisné zápisky ako prameň. In: *Etnologické rozpravy*, 2003, č. 2, s. 65-66.

⁶ PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha : Karolinum 2020.

⁷ HLŔŠKOVÁ, Hana: *Historické tradície a ich fabulované formy ako etnoidentifikačný faktor formovania slovenského národa*. Rkp. kandidátskej dizertačnej práce. Bratislava 1990, 220 str.

Manipuluje sa nimi v politike, publicistike i vo vede. Sú súčasťou historickej pamäti, kde tvoria špecifickú zásobnicu sociálnej pamäti a využívajú sa na jej interpretáciu či reinterpretáciu podľa deklarovateľných či spontánnych potrieb a záujmov spoločnosti.

Naratívne reprezentácie minulosti spoločnosti na určitom stupni jeho integrácie v štádiu novodobého národa sa skladajú z dvoch relatívne samostatných zložiek: z oficiálnej a z neoficiálnej. Prvú zložku predstavuje historiografia, politická a ideologická manipulácia s historickými faktami a umelecká tvorba. Jej súčasťou sú i historické pamiatky hmotnej a duchovnej podoby – pamätníky, oslavy, pamätné dni, ale tiež populárno-vedecká spisba a inomediálne spracovania historických tém (film, video, opera ai.). Druhú zložku tvorí individuálna a kolektívna historická pamäť bežných členov spoločnosti, ktoré majú zväčša podobu ústnych naratívov. V nich sa však premietajú aj poznatky, nálady, pocity a názory, ovplyvnené a formované prvou zložkou. Ako som uviedla vyššie, obe zložky naratívnych reprezentácií minulosti sa navzájom ovplyvňujú, neraz sú v protirečivom vzťahu, pričom neoficiálna historická pamäť nezriedka býva alternatívnym výkladom oficiálnych reprezentácií historických udalostí a konania osobností.

V skupinovom modeli tradičného rozprávačského repertoáru sa aj na Slovensku okrem tradičných žánrov (čarovná rozprávka, povesť, legenda, humoristické podanie) výrazne črtali živé, no na osobu rozprávača a na situačný kontext viazané, a preto zdanlivo nestabilné naratívy. Folkloristika vôbec “objavila“ naratívy s tematikou osobnej histórie vtedy, keď svoj záujem o nositeľa folklóru presmerovala od skupiny k jednotlivcovi.⁸ Vystriedala tak koncept skupiny – anonymného nositeľa folklóru, ktorý dominoval vo folkloristickej práci v 19. storočí aj na Slovensku – v období národnoemancipačných snáh tzv. malých národov Európy 19. storočia. V slovenskej folkloristike až v polovici 20. storočia upozornil na takéto texty A. Melicherčík⁹ a ako prvá sa tomuto naratívneému žánru, nazývanému *memorát*, teoreticky venovala M. Kosová-Kolečányi,¹⁰ neskôr komplexne monograficky J. Michálek¹¹ a začiatkom 90. rokov G. Kiliánová.¹²

⁸ BENDIX, Regina: *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. The University of Wisconsin Press 1997.

⁹ MELICHERČÍK, Andrej: Príspevok ku skúmaniu funkcií ľudovej rozprávky. In: *Národopisný zborník Matice slovenskej*. 1946, VI-VII, č. 2-4, s. 259-231; MELICHERČÍK, Andrej: Motívy odboja slovenského ľudu v ústnom podaní. In: *Národopisný zborník Matice slovenskej*. 1946, VI-VII, č. 2-4, s. 200-202.

¹⁰ KOSOVÁ – KOLEČÁNYI, Mária: K problému rozprávania zo života ako folklórneho druhu. In: *F. Wollmanovi k sedmdesiatinám*. Brno 1958, s. 530-540

¹¹ MICHÁLEK, Ján: *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou*. Bratislava, 1971.

¹² KILIÁNOVÁ, Gabriela: Rozprávanie zo života ako žáner ľudovej prózy. In: *Slovenský národopis*

Profesionalizácia spoločenskovedných disciplín, a teda aj zintenzívňujúce sa etnografické, jazykovedné, no i folkloristické výskumy začiatkom 20. storočia ukázali živý rozprávačský repertoár, v ktorom z hľadiska kvantity, predovšetkým však z hľadiska významu, memoráty tvorili jeho živú a početnú súčasť. Veľkým prínosom k zmene výskumnej metodologickej paradigmy boli dialektologické výskumy Samuela Cambela.¹³ Cambel nesledoval folkloristické ciele – zaznamenával celú šírku aktuálneho rozprávačského repertoáru s cieľom získať materiál, ktorý analyzoval z hľadiska dialektológie. M. Kosová-Kolečányi zase zúročila svoje poznatky z terénnych výskumov na pôde Slovanského seminára FF UK v rokoch 1928–1942 pod vedením F. Wollmana.¹⁴ Konceptia viacročnej systematickej výskumnej práce v rámci tzv. wollmanovskej zberateľskej akcie na území celého Slovenska vychádzala z princípu tvorivej osobnosti v kontexte hospodárskych, sociálnych a rodinných daností prostredia, v ktorom narátor žil. Tradičná folkloristika 19. storočia totiž jednotlivca považovala za typického predstaviteľa skupiny (lokálneho spoločenstva, zamestnaneckej, konfesionalnej skupiny ai.) a ak sa aj folkloristické bádanie venovalo jednotlivým osobnostiam, boli to vynikajúci jednotlivci, ktorí sa istým spôsobom vymykali (šírkou repertoáru, mierou tvorivosti, individuálnym nadaním) z jadra nositeľského kolektívu. Aj v prípade, že sa folkloristika na Slovensku venovala rozprávaniu ako takému aj z hľadiska jednotlivých rozprávačských osobností, na problematiku hľadela zo zorného uhla skupinovej identity – rozprávača chápala ako typického, prípadne výnimočného predstaviteľa lokálneho či regionálneho rozprávačského repertoáru alebo štýlu.¹⁵

Memorát ako dynamický fenomén kultúry je neustále živý azda aj kvôli väzbe na intímnejší sociálny rámec. Kým tradičné žánre (rozprávka, povesť, legenda) hovorili o skupinových ambíciách, činoch či prehrách,¹⁶ memorát tieto témy individualizuje. Ak je v prvých hrdinom kolektív (i jednotlivý hrdina symbolizuje skupinu), v memoráte sa s osudom, podmienkami pasuje jednotlivec. Vyrovnávanie sa s osudom a podmienkami je jadrom deja – príbehu alebo jeho zárodok v naratívnej podobe. Individualizácia života vyvíjajúcej sa civilizácie vedie aj k ústupu tradičných žánrov, ako autentického sebavyjadrenia sa skupiny. “Súčasnnej spoločnosti, ktorá je ovplyvnená rôznorodými civilizačnými, technickými a spoločensko-kultúrnymi procesmi, nestačia a nezodpovedajú dávne obsahy, ktoré pomaly, ale dôsledne miznú zo živého rozšírenia.”¹⁷

40, 1992, s. 267–280.

¹³ ŽEŇUCHOVÁ, Katarína: *Samuel Cambel na pomedzi vedných disciplín*. Bratislava 2009.

¹⁴ HLŔŠKOVÁ, Hana: Pôsobenie Franka Wollmana na Slovensku v kontexte dejín folkloristiky. In: Pospíšil, I. – Zelenka, M. (eds.): *Česko-slovenské vzťahy, Evropa a svět*. Brno, 2004, s. 27–41.

¹⁵ KOSO VÁ, Mária: Rozprávkár Jozef Rusnák-Bronda. In: Gašpariková, V. (ed.): *Horehronie. Folklorne prejavy v živote ľudu*. Bratislava, 1988, s. 15–76.

¹⁶ MELICHERČÍK, Andrej: *Slovenský folklór. Chrestomatia*. Bratislava, 1959.

¹⁷ SIMONIDES, Dorota: Folklor słowny. In: *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*.

K histórii oral history na Slovensku

Na rozdiel od Českej republiky, na Slovensku je nateraz k dispozícii len jedna práca metodického/učebnicového charakteru¹⁸ – práce pražskej vaňkovej školy orálnej histórie preto niekoľko rokov slúžili na Slovensku ako základné príručky pri výučbe kurzu Orálna história na FiF UK v Bratislave.¹⁹

I keď M. Vrzgulová považuje za pravdepodobný počiatok používania metódy oral history na Slovensku projekt Nadácie Milana Šimečku „Malé dejiny česko-slovenských vzťahov“²⁰, nazdávam sa, že za iniciátorku a presadzovateľku “zavedenia” a rozpracovania metódy oral history na Slovensku možno označiť sociologičku Zuzanu Kusú. Na sklonku 80. a v 90. rokoch 20. stor. sa venovala problematike životných dráh a stratégií príslušníkov a potomkov slovenskej predprevratovej inteligencie.²¹ Okrem riešených grantových projektov,²² pôsobila tiež ako externá prednášajúca na Katedre sociológie FiF UK v Bratislave, kde viedla kurzy kvalitatívnej sociológie. Aj na základe jej podnetu v roku 1993 zorganizovala Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV pracovný seminár s názvom “Orálna história a biografická metóda”, na ktorom vystúpili s príspevkami Z. Kusá, historička E. Mannová, etnologička Z. Beňušková a folkloristka H. Hlôšková. Referáty, predovšetkým však podnety z diskusie boli stimulom na zorganizovanie širšie koncipovaného interdisciplinárneho seminára s medzinárodnou účasťou “Oral history – metóda či cieľ?”, ktorý sa konal v Bratislave v máji roku 1994. Spoluorganizátormi boli Ústav etnológie SAV, Nadácia Milana Šimečku²³ a Informačné centrum Rady Európy v Bratislave. Na podujatí odznelo desať referátov bádateľov z Čiech, Kanady a Slovenska, zastupujúcich sociológiu, historiografiu, etnológiu a folkloristiku. Výber z prednesených príspevkov bol publikovaný ako samostatný blok

Wrocław 1981, s. 339.

¹⁸ OTČENÁŠOVÁ, Slávka: *Oral history ako metóda historického výskumu a jej využitie v praxi*. Košice: UPJŠ, 2015.

¹⁹ Na Katedre etnológie a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave autorka príspevku viedla tento povinne voliteľný kurz v magisterskom stupni štúdia v rokoch 2004 – 2020.

²⁰ VRZGULOVÁ, Monika (ed.) - SALNER, Peter.: *Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste*. Bratislava: Marenčin PT, 2020, s. 216.

²¹ Internú ašpirantúru na ÚFS SAV ukončila v roku 1991 obhajobou kandidátskej dizertačnej práce *Biografický prístup v sociológii*.

²² Cieľom projektu “20. storočie v rodinách slovenskej predprevratovej inteligencie” bolo poznávanie prieniku spoločenských a politických zmien do každodenného života a kultúrnej klímy rodín a životných ciest ich príslušníkov (viď KUSÁ, Z. 1996).

²³ Nadácia Milana Šimečku v rámci svojich projektov kontinuálne uplatňuje metódu oral history. Viď: <http://www.nadaciamilanasidecku.sk/>

v periodiku *Etnologické rozpravy*,²⁴ kde sú publikované aj tematicky príbuzné príspevky k problematike sociálnej/historickej pamäti.

Interdisciplinárnu oral history i podnety na jej praktické využitie v amatérskom genealogickom bádani vyzdvihol odborný seminár, ktorý začiatkom novembra 1994 zorganizovala Slovenská genealogicko-historická spoločnosť pri Matici slovenskej.²⁵ Príspevky²⁶ Z. Kusej, M. Botikovej, H. Hlôškovej, E. Mannovej a Z. Kozákovej sa venovali teoretickým i praktickým problémom a špecifikám využitia metódy oral history, ako prostriedku na získavanie informácií o pôvode, príbuzenských vzťahoch a vývoji rodín na Slovensku. Diskusia na seminári ukázala, že získané poznatky môžu zostavovatelia a pisatelia rodinných kroník a genealógií výborne zužitkovať. Psychologička Z. Kozáková poukázala na psychologické súvislosti spomínania/zabúdania vo vzťahu k špecifikám jednotlivých generačných vrstiev a osobnostného typu narátorov.

Na pôde Ústavu etnológie SAV²⁷ viedla kontinuálne od roku 2006 grantové projekty zamerané na použitie oral history Z. Profantová.²⁸ Interdisciplinárne riešiteľské tímy, prepojené so zahraničím, boli účastníkmi konferencií, príspevky a výsledky grantových projektov boli publikované v samostatných zborníkoch.²⁹ Projekty využili oral history na otvorenie mnohých nových tém - od dejín architektúry socializmu cez fenomén validity naratívov získaných touto metódou až po autobiografickú reflexiu chalupárenia, ako jedného zo špecifických prejavov životného štýlu obdobia socializmu. V každom prípade však priniesli mnoho nových podnetov na ďalšie rozpracovanie problematiky naratívnych reprezentácií minulosti, ktorej narátori boli aktérmi/pamätníkmi.

Metodológia oral history sa produktívne uplatnila aj v grantových projektoch zameraných na dejiny samotnej etnológie/folkloristiky, ktoré viedla Z. Beňušková na Katedre etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre.³⁰

²⁴ *Etnologické rozpravy* 1996, č. 1.

²⁵ Spoločnosť bola založená v roku 1991 v Martine, bližšie: www.genealogy-heraldry.sk. Jej publikačný orgán je periodikum *Genealogicko-heraldický hlas*.

²⁶ *Genealogicko-heraldický hlas* V., 1995, č. 2.

²⁷ Dnes Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV.

²⁸ Naratívna každodennosť v kontexte historických zlomov v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989, 1993 z pohľadu dynamiky vývoja hodnôt, 2006–2009: projekt VEGA; Naratívna každodennosť socializmu, 2010–2012: VEGA (Ústav etnológie SAV/Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – vedúca projektov: Zuzana Profantová).

²⁹ PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989*. Bratislava 2005; PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí – naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej perspektívy*. Bratislava 2007; PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.) *Žili sme v socializme I., II*. Bratislava 2012, 2015.

³⁰ Dejiny etnológie na Slovensku v 20. storočí. Inštitúcie, osobnosti, projekty, výsledky. V spolupráci s ÚEt SAV a KEKA FiF UK Bratislava, 2008–2010: projekt VEGA.

Ich výsledkom sú o.i. i audiovizuálne profily osobností etnológie a folkloristiky na Slovensku,³¹ ako aj publikácia venovaná osobnostiam pôsobiacim mimo akademických centier, zväčša v múzeách.³²

Pred časom som podrobne charakterizovala tri projekty, ktoré vyústiac do samostatných publikácií, uplatnili metodológiu oral history.³³ Označila som ich z istého hľadiska za reprezentatívne a potvrdzujúce konštatovanie, že metódou oral history bádatelia zväčša skúmajú marginalizované či tabuizované sociálne skupiny alebo témy. Zameranie projektov do veľkej miery limitovali tiež dobové spoločensko-politické okolnosti, keďže všetky boli riešené po politickej ruptúre roku 1989. Z hľadiska kontinuity výskumu, rozsahu a kvality zaujíma výnimočné miesto výskum spomienok preživších holokaust. Projekt i jeho publikačné výstupy výrazným spôsobom ukázali aj étos metódy oral history. Ak sa totiž ľudia, ktorých životné príbehy sú východiskom naratívizácie obdobia holokaustu/šoa, odhodlali rozprávať, práve oni vedia, akú moc má pamäť. Mnohí pociťovali morálnu povinnosť vypovedať a tak z ich monológov sa po prečítaní knihy *Prežili holokaust*³⁴ rozozvučí dialóg svedomia páchatel'ov, obetí, divákov a pomocníkov obetí ako memento.³⁵

Dvaja z tímu výskumníkov pamäti na holokaust, protagonisti využívania metodológie oral history na Slovensku, M. Vrzgulová a P. Salner, v uplynulom roku vydali publikáciu, v ktorej túto metodológiu opäť produktívne využili.³⁶ Gros publikácie tvoria dva rozhovory – Salner a Vrzgulová sú si navzájom „výskumníkmi“ i narátormi. V zhrňujúcej záverečnej stati M. Vrzgulová vyzdvihuje významné špecifikum materiálu získaného metodológiou oral history: „Rozhovor – výsledok práce touto metódou obsahuje nielen príbehy, ale aj hodnotenie udalostí a doby, preto oral history môže byť pre mnohých ľudí, politické strany

³¹ BEŇUŠKOVÁ, Zuzana – NÁDASKÁ, Katarína – RATICA, Dušan: *Osobnosti slovenskej etnológie*: Ján Michálek, 2009, 13,45 min.; Lubica Droppová, 2009, 10,03 min.; Soňa Švecová, 2009, 10, 50 min.; Soňa Kovačevičová, 2009, 10, 22 min.; Milan Leščák, 2010, 14,31 min.; Viera Gašparíková, 2010, 15,50 min.; Kliment Ondrejka, 2010, 13,30 min.; Ester Plicková, 2010, 14,20 min.

³² JÁGEROVÁ, Margita – KRAUSOVÁ, Agáta – VOLANSKÁ, Slávka: *Etnológia v regiónoch*. Nitra, 2019.

³³ HLŔŠKOVÁ, Hana: Orálna história na Slovensku. K dejinám a teoretickým výsledkom. In: Botíková, Marta – Jakubíková, Kornélia – HlŔšková, Hana – Janto, Juraj: *Výskumné a metodické postupy súčasné slovenské etnológie*. Brno, 2013, s. 62-85.

³⁴ SALNER, Peter: *Prežili holokaust*. Bratislava: VEDA, 1997.

³⁵ Jedným z výstupov projektu je vzdelávací dokumentárny film “Videli sme holokaust - hlasy tých, čo prežili”. Film je zosrihom osobných svedectiev preživších prenasledovanie počas druhej svetovej vojny.

³⁶ VRZGULOVÁ, Monika (ed.) – SALNER, Peter: *Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste*. Bratislava: Marenčin PT, 2020.

či režimy nepríjemná a nepohodlná.“³⁷ P. Nora tiež v tejto súvislosti hovorí, že pamäť je bezbranná proti akémukoľvek použitiu, zneužitiu a manipulácii.³⁸ A. Portelli aj v súvislosti s akademickým akceptovaním metodológie oral history konštatuje, že nebola v niektorých kruhoch všeobecne prijímaná - aj kvôli tomu, že „prekopala“ mnoho dovedy všeobecne prijímaných právd.³⁹ Komunikačná skúsenosť z bohatého a rozsiahleho materiálu naratívnych interview so Židmi, ktorí prežili holokaust/šoa, viedla M. Vrzgulovú ku konštatovaniu: „... metodika tohto výskumu s dvomi výskumníkmi a jedným spomínajúcim pamätníkom bola vskutku dobre premyslená. Umožnila nám rozdeliť si úlohy podľa individuálnych charakteristík svedka, našich predností či nedostatkov, ale aj momentálneho fyzického a psychického nastavenia. Obvyklá prax bola, že jeden z nás viedol rozhovor a druhý počúval, prípadne si robil poznámky, zvažoval, čo treba doplniť alebo vysvetliť. To, komu bude prednostne rozprávať svoj príbeh, určil hneď na začiatku prirodzene a spontánne svedok. Ako dvojica odlišujúca sa rodinným pôvodom, (ne)príslušnosťou k židovskej komunite, vekom a rodom sme ponúkali dve diametrálne odlišné možnosti. Voľba „hlavného“ poslucháča, či partnera v rozhovore, sa veľmi logicky odzrkadlila v spôsobe svedkovho rozprávania, v obsahoch jednotlivých spomienok, vo výbere a vysvetľovaní niektorých reálií.“⁴⁰ Ďalej uvažuje o informačnej validite získaného materiálu a podmienke, ktorá umožňuje získané dáta validizovať: „Práve istá formálne identická štruktúra rozhovorov, ktorá otvára možnosti prepájania a porovnávanie svedectiev, sa nám s odstupom času javí ako významný prínos a pridaná hodnota i tak mimoriadne bohatého zdroja informácií, ktorý týmto výskumom vznikol.“⁴¹

Zhrňujúco možno konštatovať, že obdobie deklarovaného využívania metódy oral history na Slovensku:

- 1) môžeme datovať od prelomu 80. a 90. rokov 20. storočia,
- 2) tematické zameranie projektov sa odvíjalo od dovedy tabuizovaných či marginalizovaných tém,
- 3) je zjavná snaha po interdisciplinarite v rámci riešených projektov,

³⁷ VRZGULOVÁ, Monika (ed.) - SALNER, Peter: *Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste*, s. 215.

³⁸ NORA, Pierre: *Mémoire collective*. In: le Goff, Jacques (ed.): *La nouvelle histoire*. Paríž, 1978, s. 9.

³⁹ PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastullioho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum, 2020, s. 8.

⁴⁰ VRZGULOVÁ, Monika (ed.) - SALNER, Peter: *Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste*, s. 218.

⁴¹ VRZGULOVÁ, Monika (ed.) - SALNER, Peter: *Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste*, s. 219.

- 4) v polovici 90. rokov 20. storočia sa začína výučba špeciálnych kurzov na univerzitách,⁴²
- 5) výraznú aktivitu pri zbere naratívov a ich využití na výučbové a výchovné účely laickej verejnosti, najmä detí a mládeže, vyvíjajú inštitúcie tretieho sektora,
- 6) doteraz neexistuje centrálna databáza riešených projektov a publikačných výstupov týkajúcich sa problematiky oral history.

Dialogickosť - základný princíp metodológie oral history

Ako plodné sa javí nazerať na oral history z komunikačného aspektu. Ak sa stotožníme s tézou M. Halbwachsa, že: „...kolektívna pamäť nie je daná, ale sociálne konštruovaná...pričom však nositeľmi pamäti sú jednotlivci, ako členovia skupiny,“⁴³ uplatnenie komunikačného prístupu môže problematiku konštruovania kolektívnej pamäti sprecizovať. J. Lotman však upozorňuje, že zapamätaniu podliehajú udalosti výnimočne a istým spôsobom vymykajúce sa z toku každodenného života a zdôrazňuje tiež fenomén písma, ako jeden z mechanizmov fungovania kolektívnej pamäti.⁴⁴ Aj z tohto aspektu treba chápať ústne naratívy našich súčasných narátorov. Ich vyjadrovanie, konštruovanie naratívov je výrazným spôsobom ovplyvnené písanou kultúrou prostredníctvom výučby, publicistiky, náučnej literatúry i beletrie. Naši dnešní narátori „sa rodia“ do písanej kultúry a podľa stupňa dosiahnutého vzdelania, profesionálnej dráhy či osobných záľub sa viac alebo menej riadi aj ich ústny prejav. A tak paradoxne znie v tejto súvislosti Lotmanovo konštatovanie, že: „...kým kultúra s písmom je zameraná na minulosť, ústna kultúra na budúcnosť (úloha veštieb, prorociev).“⁴⁵

Oral history, ako výskumná metóda súčasnej kvalitatívne orientovanej sociológie, historiografie či etnológie predpokladá intervenciu výskumníka. On je tým činiteľom, kto formuluje výskumný problém, on iniciuje záujem o tému. Nezaujíma ho minulosť narátora ako taká, svoju pozornosť zameriava na konkrétne obdobie či historickú udalosť a konkrétne okolnosti. Práve tu vidím podstatný rozdiel od prirodzených situácií spomínania. Navyše: „Výpoveď vykonanú v reakcii na rad položených otázok je potrebné chápať ako dielo dvoch informantov: opytovateľa a opytovaného. Svedectvo v skutočnosti nepozostáva len z odpovedí, ale aj z otázok.“⁴⁶

⁴² Na vtedajšej Katedre folkloristiky a regionalistiky FF Vysoké školy pedagogickej v Nitre v rokoch 1994-2004 viedla kurz Orálna história autorka príspevku.

⁴³ HALBWACHS, Maurice: *On Collective Memory*. Chicago – London 1992, s. 48.

⁴⁴ LOTMAN, Jurij: *Text a kultúra*. Bratislava, 1994, s. 20.

⁴⁵ LOTMAN, Jurij: *Text a kultúra*. Bratislava, 1994, s. 22.

⁴⁶ VANSINA, Jan: *Oral tradition*. Harmondsworth, 1973, s. 29.

Metodické návody na získavanie údajov prostredníctvom oral history uvádzajú model naratívneho interview vypracovaný predstaviteľom nemeckej biografickej sociológie F. Schützom. V ňom sa ako prvá fáza odporúča nechať narátora súvislo a voľne vyrozprávať svoj životný príbeh.⁴⁷ F. Schütze „spontánne rozprávanie“ (tiež „extempore rozprávanie“) chápe v súvislosti s metodikou naratívneho interview ako spomenutú prvú fázu výskumu, keď sa „... informant na vlastné interview a jeho tému nijako systematicky nepripravuje, nenacvičuje ústne ani písomne formulácie svojej prezentácie.“⁴⁸ Schütze si zároveň uvedomuje, že príbehy, ktoré podá narátor, mohol už predtým viackrát rozprávať, no za jedinečnú črtu dialógu s výskumníkom považuje nový kontext rozprávania, s cieľom „znovu nastoliť bezprostredné prepojenie medzi samotným rozprávaním a procesom spomínania a vrstvenia zážitkov.“⁴⁹ Výskumník vstupuje do komunikačného aktu a istým spôsobom, i keď nezámerne, vždy ovplyvňuje situáciu a výsledný produkt komunikácie - naratívnu reprezentáciu minulosti. Výskumníci pracujú metódou oral history s narátormi, ktorí spomínajú na udalosti nezriedka spred niekoľkých desiatok rokov. V rozhovore sa reaktualizuje narátorom zažitá skúsenosť a práve monologická prvá fáza naratívneho interview sa najviac blíži *spontánnej autobiografii* - teda cyklu rozprávania zo života, ktoré vznikajú v rámci referenčných skupín narátora a narátor ich prezentuje v tzv. prirodzených rozprávačských situáciách. Pri prvej fáze naratívneho interview sa zdôrazňuje zásada, že výskumník nemá zasahovať do monologického rozprávania. I napriek tomu sa ráta s princípom dialogickosti - výskumník spolupracuje s narátorom pomocou gest, mimiky, podporných slovíčok a krátkych formulácií. Situácia rozhovoru je teda komunikatívnou interakciou.

Ak sú členmi komunikačnej situácie partneri, ktorí prežili tie isté udalosti, je veľký predpoklad, že ich naratívy môžu byť variantmi jednej verzie - akýmsi paralelným dialógom. Je pochopiteľné, že účastníci historických udalostí z hľadiska ich statusu ako aktéri, obeť či svedkovia podajú rôzne verzie prežitých minulých udalostí. Tieto verzie však vytvárajú plastickejší obraz minulosti. Sú výsledkom dialógu verzií, ktorý sa môže v istých momentoch preľnúť a do jednotlivých verzií včleniť nové interpretácie historických faktov a prežitej minulosti. To sa deje predovšetkým v argumentačnej rovine naratívov.

Ak je skúsenostné východisko aktérov komunikácie - výskumníka a narátora úplne odlišné (etnické, generačné, rodové, kultúrne rozdiely), narátor je v pozícii výlučného a neopakovateľného zdroja informácií a výskumníkova funkcia viesť rovnovážny dialóg je oslabená. Na základe svojej prípravy - štúdia doterajších poznatkov o téme má vytvorenú sumu poznatkov. Interpretčný rámec mu určujú pramene, z ktorých študoval a čerpal, autobiografické spomínanie

⁴⁷ MANNOVÁ, Elena: Oral history a historiografia. In: *Etnologické rozpravy*, 1996, č. 1, s. 33.

⁴⁸ SCHÜTZE, Fritz: Narativní interview ve studiích interakčního pole. In: *Biograf*, 1999, č. 20, s. 33.

⁴⁹ SCHÜTZE, Fritz: Narativní interview ve studiích interakčního pole. In: *Biograf*, 1999, č. 20, s. 34.

narátora môže však tento rámec zmeniť podstatným spôsobom. Je to zvlášť zjavné, keď sa do „porovnania“ dostanú napríklad jednostranne interpretované historické udalosti z hľadiska príslušníkov skupiny pri moci alebo sa otvoria témy, o ktorých sa mlčalo a generácia súčasníkov o nich nevie nič alebo len veľmi málo. Rozprávanie, opis i argumentácia sú v tomto prípade iné (podrobnejšie, údernejšie, rozsiahlejšie), ako keď narátor a výskumník boli účastníkmi udalostí, na ktoré sa spomína a majú podobnú životnú skúsenosť.

Inšpirácie oral history folkloristikou

Interdisciplinárna vtedajších odborných stretnutí i publikačných výstupov z prelomu 80. a 90. rokov bola inšpirujúca a vzájomná. Inšpirácie pri spoznávaní metodológie oral history pre literárnu teóriu a dejiny slovenskej literatúry napríklad priznáva na počiatku tretieho milénia i literárny teoretik a historik V. Marčok. Marčok sa folklórnym žánrom, no tiež vzájomným vzťahom folklóru a literatúry v dejinách slovesnosti na Slovensku venoval dlhodobo a sústredene.⁵⁰ Takýto pohľad „z druhej strany“ – teda z pozícií literárnej histórie a teórie predstavuje aj jeho štúdia, v ktorej reaguje na potrebu „zrekonštruovať vzájomné vzťahy medzi literatúrou a ústnou slovesnosťou v celom dejinnom priestore“ slovenskej literárnej kultúry.⁵¹ Ako konštatuje, literáti sa tradične sústreďovali na esteticky a ideovo nosné žánre a formy a ich apretáciu v duchu dobovej estetiky a filozofie. Perspektívu, podľa neho, predstavuje orientácia na oral history – ako nová možná metodologická orientácia folkloristiky či literárnej vedy.⁵² Predstavuje možnosť autenticky zachytiť „folklórnu náráciu a hovorovú reč“⁵³ a zároveň využívanie spisovateľmi – napr. zo slovenských V. Šikula, P. Jaroš, R. Sloboda či Š. Moravčík v tzv. neliterárnej literárnosti, keď v tvorivom autorskom spracovaní takéto texty reprezentujú výmyselnosť, vystatovačnosť, dobiedzavosť, mýtotvornosť, fabulačnú bohatosť, mystifikačnú hravosť, karnevalizáciu.

Na úvod kurzu Orálna história som zvykla citovať G. Bruna: *Se non è vero, è ben trovato*.⁵⁴ Ako folkloristka túto charakteristiku dokonca rátam za jednu z najdôležitejších schopností rozprávača, ktorého považujeme za výnimočného. A ako konštatuje A. Portelli: „Pochybná spoľahlivosť tohto rozprávania

⁵⁰ MARČOK, Viliam: *O ľudovej próze*. Bratislava: Mladé letá, 1974; MARČOK, Viliam: *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava: Tatran, 1980.

⁵¹ MARČOK, Viliam: „Rečové žánre“ ako najnovší horizont styku literatúry s folklórom. In: Profantová, Z. (ed.): *Folklor a folkloristika na prahu milénia na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo ARM 333, 2000, s. 118-123.

⁵² MARČOK, Viliam: „Rečové žánre“ ako najnovší horizont styku literatúry s folklórom, s. 119.

⁵³ MARČOK, Viliam: „Rečové žánre“ ako najnovší horizont styku literatúry s folklórom, s. 120-121.

⁵⁴ Voľný preklad: Ak to aj nie je pravda, je to výborná história.

zvýrazňuje jeho imaginatívnu a symbolickú kvalitu.⁵⁵ A folkloristika tiež vie, že spomienky sa z pamäti vynárajú a obrazy minulosti spomínajúci tvoria v určitých (a nezriedka ritualizovaných) situáciách – pamätníci ich rozprávajú na podnet členov rodiny, rovesníkov, susedov ai. – tých, ktorí sú zvedaví, ale aj takých, ktorí len prosto chcú zdieľať sugestívnu rozprávačskú atmosféru. A práve táto atmosféra je veľmi ťažko reprodukovateľná a opísateľná odborným jazykom. Potešenie z opakovaného rozprávania a počúvania tých istých dôverne známych príbehov vyplýva z tzv. estetiky totožného, ako tento fenomén pomenoval ruský folklorista V. J. Gusev. Zažívajú to napríklad hádam všetci starí rodičia, ako sa blízky vzťah s vnúčatami pestuje aj vzájomným počúvaním a pociťujú tiež temer absolútnu oddanosť najmladších. Pestuje sa tak nielen dôverný vzťah „obkročmo“ cez generácie, ale do dobrých a dobre vyrozprávaných príbehov zaodeté sa odovzdávajú aj hodnoty a skúsenosti, ktoré ako posolstvo akejsi rodinnej filozofie života zasievajú semienka rebrička hodnôt v nastupujúcich generáciách. Starý rodič – narátor/pamätník tu zohráva úlohu tzv. dôveryhodného zdroja a nezriedka nespochybniteľnej autority. Ak sa sústredíme na folklór z aspektu tých mechanizmov, ktoré sa považujú za diferenciatívny znak súčasnosti, môžeme konštatovať, že vo folklóre – zvlášť v jeho naratívnych formách – je možné nájsť nemalo archetypálnych pocitov, tém a hodnôt.⁵⁶

Tradícia záujmu európskej folkloristiky o autobiografické naratívy nie je dlhá, možno ju rátať od dvadsiatych rokov 20. storočia a na Slovensku vlastne až vyššie spomenutými príspevkami M. Kolečányiovej a A. Melicherčíka v štyridsiatych rokoch 20. storočia. Doterajšie poznatky folkloristov hovoria skôr o cykle naratívov – vzájomne poprepletaných rozprávanií, opisov, argumentácií, ktoré tvoria autobiografické rozprávanie narátora⁵⁷, a nie o súvislom texte uceleného životného príbehu. Schützeho vyššie uvedená metodická požiadavka má však svoje opodstatnenie. Výskumník sa totiž temer vždy zaujíma o konkrétnu tému, a nie o celý životný príbeh pamätníka. Vo vyrozprávanej celostnej životnej histórii má však výskumník možnosť sledovať a analyzovať, aké miesto pripisuje narátor téme, udalostiam, ktoré výskumníka zaujímajú – akú úlohu hrali v jeho živote, či presnejšie povedané v jeho aktuálnej naratívnej interpretácii prežitého života. Narátor vo svojom prirodzenom prostredí (ako člen rodiny, zamestnaneckej a iných príležitostných skupín) svoju životnú históriu a „obraz minulosti“ podáva nezriedka na princípe analógie, asociatívnosti, reagujúc na

⁵⁵ PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastullioho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*, s. 26.

⁵⁶ SIMONIDES, Dorota (ed.): *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*. Opole, 1995, s. 5.

⁵⁷ MICHÁLEK, Ján: *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou*. Bratislava: Veda, 1971.

konkrétne dobové situačné podnety. Zvlášť zjavné je to práve v skupine „spoluzdieľajúcich“, ktorí sú spoluúčastníkmi uplynulých prežitých udalostí. Ich spomínanie pri formálnych (komemorácie) a neformálnych stretnutiach je síce zdanlivo prúdom paralelných monológov, no výsledkom je mozaika individuálnych interpretácií zdieľanej minulosti. Tento proces môže mať aj podobu dialogickej výmeny informácií, ktorej výsledkom môže byť rozdielna, ale aj veľmi podobná verzia obrazu minulosti, na ktorú účastníci spomínajú.

Folkloristika tiež vie, že obsah i formu rozprávania o minulosti ovplyvňuje aj zloženie poslucháčstva. V prípade použitia metódy oral history sme pred pár rokmi s mojou diplomantkou⁵⁸ vykonali folkloristický experiment. Pracovala na téme tzv. stavieb mládeže a zamerala sa na lokalitu Dedina mládeže, kde v čase výskumu žili ešte poslední pamätníci - zakladatelia tejto obce, ktorú ako úplne novú založili 4. 4. 1949. Pilotný výskum sme absolvovali spolu a spolu, no potom tiež každá osve sme navštívili tých istých narátorov. Ich rozprávania sa podstatne líšili. Jej, ako mladej študentke vo veku vnučky narátorov, títo zväčša približovali dobový kontext, uvádzali detaily a konkrétne fakty - skrátka vysvetľovali a poučali. Rozprávania, ktoré rozprávali mne - im generačne podstatne bližšej poslucháčke - mali skôr hodnotiaci a zdieľajúci charakter. Veď sme boli pamätníkmi konkrétnej historickej etapy našej krajiny. Bola to zaujímavá výskumnícka skúsenosť, v tomto i v ďalšom prípade poukazujúca aj na ďalšie vážne úskalie či špecifikum výskumu prostredníctvom oral history.

Skutočnosť, že dobový kontext rozprávania životného príbehu zohráva významnú úlohu pri interpretácii prežitej minulosti, sa ako ponorná rieka vinie už vyššie uvedenými príkladmi. Hovorí o tom aj moja ďalšia bádateľská skúsenosť, keď som mala možnosť ako vášnivú rozprávačku temer tridsať rokov počúvať a pozorovať matku (*1914 - †2001) môjho manžela. Svoje zistenia som zhrnula v samostatnej štúdií v časopise *Slovenský národopis*,⁵⁹ kde som poukázala na skutočnosť, ako viaceré politicko-spoločenské ruptúry, ktoré narátorka počas života zažila, ovplyvnili, ba priam limitovali jej odlišné, vo viacerých prípadoch protichodné interpretácie jednotlivých historických udalostí. Pri tomto - akomsi longitudinálnom výskume - som si tiež uvedomila početnosť a vzájomnú prepletenosť identít výskumníka/čky a narátora/ky a skutočnosť, ako táto okolnosť môže ovplyvniť naráciu. A práve v tomto prípade som začala uvažovať o kon-

⁵⁸ OLŠAVSKÁ, Miriam: „*Socialistická dedina*“ – interpretácia histórie a obraz obce (*Dedina Mládeže*). Magisterská práca obhájená na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie FiF UK, Bratislava, 2008.

⁵⁹ HLÓŠKOVÁ, Hana: Kategória minulosti v rozprávačskej stratégii. In: *Slovenský národopis*, 44, 1996, s. 319-334.

cepte *spontánnej autobiografie*. Oná narátorka spontánne a priam vášnivo spomínala - opakovane rozprávala o minulosti a bol to cyklus viac-menej ustálených tém a príbehov, i keď v priebehu času sa menilo napr. ich hodnotové poslanstvo, čo folkloristika pozná, lebo: „Životné histórie sú živý organizmus. Je to činnosť, ktorá sa nikdy nekončí, pretože pri nich rozprávači priebežne revidujú obraz svojej minulosti.“⁶⁰ Narátorka rozprávala to, čo bavilo a uspokojovalo ju, opakovane a bez vyzvania. V orálnohistorickom výskume to predstavuje svojím spôsobom úskalie, lebo: „Niekedy chce historik s danou osobou hovoriť o určitej konkrétnej udalosti, rozprávajúci sa napriek tomu stále vracia k dobe a udalostiam, ktoré zaujímajú jeho.“⁶¹ I keď som taký pokus nevykonala, predpokladám, že by síce intervencii cudzieho výskumníka narátorka bola pravdepodobne vyšla v ústrety, nebola by to však jej autentická výpoveď - *spontánna autobiografia*.

Nuž a folkloristika tiež vie, že práve takáto spontánna a autentická rozprávaná autobiografia je skôr cyklom narácií, ako lineárne vyrozprávanou ucelenou autobiografiou. Ústnosťou prehovoru sa uplatňuje aj princíp repetície: „Repetícia je prostriedkom týchto funkcií preto, že médiom je ústny prejav. Orálny prejav je na neustálom strácaní a znovuzískavaní kontroly založený. Hovorené slovo je časovo obmedzené, takže hneď po prednese mizne a môže sa znovu objaviť a dosiahnuť isté trvanie iba neustálym opakovaním. Opakovanie je preto v orálnej komunikácii technickou nevyhnutnosťou.“⁶² Ak výskumník využíva metodológiu oral history, zameriava sa na istú tému, má na výskum vymedzený čas, technické záznamové prostriedky, čo do veľkej miery „naviguje“ narátora a limituje obsah i formu jeho rozprávania. „Pre analýzu a interpretáciu životného príbehu má značnú výpovednú hodnotu práve to, ktorým zložkám svojho života venoval narátor maximálnu pozornosť a ktoré prešiel povrchno alebo sa im pokúsil vyhnúť a prečo.“⁶³ Nesmieme zabudnúť ani na dôležitú a často nevedomovanú skutočnosť, že väčšina našich narátorov má žánrové povedomie o „životopise“ - mnohí sme už elementárnym vzdelaním školení, akú štruktúru a aké tematické akcenty má obsahovať „dobrý“ životopis. Počas pracovného života si túto zručnosť aj niekoľkokrát precvičíme.

⁶⁰ PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastullioho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*, s. 79.

⁶¹ PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastullioho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*, s. 81.

⁶² PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastullioho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*, s. 311.

⁶³ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 81.

Folkloristický výskum, zameraný na osobnú a rodinnú históriu, upozornil na zdanlivo banálnu metodickú zásadu – zaznamenávať naratívy podľa možnosti v čo najprirodzenejších rozprávačských situáciách. Tak sa v chronologickom slede mnohých autentických rozprávačských príležitostí dá zachytiť *spontánna autobiografia* – teda tie motívy a témy, ktoré môžeme označiť za jadro individuálneho rozprávačského repertoáru. Z obsahového hľadiska tak získame jeden z variantov osobnej/rodinnej/skupinovej histórie, ktorý môže byť v súzvuku, no nezriedka i v protiklade s interpretáciami minulosti inými členmi rodiny/skupiny. Koncept *spontánnej autobiografie* predstavuje z hľadiska narátora ideál autobiografických narácií. Do určitej miery protirečí metodike, uplatňovanej prístupom oral history v podobe naratívneho interview. Tu totiž už sám fakt cieleného záujmu výskumníka o istú tému/obdobie zapríčiňuje “nerovnovážny” – asymetrický vzťah medzi ním a narátorom. Túto asymetriu sa metodika naratívneho interview snaží vybalansovať požiadavkou dvoch, kvalitatívne odlišných, etáp rozhovoru, keď v prvej časti rozhovoru necháva výskumník narátora voľne vyrozprávať svoj životný príbeh, v druhej časti mu kladie doplňujúce otázky.

Tematizácia prežitej minulosti prostredníctvom naratívov sa podľa konceptu *spontánnej autobiografie* konštruuje do žánra memorátu. Konštruktivistický prístup chápe zároveň rozprávačský akt, v ktorom sa spomienkový naratív prezentuje, ako akt vzájomného re-konštruovania identity narátora a poslucháča/výskumníka. Reprezentácia minulosti tak vlastne spája v sebe dve komplementárne roviny:

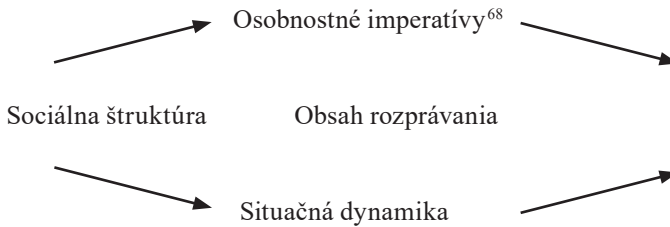
- 1) rozprávania o biografických udalostiach a skúsenostiach narátora reprezentujú sociálnu skutočnosť z istej biografickej perspektívy, a zároveň
- 2) rozprávania môžeme považovať za takú komunikatívnu prax, prostredníctvom ktorej subjekty *konštruujú* svoju individuálno-biografickú a svoju spoločnú sociálnu skúsenosť.⁶⁴

Konštruktivistický prístup k naratívom o minulosti stavia na takomto chápaní fenoménu pamäť. Koncept pamäti ako socializovanej formy sprítomňovania minulého sa objavuje v úvahách M. Halbwachsa v 20. rokoch 20. storočia. Halbwachs rozvíjal koncept kolektívnej pamäti, ktorá nie je daná, ale je sociálne konštruovaná, pričom členovia skupiny spomínajú ako jednotlivci, zároveň

⁶⁴ KICZKOVÁ, Zuzana a kol.: *Pamäť žien: o skúsenosti sebautvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava, 2006, s. 51.

však ako členovia skupiny.⁶⁵ Kolektívna pamäť sa zároveň viaže na ukotvenie skupiny v čase a priestore.⁶⁶

V tejto súvislosti sa ako plodná inšpirácia javí tiež teoreticko-metodologický rámec amerického sociológa G. A. Finea⁶⁷ tzv. *The Folklore Diamond*:

Tento teoreticko-metodologický model zahŕňa štyri typy premenných: sociálnu štruktúru, osobnostné imperatívy, dynamiku rozprávania a obsah rozprávania, ktoré sú viac-menej navzájom prepojené a tak spájajú vonkajší svet s obsahom textu prostredníctvom osoby a situácie. Sociálna štruktúra, ako vonkajšia premenná poskytuje základ pre zvyšok modelu a nepriamo ovplyvňuje alebo selektuje obsah a formu naratívov. Osobnostné imperatívy (vnútorný alebo psychický stav, osobnosť rozprávača) a dynamika rozprávania (situačný kontext) vplyvajú na obsah naratívov, v ktorých sú individuálne varianty rekonštrukciou poznaných, ešte čiastočne zapamätaných textov. Rozprávania („performances“) sú založené na týchto rekonštrukciách vzhľadom na podmienky interakčného komunikačného prostredia.⁶⁹

⁶⁵ HALBWACHS, Maurice: *On Collective Memory*, s. 48.

⁶⁶ HALBWACHS, Maurice: *On Collective Memory*, s. 84.

⁶⁷ FINE, Gary Alan: *Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends*. Knoxville, USA: The University of Tennessee Press, 1992.

⁶⁸ Osobnostné imperatívy G. A. Fine definuje ako vnútorný alebo intrapsychický stav rozprávača zahŕňajúci pamäť, sebaobraz, náladu a osobnosť, ktoré zohrávajú určitú rolu v naratívnych konštruktoch. Fine zdôrazňuje štyri komponenty vnútorných charakteristických vlastností: 1) vlastná osobnosť; 2) nevedomé motívy; 3) psychický stav; 4) racionálna voľba. Autor v tomto koncepte vykreslil, že „self“ je relatívne stabilné a nemenné, buď ako výsledok emocionálnej socializácie (nevedomé motivácie), alebo ako štrukturálne postavenie (demografické črty), že „self“ je kalkulovanie (racionálna voľba) a je kontrolované lokálnou skúsenosťou daného momentu (psychický stav). Každý komponent je však určitým spôsobom prepojený so sociálnou štruktúrou, ktorá formuje jednotlivca (Fine 1992: 14-20).

⁶⁹ FINE, Gary Alan: *Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends*, s. 5-6.

Koncept *spontánnej autobiografie* je produktívny a hodný pozornosti orálnych historikov aj kvôli skutočnosti, ktorú uvádza A. Portelli: ... „v terénnej situácii sú vždy dva subjekty a roly „pozorovaného“ a „pozorovateľa“ sú priepustnejšie, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať“⁷⁰ a uvádza aj terénnu skúsenosť, keď hranie roly „objektívneho“ vedca prinieslo skreslené dáta, lebo informátor (spevák piesní) prezentoval taký repertoár, aký očakával, že bude potrebný/zaujímavý pre bádateľa, o ktorom predpokladal isté sociálno-politické zaradenie/názory.

Doteraz sme sa pohybovali v rovine ústneho manifestovania naratívnej prezentácie obrazu minulosti. Na záver by som len uviedla závažný textologický problém - prepis ústneho naratívu či naratívneho interview do písanej podoby. „Očakávať, že prepis nahradí pre vedecké účely pásku [vo význame zvukového záznamu – H.H.], je rovnaké, ako zakladať kritiku umenia na reprodukciách alebo literárnu kritiku na prekladoch.“⁷¹ To je však problém na ďalší samostatný príspevok, pričom aj v tomto prípade môže bohatá skúsenosť folkloristiky poslúžiť metodológii orálnej histórie ako inšpirácia.

Záver

Cieľom príspevku bolo uviesť a charakterizovať koncept *spontánnej autobiografie* do súvislosti s odborným diskurzom v rámci metodológie orálnej histórie. Tento koncept, vychádzajúci z empirických skúseností a teoretických záverov folkloristiky, kladie dôraz na osobnosť narátora a na jeho autentické sebvýjadrenie v čo najprirodzenejších rozprávačských situáciách. Istým spôsobom nachádza styčné plochy s pravidlami vedenia tzv. naratívneho interview. Prehľbuje ich však v miere autentifikácie narátora, ktorý tematicky a žánrovo čo najľahšie konštruje naratívny obraz prežitej minulosti. Výskumník tak získava dáta o témach, obdobiach, postojoch, ktoré vo svojom rozprávanom životnom príbehu narátor považuje za relevantné a hodné naratívneho stvárnenia.

⁷⁰ PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastullioho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*, s. 46.

⁷¹ PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastullioho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*, s. 65.

Použité zdroje / References

BENDIX, Regina: *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. The University of Wisconsin Press, 1997.

FINE, Gary Alan: *Manufacturing Tales. Sex and Money in Contemporary Legends*. Knoxville, USA: The University of Tennessee Press, 1992.

GRYGAR, Jakub: Strážci paměti. Autobiografické vyprávění a normativní aspekty kultury ve Stonavě. In: *Český lid* 2003, 90, č. 2, s. 135-159.

HALBWACHS, Maurice: *On Collective Memory*. Chicago - London, 1992.

HERZÁNOVÁ, Lúbia: Autobiografia a životopisné zápisky ako prameň. In: *Etnologické rozpravy* 2003, č. 2, s. 65-81.

HLÔŠKOVÁ, Hana: Pôsobenie Franka Wollmana na Slovensku v kontexte dejín folkloristiky. In: Pospíšil, I. - Zelenka, M. (eds.): *Česko-slovenské vzťahy, Evropa a svet*. Brno, 2004, s. 27-41.

HROCH, Miroslav: Paměť a historické vědomí očima historika. In: Maslowski, N. - Šubrt, J. a kol.: *Kolektivní paměť - k teoretickým otázkám*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2014, s. 46-67.

KILIÁNOVÁ, Gabriela: Rozprávanie zo života ako žánr ľudovej prózy. In: *Slovenský národopis* 1992, 40, s. 267-280.

KICZKOVÁ, Zuzana a kol.: *Pamäť žien: o skúsenosti sebauvárania v biografických rozhovoroch*. Bratislava, 2006.

KOSOVÁ - KOLEČÁNYI, Mária: K problému rozprávání zo života ako folklórneho druhu. In: *F. Wollmanovi k sedmdesátinám*. Brno, 1958, s. 530-540.

KOSOVÁ, Mária: Rozprávkar Jozef Rusnák-Bronda. In: Gašparíková, V. (ed.): *Horehronie. Folklorne prejavy v živote ľudu*. Bratislava: Veda, 1988, s. 15-76.

LOTMAN, Jurij: *Text a kultúra*. Bratislava, 1994.

MANNOVÁ, Elena: Oral history a historiografia. In: *Etnologické rozpravy* 1996, č. 1, s. 31-37.

MARČOK, Viliam: *O ľudovej próze*. Bratislava: Mladé letá, 1974.

MARČOK, Viliam: *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava: Tatran, 1980.

- MARČOK, Viliam: „Rečové žánre“ ako najnovší horizont styku literatúry s folklórom. In: Profantová, Z. (ed.): *Folklór a folkloristika na prahu milénia na Slovensku*. Vydavateľstvo ARM 333, Bratislava, 2000, s. 118-123.
- MELICHERČÍK, Andrej: Príspevok ku skúmaniu funkcií ľudovej rozprávky. In: *Národopisný zborník Matice slovenskej*, 1946, VI.-VII, č. 2-4, s. 259-231.
- MELICHERČÍK, Andrej: Motívy odboja slovenského ľudu v ústnom podaní. In: *Národopisný zborník Matice slovenskej*, 1946, VI.-VII, č. 2-4, s. 200-202.
- MELICHERČÍK, Andrej: *Slovenský folklór. Chrestomatia*. Bratislava: Veda, 1959.
- MICHÁLEK, Ján: *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou*. Bratislava: Veda, 1971.
- NORA, Pierre: Mémoire collective. In: le Goff, Jacques (ed.): *La nouvelle histoire*. Paríž, 1978, s. 398-401.
- PORTELLI, Alessandro: *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. Forma a význam v orální historii*. Praha: Karolinum, 2020.
- PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989*. Bratislava, 2005.
- PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí - naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej perspektívy*. Bratislava, 2007.
- PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.) *Žili sme v socializme I., II.* Bratislava 2012, 2015.
- SCHÜTZE, Fritz: Naratívni interview ve studiích interakčního pole. In: *Biograf* 1999, č. 20, s. 33-51.
- SIMONIDES, Dorota: Folklor słowny. In: *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*. Wrocław, 1981.
- SIMONIDES, Dorota (ed.): *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*. Opole, 1995.
- VANĚK, Miroslav a kol.: *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc, 2003.
- VANĚK, Miroslav - MÜCKE, Pavel - PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

VANSINA, Jan: *Oral tradition*. Harmondsworth, 1973.

VRZGULOVÁ, Monika (ed.) - SALNER, Peter.: *Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste*. Bratislava: Marenčin PT, 2020.

ŽEŇUCHOVÁ, Katarína: *Samuel Cambel na pomedzí vedných disciplín*. Bratislava 2009.

Príspevok vznikol v rámci projektu APVV 16-0345 Súčasné obrazy socializmu (vedúca riešiteľka projektu: PhDr. Monika Vrzgulová, PhD.).

O autorke

doc. PhDr. Hana HLÓŠKOVÁ, rod. Bazovská, CSc. v súčasnosti pôsobí ako vedecká pracovníčka v Ústave etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave. V doterajšej vedeckej a pedagogickej práci (Národopisný ústav SAV, Katedra folkloristiky a regionalistiky FF UKF v Nitre, Katedra etnológie a muzeológie FiF UK v Bratislave) sa venovala problematike dejín folkloristiky, folklórnym druhom a žánrom, teórii a dejinám folklorizmu a orálnej histórii. V rokoch 2000-2010 pracovala ako výkonná redaktorka časopisu Slovenský národopis, dve funkčné obdobia (2008-2013) bola predsedníčkou Národopisnej spoločnosti Slovenska.

E-mail: anna.hloskova@uniba.sk

Každodennosť v prostredí malého mesta. Roky 1945/1968–1989 v spomienkach najstaršej generácie / Everyday life in a small town environment. The years 1945/1968–1989 in the memories of the oldest generation

Ivica Štelmachovič Bumová

Abstrakt

Východiskom výskumu sú rozprávania informátoriek, ktoré zažili koniec druhej svetovej vojny ako deti, alebo sa narodili počas vojny (či krátko po nej). Analýzy naratívov ukazujú, že ich hodnotenia prelomových historických udalostí, ktoré sa premietali aj do ich spoločenského či ekonomického života a hodnotového systému, sú podmienené aj touto skúsenosťou z raného života. Generácia, ktorá na vrchole svojho profesionálneho života v strednom veku (30 až 40 rokov) zažila nástup normalizácie, kriticky posudzuje spoločensko-ekonomické zmeny po roku 1989.

Abstract

The starting point of the research are narratives of women informants who experienced the end of the Second World War as children, or who were born during (or shortly after) the war. Analysis of their narratives shows that their assessment of the groundbreaking historical events, which were also reflected in their social or economic life and value system, are also conditioned by this early life experience. The generation, that experienced the onset of the era of normalization at the peak of its middle-aged professional life (at the age of 30 to 40), critically assesses the socio-economical changes after 1989.

Kľúčové slová: Socializmus; normalizácia; spôsob života; orálna história; životné stratégie; sociálny kapitál.

Key words: Socialism; normalisation; way of life; oral history; life strategies; social capital.

Úvod

Predkladaná materiálová štúdia je pilotným výstupom z projektu *Súčasný obrazy socializmu*.¹ Je zároveň aj mojím čiastočným návratom k problematike malého mesta² a éry socializmu v podmienkach Slovenska. Pri analýzach terénnych dát sa budem opierať aj o historiografické výskumy a poznatky, ktoré som nadobudla výskumom obdobia po skončení druhej svetovej vojny až do konca osemdesiatych rokov 20. storočia.

Skúmaná lokalita

Terénny výskum som realizovala v malom cca dvadsaťtisícovom vinohradníckom meste neďaleko Bratislavy. Lokalita, korene ktorej siahajú do skorého 13. storočia, bola do roku 1945-1946 etnicky zmiešaná. Žilo v nej nemecké, slovenské, židovské, menej maďarské obyvateľstvo. V rokoch 1945-1946 boli miestni Nemci a Maďari vysídlení v rámci repatriácií do domovských krajín a etnická skladba sa zmenila v prospech slovenského etnika.

Väčšina participantiek³ na projekte pochádzala zo skúmaného prostredia. Niektoré z nich prežili časť života mimo výskumnej lokality (spomínali napr. Banskú Bystricu, Ružomberok). Tri dochádzali v určitých etapách svojho profesijného života za prácou do blízkeho hlavného mesta Slovenska – Bratislavy.

Môj výskum bol pôvodne cielený na reprezentantky z rôznych sociálnych a profesijných skupín z majoritného slovenského prostredia⁴, ktoré v súčasnosti reprezentujú 96% obyvateľov mesta. V teréne sa však ukázala rôznorodosť etnického pôvodu rodín informátoriek. Spomínali české, nemecké či maďarské prostredie u starých rodičov, v jednom prípade aj židovský pôvod otca.

Zhodou okolností ide o skupinu šiestich ženských informátoriek, v ktorej prevažujú predstaviteľky najstaršej generácie narodené pred a na sklonku druhej svetovej vojny alebo počas nej a jedna narodená po vojne.⁵ Počas svojho profesijného

¹ Štúdia vychádza z projektu APVV I60345 *Súčasný obrazy socializmu/Current Images of Socialism*.

² Napr. BUMOVÁ, Ivica. (Dis)kontinuita hodnôt na príklade jednej židovskej rodiny: (v kontexte historických zlomov 1938/39, 1948, 1968, 1989). In: PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.) *Hodnota zmeny - zmena hodnoty: demarkačný rok 1989*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2009, ISBN 978-80-88997-42-9, s. 345-362. BUMOVÁ, Ivica. Transformácia politického kapitálu v mikroštruktúre mesta (Dolný Kubín v rokoch 1900-1950). *Slovenský národopis*, r. 52, č. 1/2004, s. 1-31 a. i.

³ Pri získavaní participantov na výskum boli pôvodne oslovení aj potenciálni mužskí informátori, o spoluprácu ale neprejavili záujem.

⁴ Moje výskumy sa doteraz orientovali na problematiku židovskej komunity na Slovensku. Aj preto bola táto téma pre mňa výzvou zaznamenať prežívanie socializmu cez naratívy predstaviteľiek z majoritnej spoločnosti.

⁵ Pôvodným zámerom príspevku bolo porovnať skúsenosti najstaršej generácie informátoriek a ich po-

života pôsobili v stredných profesijných (úradníckych) pozíciách, v zdravotníctve a jedna informátorka v riadiacej funkcii v školstve. Ako nosnú výskumnú metódu som použila biografické rozprávanie, ktoré som kombinovala s metódou oral history a v závere som ako doplnkovú metódu použila etnografické pološtruktúrované interview.

Cieľom tejto fázy môjho výskumu bolo zistiť, ako majoritné informátorky konštruujú spomienky na socializmus cez biografické rozprávanie. Zamerala som sa na ich prežívanie každodennosti v prostredí slovenského malomesťa. Sledovala som, ako sa vyrovnávali s pozíciou zamestnanej ženy, manželky a matky a vplyvu prelomových rokov (1968, 1989) na ich hodnotové orientácie. Podobná problematika zo slovenského prostredia je málo spracovaná, najbližšie k nej má štúdia etnologičky Marty Botíkovej zaoberajúca sa životnými stratégiami žien počas krízových období.⁶

Výskum som cielene vykonávala v letných mesiacoch roku 2018. Bolo to v čase, kedy sa konali spomienkové akcie pri príležitosti 50. výročia vpádu vojsk Varšavskej zmluvy do Československa (21. august 1968). Jednou z mojich výskumných priorít bolo preto zistiť, či a ako sa tieto udalosti premietnu do spomienkového rozprávania informátoriek.

Výskumná lokalita a aj identita participantiek v projekte je na základe vzájomnej dohody všetkých zúčastnených anonymizovaná, ich krstné mená použité v texte sú vymyslené. Prepisy výpovedí spolu s autentickými audio-nahrávkami sa nachádzajú v archíve Ústavu etnológie SAV v Bratislave a v súkromnom archíve autorky.

Ide o čiastkovú štúdiu, ktorá nemá aj vzhľadom na nižší počet informátoriek reprezentatívny charakter a v predkladanej podobe tvorí jedno z východísk autorky pri analýze uvedenej témy v slovenskom prostredí. Naratívy z tejto pilotnej fázy zhodne preukazujú tematickú podobnosť nosných tém, na ktoré kladli informátorky dôraz počas svojho voľného rozprávania a ich čiastkové analýzy otvárajú nové témy ďalšieho výskumu.

hľad na udalosti, ktoré zažili, s názormi generácie narodenej v 50-tych rokoch 20. stor. Táto generácia dnešných sedemdesiatnikov nebola konfrontovaná s vojnovými udalosťami. Malé sondy do prostredia tejto generácie naznačujú iné životné stratégie a isté posuny v hodnotení a aj účasti na udalostiach rokov 1968 a 1989. Súčasná epidemiologická situácia žiaľ zatiaľ neumožňuje vykonávať výskumy v teréne predovšetkým u zmienených generácií, ktoré patria medzi najohrozenejšie skupiny obyvateľstva. K výskumu sa plánujem vrátiť po zmiernení situácie a opatrení, ktoré momentálne globálne zažívame.

⁶ BOTÍKOVÁ, Marta. Spôsoby prežívania kríz podľa výskumov pamäti žien. In: PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.). *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 I., II.* Bratislava: Tomáš Písecký – ARM 333, 2003, s. 157 - 167.

Oslobodenie 1945 a „oslobodenie 1968“

Informátorky venovali vo svojich rozprávaniach pomerne veľký priestor obdobiu detstva a dospievania. Štyri z nich sa narodili pred druhou svetovou vojnou (1934, 1938, 1939 a 1939), jedna počas vojnového konfliktu (1942) a posledná niekoľko rokov po ukončení vojny (1949). Niektoré mali skúsenosti s pobytom nemeckých dôstojníkov v ich domovoch od jesene 1944. Na skončenie vojny si spomínali veľmi intenzívne. Vo svojich výpovediach zdôrazňovali vďačnosť Červenej armáde⁷ za oslobodenie slovenskej časti republiky. Skúmaná lokalita bola oslobodená 1. apríla 1945.

Pani Martina mala v čase oslobodenia šesť rokov a dovtedy vyrastala vo vojnovom svete. Na tento moment si spomína nasledovne⁸: „...tak sa vidím na ulici, stála som pred záhradkou takto a tamti išli, čo nás oslobodili a my sme boli celí šťastní, že teda Rusi nás oslobodili. Kiež to dneska mládež ani nevie, čo to bolo, ani nechce vedieť možno, ale my sme vtedy boli šťastní... Vidíte, mne je (...) z toho aj teraz do plaču. Lebo som zažila vojnu tak, že sme boli v pivnici a tam sme spali v takých korytách, lebo tá pivnica bola pod vodou, lebo bol taký čas. Takže si pamätám aj ako nám granát buchol pred tú pivnicu a ako tí (...) vojaci - u nás najprv bývali nemeckí, potom (...) ruskí vojaci - a takže mám také spomienky. Takže som sa v šesťdesiatom ôsmom roku strašne bála, keď som videla plné ulice tých tankov, lebo som si toto pamätala z toho detstva.“⁹

Iné informátorky mali na oslobodenie selektívne spomienky. Pani Barbora strávila obdobie medzi svojim piatym a šiestym rokom, (od vypuknutia SNP v roku 1944 do skončenia vojny), v Piešťanoch: „ja som v tých Piešťanoch (...) prežila u starých rodičov rok a tam sa pamätám už len na koniec vojny. (...) Pamätám sa, sme sa boli s dedom pozrieť ako bol zbombardovaný Kolonádny most [Kolonádový most – pozn. ISB] a tam ešte sme sa stretávali s nejakými vojakmi, ešte s nemeckými. Dedo robil v kúpeľoch a (...) vedel slovensky, nemeccky, maďarsky, čiže pre neho tieto reči neboli problém. On sa tam dohovoral s každým. Tiež viem, že aj s nejakými Nemcami sa rozprával. Od nich som dostala hašlerku, cukrik, ako decko. To sú také moje spomienky na vojnu.“¹⁰

⁷ Informátorky väčšinou uvádzali oslobodenie ruskými vojakmi, Slovensko však oslobodzovali aj vojenská Rumunská armáda a 1. Československého armádneho zboru spolu s partizánskymi jednotkami.

⁸ Výpovede informátoriek sú na žiadosť redakcie časopisu MEMO (resp. recenzentov) jemne zredigované (napr. odstránenie opakujúcich sa výrazov, ukazovacích zámen a pod.) z dôvodu lepšej čitateľnosti textu. Edičné zásahy nijako neovplyvňujú výpovednú hodnotu pôvodného doslovného prepisu naratívu.

⁹ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. M. dňa 24. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

¹⁰ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt

Boli to práve pozitívne spomienky na oslobodenie „ruskými vojakmi“ v roku 1945, ktoré u jednotlivých informátoriek vyvolávali rozpaky pri konfrontácii s udalosťami z 21. augusta 1968.

V tomto čase tridsaťročná pani Katarína uviedla nasledujúcu spomienku: *„Šesťdesiaty osmy (...) to bolo ako veľmi revolučné a proti vojskám, veľmi. Najmä mladí ľudia (...). Prešli tadeto aj tanky, prešli tadeto vojaci, ale nebolo to tak jak v Bratislave (...), ale vojakov tu bolo veľa a písalo sa (...) na cestách, vápnom písali mladí ľudia: „Chodte preč!“ a „Nechceme vás!“ (...) organizovali sa také, ja neviem, bunky (...) robilo sa proti (...) a vznikla tá nenávisť. Proti Maďarom aj tak boli vždycky Slováci, proti Bulharom to nebolo až také zlé, ale viem, že proti Rusom to bolo veľmi, veľmi také akože zlé. (...) ja som bola neskutocne sklamaná. Tak ako som vám na začiatku povedala, ako som bola vychovávaná, že nás Rusi oslobodili - a vďačná. Viete, ja som bola vďačná, bo môj otec sa vrátil. (...) A oslobodili ho Rusi...“¹¹*

Niektoré informátorky spomenuli augustové udalosti 1968 spontánne v súvislosti so spomienkou na oslobodenie v apríli 1945. Väčšina z nich však reagovala na túto otázku až na vyzvanie. V 60. rokoch 20. storočia mali založené rodiny a starali sa o malé deti, preto svoju pozornosť sústredovali týmto smerom. Zhodne uvádzali, že sa nezúčastňovali ani na protestoch. Vyzdvihovali účasť a aktivity dospievajúcej mládeže. Prejavý odporu ale postupne utíchali.¹² Mnohé z oslovených dám opisovali naopak práve strach a paniku, ktorá primárne súvisela so zabezpečením ochrany a životných potrieb mladých rodín.

Vtedy tridsaťjeden ročná pani Martina sa pri tejto spomienke opäť vrátila do čias vojny: *„...Lebo hovorím, (...) príliš si pamätám dost' z tej vojny, keď som mala šesť rokov, keď skončila, že som sa strašne bála, strašne. Hlavne o tie deti, že čo im dať jesť. Jeden mal jeden rok, tri a pol a päť a pol – šesť, takže (odmlka) strašne som sa bála, že im nebudem mať čo dať jesť. Čo v tejto bytovke máte, aké zásoby. Keby to bolo na dedine (...) vtedy auto nebolo, a aach, hrozná doba to bola, hrozná, hrozná...“*

(...) Ja som ráno o piatej vstávala vždycky a tuto naproti bola mliekareň. Tam som chodila deťom, nie každý deň, ale teda občas, kupovať Miláčiky.¹³ A ja som vstala, pozriem von oknom a tankov plná, plná táto ulica. Budím muža: „Reku

SAV Bratislava.

¹¹ Rozhovor Ivce Š. Bumovej s M. K. dňa 7. 9. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

¹² Porovnaj napr. VRZGULOVÁ, Monika. The year 1968 in the memory of one generation. *Traditions*, 42/1, 2013, s. 22.

¹³ Miláčik - mliečny tvarohový dezert vyrábaný v bratislavskej mliekárni.

Ježiš Mária, tanky sú na ulici. “A on hneď vedel, že obsadili nás. (...) „Chod' si rýchlo nakúpiť tam do toho, lebo určite budú rady stáť.“ Fakt, ja som sa dvakrát otáčala, múku, cukor, čo som také najnutnejšie tam mohla kúpiť a už potom, keď ja už som mala nakúpené ako tak, tak stáli také dlhé rady pri tých potravinách na námestí, že to bolo hrozné sa pozrieť, lebo ľudia si potom uvedomili, že si musia urobiť zásoby, lebo nevedeli sme, ako to dopadne.“¹⁴

Hodnotenie a spomienky na udalosti 21. augusta 1968 sa líšili aj v závislosti od toho, akú podporu a výpomoc v domácnosti a k deťom mali rodiny k dispozícii. Väčšinou sa jednalo o podporu mladej rodiny starými rodičmi alebo blízkou rodinou.

Pani Zuzana v tomto období dochádzala za prácou do Bratislavy. Pretože mala zabezpečenú starostlivosť o domácnosť a dieťa, ktoré bez obáv zverila svojej matke, zamerala sa na odlišné skúsenosti. Rozpomenula sa na netypickú situáciu súvisiacu s dopravou v Bratislave a na pracovisku. Na protestoch sa tiež nezúčastnila, bola ale v pozícii pozorovateľky:

„No a tak som išla potom na vlak. Vo vlaku sme sa stretli viacerí, no ale vlak išiel len po Dynamitku [dnešná vlaková zastávka Bratislava – Vinohrady – pozn. ISB]. Tam nás zastavili, že je konečná. (...) tak sme išli, že ideme na električku. No lenže električky nechodili, električka bola prevrátená ako zábrana, teda proti tankom, tak sme išli peši po uliciach. Pridem ja k Námestiu SNP a páskou oblemované celé budovy boli.

...Tak ja som si išla otvárať normálne, bo som otvárala [prevádzku – pozn. ISB], tak samozrejme taký (...) nejaký Tatár, taký malinky krpatý vojačík, ten ma nechcel pustiť. (...) ja som sa mu teda rusky snažila hovoriť, že ja robotajem tu. A teda som mu ukázala občiansky preukaz a kľúče, že ja musím ísť do vnútra. Tak ma potom pustil. No, tak v prvom rade sme utekali kupovať baterky do tranzistorov, aby sme mali dostatok. Druhí ľudia (...) sa chodili postaviť na múku a na cukor, my sme zhľadali baterky do toho tranzistoru...“¹⁵

Pani Zuzana upozornila aj na nákupnú paniku, ktorá súvisela s vpádom vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. Zdôrazňovala tiež istotu, ktorú jej poskytovala matka starajúca sa o jej domácnosť, ale aj rozčarovanie z politickej situácie: „...ja som nikdy nestála, že na múku alebo na cukor. Ja som mala mamu a nejako som sa spoliehala, že nejaké mindráky z toho, či budem mať čo jesť,

¹⁴ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. M. dňa 24. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

¹⁵ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s E. Z. dňa 27. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

*som nemala. Hoci niektorí mali aj veľké strachy. A boli veľké fronty, ale ja som ani nemohla, lebo som bola v robote, takže som nemala čas pol dňa ísť vystávať niekde do obchodu. Tak som to tak nejako tragicky nebrala po tejto stránke, že čo budeme jesť alebo čo. Ale teda duševne sme boli, teda psychicky, sme boli z toho veľmi...*¹⁶

V tomto období dvadsaťdeväť ročná mladá mama pani Barbora pracovala a žila s manželom a malým dieťaťom v Banskej Bystrici. Pripomenula si a zhodnotila svoj kontakt s mladým vojakom: „*No a potom sme išli domov a cestou sme teda videli tanky, tých chlapcov. A mne ich bolo tak ľúto, tých chlapcov. To boli mladí chalani, ktorí ja neviem, to mohlo mať, neviem sedemnást' – osemnást' rokov, špinaví, spotení, hladní, unavení. (...) ľudia tam chodili, tam na nich vykrikovali. Ja viem, že som mala nejak, niekde som ešte niečo kúpila, lebo tiež hneď panika v obchodoch, a ja som nejaké rožky niekde ulovila. (...) Tak som tomu podala rožok. Ten sa tak na mňa vďačne pozeral. Však ten ani nevedel chudák, kde je, ani nič.*“¹⁷

Podobné spomienky na sovietskych vojakov sú dobre zdokumentované. Ako upozornila aj Monika Vrzgulová, „počiatočný hnev ľudí sa postupne zmenil na pocity ľútosti pre ich zanedbaný vzhľad a zlý stav. Kolujúce zaručené informácie že sú hladní a boja sa, ako keby zvyšovali psychologickú a morálnu prevahu miestnych ľudí nad útočníkmi.“¹⁸

Ako už bolo spomenuté, informátorky nerozprávali spontánne o udalostiach z obdobia augusta 1968. Opis uvedeného dňa zvykli konfrontovať vykresľovaním spoločensko-politického uvoľnenia, ktoré v krajine panovalo od začiatku 60. rokov 20. stor. Tento postoj je treba dať do súvisu s ich neustálym zdôrazňovaním dôležitosti starostlivosti o ich malé deti, ochranu vlastnej rodiny a obáv o budúcnosť. Už pred časom poukázali viacerí odborníci aj na ďalší fakt, že ľudia vo všeobecnosti zvyknú vytesňovať traumatické či negatívne skúsenosti zo svojich spomienok.¹⁹ Aj v tomto prípade sa informátorky vo svojich rozprávaniach radšej koncentrovali na popis situácie „pred tým a potom.“ Zhodne

¹⁶ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s E. Z. dňa 27. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

¹⁷ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

¹⁸ VRZGULOVÁ, Monika. The year 1968 in the memory of one generation, s. 21.

¹⁹ Výnimku tvoria napr. preživší holokaustu, ktorí zdôrazňujú osobné traumy zažité počas šoa. VRZGULOVÁ, Monika. The year 1968 in the memory of one generation, s. 10. KUSA, Zuzana. Problém pravdivosti informácií v životopisných rozprávaniach. *Genealogicko-heraldický hlas*, ročník 5, č. 2, 1995, 17–21.

uvádzali príklady uvoľnenia cestovania do krajín kapitalistického sveta, návšteva ktorých bola do začiatku 60. rokov 20. stor. režimom zakázaná.

Vo svojom naratíve sa aj pani Barbora koncentrovala práve na stratu týchto možností: „...to, bolo to veľké sklamanie. Ono totiž v tých (...) šesťdesiatych rokoch došlo k takému uvoľneniu tej situácie. Si zoberte, (...) v šesťdesiatom piatom roku som dostala rekreačný poukaz ako vzorná pracovníčka na týždeň do Rakúska. A to bol taký, to bol zájazd erohá [ROH²⁰ – pozn. ISB] loďou (...) Keď sme videli tú Viedeň, tak mi išli skoro oči vypadnúť, lebo tá propaganda bola taká, že chudoba, nezamestnanosť a neviem čo. No tak jasné, že nám oni ukázali to najkrajšie, čo sa tam (...) dalo ukázať z tej Viedne (...) a poobede sme potom už chodili po vlastnej osi, takže teda sme to pozerali. No a (...) bolo to také, taký akýsi zvláštny pocit. Som sa akosi cítila tak, že niekto ma klame. Že to neni celkom takéto, čo som videla na vlastné oči.“²¹

Zakladanie rodín a bytová otázka

V porovnaní s prevládajúcim súčasným stavom si informátorky zakladali rodiny v mladom veku. Sobášili sa veľmi skoro po ukončení strednej školy ako 20 až 22 ročné. Prihlásiť sa na vysokú školu, až na jednu výnimku, neplánovali (neskôr si ďalšia z nich dorobila vysokú školu diaľkovo, aby dosiahla kvalifikáciu na svoju funkciu). Dôležitým krokom v ich živote bolo získať stredoškolské vzdelanie s maturitou. Niektoré informátorky uvádzali, že sa rozhodli ďalej neštudovať aj pre zlú finančnú situáciu v rodinách, ktoré chceli podporiť ďalším platom. Iné získali finančnú samostatnosť a už nechceli byť závislé na podpore rodiny.

Vysokoškolské vzdelanie na Slovensku v roku 1950 dosiahlo iba 17 tisíc (0,7% na počet obyvateľov) ľudí. Pre porovnanie uvediem situáciu v Čechách, kde získalo vysokoškolský titul 87 tisíc absolventov (0,9% na počet obyvateľov). V roku 1961 počet vysokoškolsky vzdelaných ľudí na Slovensku stúpol na 46 tisíc (1,6% na počet obyvateľov), v Čechách na 202 tisíc (2% na počet obyvateľov).²² V roku 1970 sa podiel vysokoškolákov na Slovensku zvýšil oproti Čechám 4,9% ku 4,4%. V čase pádu režimu v roku 1989 to bolo 10% na Slovensku oproti 8,2% v Čechách.²³ Na stúpajúcom trende vzdelanosti

²⁰ ROH - Revolučné odborové hnutie.

²¹ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

²² KALINOVÁ, Lenka. *Sociální reforma a sociální realita v Československu v šedesátých letech*. Studie z hospodářských dějin č. 5. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1998, s. 84.

²³ KALINOVÁ, Lenka. *K sociálním dějinám Československa v letech 1969-1989*. Studie z hospodářských dějin č. 12. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1999, s. 73, 99.

obyvateľstva mal záujem nielen štát, ale postupne sa vyššie vzdelanie stávalo dôležitým sociálnym kapitálom aj v hodnotovom systéme slovenských rodín.

Skoré sobáše (hlavne u mladých žien) boli do veľkej miery aj dobovou požiadavkou z konca 50. a začiatku 60. rokov 20. stor. V menších mestách nebývalo zvykom udržiavať partnerský vzťah bez manželstva. Okrem tlaku rodičov pôsobila na mladé páry aj silná sociálna kontrola okolia, tiež aj tlak režimu na udržanie a kontrolu morálky cez spoločenské organizácie – Československý socialistický zväz mládeže, Zväzarm, ROH, zamestnávateľov a pod.

Pani Barbora na očakávania svojho okolia reagovala nasledovne: *„No a tam som potom začala chodiť s jedným, za ktorého som sa vydala, ale bolo také, že - veľmi sa mi do tej svadby (...) nechcelo – ale on tlačil, on tlačil ešte na moju mamu a moja mama tá vlastne to tlačila, že som sa vydala. Takže som sa vydávala, som mala dvadsať aj pol, čiže (...) na dnešnú dobu úplne smiešny vek.“*²⁴

Štyrom zo šiestich informátoriek sa nakoniec manželstvo rozpadlo. Niektoré uzavreli druhé manželstvo. Tlak režimu na manželské spolužitie, ktoré realizoval aj prostredníctvom byrokratického nátlaku ale aj ekonomického (zne)výhodnenia, spomínala pani Barbora aj v období 70. a 80. rokoch 20. stor. *„Zobrali sme sa, zase možno že zo (...) zisťných dôvodov, pretože (...) tieto bytovky patrili vojsku. (...) a tým, že ja som vlastne nebola oficiálna nejaká partnerka, tak mňa nechceli prihlásiť na pobyt sem. Ani na prechodný, ani na trvalý. (...) to bolo vtedy také nejaké asi zložitejšie, aj karta u lekára a ja neviem čo všetko. (...) Tak môj muž hovorí: „Vieš čo, najlepšie bude, keď sa zoberieme a tým pádom sa vyrieši všetko...“*²⁵

Generácia mladých ľudí, ktorí uzatvárali sobáše na prelome 50. a 60. rokov 20. stor., nemala ešte v tomto čase problémy so získaním bytov pre mladé rodiny. S touto prekážkou sa stretávali až mladšie ročníky. Všetky informátorky zhodne tvrdili, že v uvedenom období sa ešte len rozbiehala družstevná panelová výstavba a poradovníky neboli preplnené. Bývanie sa im preto podarilo získať pomerne skoro – do jedného až dvoch rokov. Niektoré z nich spomínali aj možnosť „podplatenia“ úradníka na bytovom družstve za preradenie v poradovníku na skoršiu pozíciu, či využívanie sociálneho kapitálu rodiny na skoršie získanie bývania.

Pani Katarína uvádza, že jeden z dôvodov na pridelenie či kúpy bytu bolo aj narodenie dieťaťa: *„... vtedy to nebol problém. Pretože sa iba začínali stavať*

²⁴ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

²⁵ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

družstevné byty a kto teda mal tie peniaze... Čakali sme asi rok a pol na ten byt. Mali sme vlastne dva byty. Najprv sme si kúpili na Z. malý, lebo zobrali sme taký, aký bol, lebo sme mali dieťa a (...) čakali sme naňho vlastne tak, že dieťa sme mali až o tri roky, pretože sme čakali na ten byt (...). Ale hneď sme si ako požiadali o väčší, tak sme sa potom asi behom piatich rokov alebo šiestich sťahovali do väčšieho. Takže dalo sa. Kto mal peniaze, si mohol ten byt kúpiť.“²⁶

Na uprednostňovanie rodín s deťmi spomína aj pani Barbora. Opisuje situáciu s pridelovaním bytu v 60. rokoch 20. stor.: *Ako bezdetní manželia sme nemali nárok na ten byt a viem, že nám bol byt sľúbený v jednej bytovke, ktorá sa dokončila a ten byt nám nedali. Viem, že ja som tam [na bytové družstvo – pozn. ISB] potom išla s bruchom, ja som bola asi mesiac pred pôrodom... (...) Tak nám povedali, to sa ešte decko nemusí narodiť, ešte neni na svete, takže... Ja som bola z toho hotová... No ale nám potom dali byt a my sme sa asi v januári sťahovali do novostavby, ktorú v decembri oni dokončovali. Ale tiež tie podmienky tam boli kruté, lebo to nezabudnem na to, že oni to ešte v decembri omietali. My sme tam išli v januári a tie steny tam ešte boli tak mokré a oni tam len temperovali, že my sme v spálni na čelnej stene mali srieň...*“²⁷

Podplácanie a využívanie sociálneho kapitálu bolo súčasťou života socialistickej spoločnosti. Pani Martina poznamenáva, že kto nepodplatil, čakal dlhšie: *„No tak vtedy to bolo tak, že museli ste sa na tom bytovom družstve, (...) taká doba bola, že sa podplácalo, kto chcel dostať skôr byt. No a tak my sme čakali...“*²⁸

Pani Zuzana naopak využívala svoj sociálny kapitál: *„... Takže boli to naši takí známi v tom predsedníctve [bytového družstva – pozn. ISB]. Takže ja poviem vám otvorene, nemala som problém, (...) tak v apríli v šesťdesiatom štvrtom som mala svadbu a v novembri sme sa sťahovali do tohto bytu...“*²⁹

Pani Katarína tiež upozornila na fakt, že prednostne sa stavali a pridelovali byty pre určité profesie dôležité pre štát: *„No tak sme si dali žiadosť o byt a on pracoval v rudných baniach, tak dostali sme banický byt, dvojizbový byt. ... tam bolo bez (...) ťažkostí, pretože bol zamestnaný v rudných baniach a dostali všetci baníci aj úradníci.“*³⁰

²⁶ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. K. dňa 7. 9. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

²⁷ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

²⁸ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. M. dňa 24. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

²⁹ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s E. Z. dňa 27. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

³⁰ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. K. dňa 7. 9. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt

Známosti na bytovom družstve a podplácanie úradníkov, ktorí mali na starosti poradovníky a pridelenie bytov, mali od konca 60. rokov 20. stor. čoraz väčšiu úlohu pri obstarávaní bývania. Politický kapitál protežantov režimu, hlavne členstvo v KSC spolu s vysokou verejnou či politickou funkciou v rámci okresu či lokality a pod., bol často využívaný a zneužívaný na získanie rôznych výhod, vrátane prednostného získania bývania, či dokonca ako prostriedok na vyvíjanie tlaku na úradníkov či „bežných ľudí“. Pani Katarína spomína na nepríjemnú skúsenosť takto: *„Prišiel za nami [predseda Miestneho národného výboru – pozn. ISB], že ten byt, keď sa ideme sťahovať, (...) že by ho od nás kúpil. A ja som povedala, že nemôžem vám ho predat', lebo my sme dedičské konanie si urobili so sestrou, že jej dáme druhý byt. A hovorí: „Prečo by ste jej dávali druhý byt? Ved' vy si kúpte druhý byt a tento byt ...,“ ani som to nepredala. Viete aké som ja mala problémy? Akože to boli najväčší (...) bohovia a ľudia, ktorí mohli všetko. Mohli vám rozkázať, že kam pôjdete bývať...“³¹*

Najhoršie situácie zažívali niektorí obyvatelia mesta v 50. rokoch 20. stor., keď v rámci tzv. „Akcie B“ prichádzali o vlastné bývanie na základe zisťného a mocenského rozhodnutia komunistických funkcionárov, ktorí zneužívali svoje právomoci. Bežní obyvatelia sa voči takýmto počinom v podstate nemohli brániť. Pani Pavlína spomína na svoju skúsenosť s takouto situáciou v čase, keď ako detská sestra chodila v 50. rokoch po návštevách rodičiek: *„Keď som už pracovala v päťdesiatom druhom ako detská sestra... Tak keď niekto býval v peknom byte alebo v peknom dome a bol to jeho dom, už to sa považovalo za nejakého veľmi majetného človeka, alebo bol kulak, mal nejaké pôdy. Tak žena bola po pôrode a prišiel nejaký funkcionár, (...) ktorý robil funkciu komunistickú, tak si na ten byt dal záľusk, tam sa nastahoval a tú rodinu aj s tým deckom do pivnice. A ja som išla [navštíviť]-pozn. ISB] matku v šestonedelí, to sme navštevovali dieťa do tých šesť týždňov, do pivnice. Viete? Bola som z toho zhrozená.“³²*

Spotreba domácností

Vybavenie bytu v 60. až 80. rokoch 20. stor. bolo závislé na ponuke výrobných družstiev a podnikov. Ponuka nestíhala uspokojiť dopyt a spotreba obyvateľstva v podstate nerástla.³³ Na druhej strane štát poskytoval výhodné mladomanželské

SAV Bratislava.

³¹ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. K. dňa 12. 10. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

³² Rozhovor Ivica Š. Bumovej s E. P. dňa 7. 9. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

³³ MANNOVÁ, Elena. (Ed.). *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava: AEP, 2003, s. 310 a n. MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno?* Praha: SLON, 2009. GONDA, Peter – ZAJAC, Peter. (ed.). *Socializmus:*

pôžičky, ktoré rodiny často využívali na zariadenie domácnosti. Čiže aj keď obyvateľstvo malo k dispozícii finančný obnos (aj napriek nižším zárobkom) na zakúpenie spotrebného tovaru, väčšinou nebolo čo kúpiť. Aj v tomto prípade využívali obyvatelia svoj sociálny kapitál a dokonca početné známosti svojich známych a rodiny, cez ktoré si „zháňali“ nedostatkový tovar. Rozšíreným bol aj tzv. „podpultový predaj či tovar“. Kupujúci bol závislý na známosti konkrétnej predavačky, ktorá mala nedostatkový tovar uložený tzv. „pod pultom“ a prednostne ho predávala svojim známym alebo potencionálnym protekciám. Jednalo sa o predaj potravín (napr. ovocie z dovozu – mandarínky, pomaranče, mäso a výrobky z neho, mliečne výrobky a sladkosti), odevov (v 70. a 80. rokoch napr. džínsy), produktov napr. bielej techniky, v 70. a 80. rokoch 20. stor. elektroniky z dovozu ale aj domácej výroby (televízory Tesla Orava, neskôr farebné televízory, kazetové magnetofóny, volkmeny), bicyklov (skladacie Eska, Favorit), stavebného a obkladového materiálu, automobilov a pod. Nákup ovocia z dovozu býval obmedzený. Napríklad citrusové ovocie bolo dostať iba pred Vianocami a obyvatelia si museli vystáť „radu“, aby dostali určené 1-2 kg mandarínok pre svoje deti. (Vôňa mandarínok a pomarančov do dnešných dní navodzuje generáciám od štyridsať rokov vyššie atmosféru Vianoc.) Aj keď sa výrobky spotrebného a elektrotechnického priemyslu vyrábali v Československu, veľká časť išla na vývoz a len zvyšok bol určený na predaj na domácom trhu.

60. roky sa viazali na založenie rodín a vybavovanie bytov. Pani Barbora na to spomína nasledovne: „...*sme sa brali v šest'desiatom roku, sme zariad'ovali byt, no, zariad'ovali... Kúpili sme základné veci, lebo to sme kupovali chladničku, (...) práčku, šporák sme nemali, to som varila na dvojplatičke a kúpili spáľňu, a samozrejme luster, koberce a takéto. Potom, keď sme išli tam do bytu, keď sme sa sťahovali, tak sme kupovali obývačku. To sme kupovali na pôžičku, lebo to som, tuším, päťtisíc korún sme mali. Viem, že desať tisíc stála tá obývačka. To bola taká sedačka, že ach, to bola sedačka – fotele a skrinka. To sa volalo Monty tristo. (...) to bol veľký hit. (...) V Bratislave bola výstava nábytku a tam som ja videla túto obývačku vystavenú na výstave. Tak som si povedala: „Toto ja chcem.“ (...) a som mala kamarátku, ktorá mala ďalšiu kamarátku, alebo spolužiačku, ktorá robila v nábytku. A ona bola dosť taká, že: „Chod’ za ňou.“ Tak som išla za ňou a som jej povedala: „Vieš čo, ja som videla v Bratislave na výstave túto Monty tristovku, ja by som ju veľmi chcela.“ A ona hovorí: „Bude tvoja za bonboniéru.“³⁴*

Realita namiesto mýtov. Bratislava: Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, 2020, s. 121 a n.

³⁴ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

Pani Martina spomína na poradovníky či rady pred obchodmi, ktoré mali nedostatkový tovar: „...No boli také, že napríklad na televízor sa muselo stáť. Potom už neskôr, keď sme auto chceli, zase cez známosti, lebo bol poradovník... Takže bola taká doba, nie že sú plné obchody ako teraz, ale tam na určité veci sa muselo stáť, alebo poradovník. A také to bolo aj s ovocím. Že dovezli banány alebo pomaranče a také, že hurá, dovezli a utekali sme si kúpiť. Nebolo, že stále bolo to ovocie. (...) a dokonca aj na mäso sa dosť stálo, takže bola taká doba, že keď ste niečo chceli mať, tak museli ste mať buď známeho alebo teda, teda byť v tom poradovníku...“³⁵

Pani Pavlína sa rozpomenula na udalosť, ktorá súvisela s nedostatkom dovozových potravín: „Jeden raz som skoro vyhorela kvôli pomarančom ((so smiechom)), lebo dostali do Zelovocu³⁶ pomaranče, a som žehlila, nechala som tak a nevypla... A na všetko. Banány – to sme raz za rok videli... Tak to viete, jak bolo...“³⁷

Informátorky spomínali aj na ďalšie možnosti zaobstarat' si nedostatkový tovar. Jedným z nich bol nákup odevov, topánok a iného nedostatkového tovaru v zahraničí alebo v Tuzexe. Tuzex bol podnik zahraničného obchodu, kde sa dal kupovať značkový zahraničný tovar za tzv. peňažné poukážky, „bony“, alebo západnú menu. Valuty získavali občania ČSR napr. darom od svojich zahraničných príbuzných (valuty nebolo možné bežne kúpiť v banke). V banke sa buď vymenili za koruny československé alebo „bony“, tie predali „na čierno“ známym, alebo ich mohli minúť práve v tomto obchode. „Bony“ sa dali kúpiť v 80. rokoch 20. stor. aj na ulici od tzv. „vekslákov“.³⁸ Predajne Tuzexu boli vo väčších mestách. Pani Katarína si dokonca spomenula na starší typ predajne, ktorý fungoval v Bratislave pred vznikom Tuzexu: „No tak zásobovanie, tak to viete. Bol podpultový tovar. Kto mal známu obchodníčku, nemusel stáť v rade, a dostal aj pekný tovar. (...) za bony sa kupovalo v (...) Bratislave, jak sa to volal, Darex? Darex, kde sa dal kúpiť aj zahraničný tovar, takže kto si kúpil bony, mohol. (...) Mala som z Darexu šaty, asi dvoje. Potom občas sa tam dal krištál' kúpiť alebo (...) krásna (...) keramika, porcelán, takže keď niekedy sme chceli niečo veľmi pekné, tak sme si zohnali. Lebo napríklad pani XXX mala brata v Amerike, tak ona dostala (...) doláre, ktoré sa vymieňali za bony a tak sa predávali.

³⁵ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. M. dňa 24. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

³⁶ Dobové pomenovanie predajne ovocia a zeleniny.

³⁷ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s E. P. dňa 12. 10. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

³⁸ V 80. rokoch 20. stor. stál u „vekslákov“ 1 bon 5-6 Kčs (korún československých).

A kšeftovalo sa, však viete. Ľudia (...) boli šikovní, ktorí aj doniesli. Niektorí sa aj dostali za hranice a doniesli všeličo...“³⁹

Informátorky vo svojich spomienkach často zdôrazňovali skromnosť, šetrnosť, nenáročnosť a prispôsobenie sa danému stavu. Zdá sa, že ich zážitky súvisiace s prechodom frontu a oslobodzovaním Slovenska (ktoré popisovali ako hrozné), a ich ďalšia skúsenosť s dobou povojnového prídelového systému, ktorým štát riešil nedostatok potravín a spotrebného tovaru, sa odrazila aj v hodnotení ich dospelého života počas socializmu. Tento postoj zdôrazňovala aj pani Martina či pani Barbora:

„No ja som bola taký typ, áno, že som si nebrala pôžičky. Ja som povedala, že na čo si našetríme, to si kúpime. (...) mama mi dala dosť, aj nábytku, aj koberce, (...) a tak financovali sme z toho, čo sme zarobili, odkladali sme si.“⁴⁰

„Čo sa týka tovaru, ja dnes žasnem, kde tí ľudia žili, alebo kde boli, keď povedia, že neboli pomaranče. Jeden fakt je ten, že keby som si bola bývala spomenula, že chcem si kúpiť, ja neviem, v sedemdesiatom druhom roku, dvadsiateho augusta pomaranč, tak nebol v obchode. Ale, naučila som sa tak žiť, že proste kúpila som pomaranče, keď boli. Aj vtedy sme ich jedli, tak buď to vždycky boli k Vianociam, boli k Mikulášu, oni vždycky dali. Banány, tie sme mali každú chvíľku, lebo viem, že dcéra ich mala rada... (...) A mäso, údeniny, to všetko bolo a všetko bolo kvalitné. Proste (...) nemala som ten pocit, že mne niečo chýba.“⁴¹

Zároveň si boli vedomé „sivej ekonomickej zóny“, ktorú využívali a rovnako kládli dôraz aj na rôzne výhody systému, ktoré v rozhovoroch často spomínali. Pani Pavlínu poznali obchodníci ako detskú sestru a z tejto pozície sa jej darilo dostávať tovar prednostne: *„Poznali ma ako sestričku a som povedala: „Potrebujeme obývačku.“ „Povedzte mi kedy.“ A už ona povedala kedy dostanú nábytok a som tam teda v tej deň prišla, predbehla som druhých a tak som si mohla kúpiť obývačku. Na všetko sa muselo stať.“⁴²*

Na využívanie sociálneho kapitálu a rezignáciu s daným stavom reagovala aj pani Katarína: *„No a bolo to tak, viete, (...) keď si spomínam, že bolo také*

³⁹ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. K. dňa 7. 9. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁴⁰ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. K. dňa 7. 9. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁴¹ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁴² Rozhovor Ivica Š. Bumovej s E. P. dňa 12. 10. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

rodinkárstvo. Viete, keď ste mali rodinu, mali ste aj lepší plat, aj (...) určité výhody a rekreácie a čo ja viem. (...) najprv to nebolo vidieť, ale potom ľudia už ako keby to využívali (...) tá krivda sa cítila, ale bolo ticho. Hej? Nemohlo sa. Nemohlo sa, ja neviem, ísť a vykričať to.“⁴³

Materstvo a pracovný život

Informátorky venovali téme pracovného života vo svojich rozprávaniach veľký priestor. Všetky zároveň zdôrazňovali potrebu sklbiť pozíciu matky s pracovným životom. Z tohoto dôvodu veľa krát zapájali do fungovania rodiny starých rodičov, ktorí sa starali o vnúčatá hlavne v kojeneckom veku. Pokiaľ starí rodičia absentovali, v jednom prípade využila informátorka aj služby opatrovateľky, ktorú platila. Tento trend súvisel s krátkou materskou dovolenkou, ktorú ženy absolvovali.

Pani Barbora riešila túto fázu života neplatenou dovolenkou: „*No, ja som nastúpila na materskú dovolenku, ja som ťahala to v práci čo najdlhšie. Myslím, že to boli štyri mesiace, lebo asi prvého novembra som nastúpila asi na materskú. Štrnásteho novembra sa dcéra narodila, čiže to bol november, december, január, február, asi štyri a pol mesiaca. To bolo na týždne nejako. Čiže ja už som žiadala potom neplatenú dovolenku. Čiže ja som mala do (...) mája neplatenú dovolenku.“⁴⁴*

V roku 1964 sa materská dovolenka predĺžila z 18 na 22 týždňov. „Peňažnú pomoc v materstve“ dostávali matky v prípade, ak si platili nemocenské poistenie (resp. poistenie platil zamestnávateľ) po dobu aspoň 270 dní. Suma, ktorú matka dostávala na materskej dovolenke, sa odvíjala od počtu odpracovaných rokov.⁴⁵ V roku 1968 sa zákonom č. 88/1968 Zb. predĺžilo trvanie materskej dovolenky z 22 na 28 týždňov a výška peňažnej náhrady bola 90% zo mzdy.⁴⁶ Ženy si po vyčerpaní materskej dovolenky mohli požiadať o rodičovskú dovolenku, ktorá mohla trvať do dvoch rokov dieťaťa. Zamestnávateľ im musel

⁴³ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. K. dňa 7. 9. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁴⁴ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁴⁵ Ak napr. vo firme žena odpracovala dva roky, prvých 18 týždňov dostávala 75% svojej výplaty, od 2 do 5 rokov 80%, a nad 5 rokov dostávala 90 % zo mzdy. Od 19 týždňa to bolo 40, 50 a 60 % zo mzdy. Zákon č. 58/1964 Zb. Dostupné z URL: (<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1964/58/19640401.html>). [Cit. 2020-09-21].

⁴⁶ § 7, 8 zákona č. 88/1968 Zb. Dostupné z URL: (<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1968/88/19990101.html>). [Cit. 2020-09-21].

vyhovieť. Rodičovská dovolenka bola ale neplatená.⁴⁷ Štát ju začal uhrádzať cez zdravotné poistenie až v roku 1975.⁴⁸

Zamestnávateľ alebo miestne národné výbory mali zabezpečiť pracujúcim ženám po návrate z materskej dovolenky služby slúžiace na inštitucionálnu opateru detí. Išlo o jasle, materské škôlky, školské družiny, jedálne a pod., ktoré mali upraviť svoje fungovanie tak, aby vyhovovali potrebám matiek.⁴⁹ Informátorky ale prednostne využívali na opateru svojich potomkov v prvých mesiacoch ich života už spomínaných starých rodičov (pokiaľ boli k dispozícii), alebo podnikové, resp. mestské jasle. Tu sa starali o deti školené zdravotné sestry až do cca 3 roku života dieťaťa. Potom nasledovala materská škôlka. Skorý nástup kojencov do jaslí vnímali matky traumatizujúco. Za všetky uvediem pani Martinu: „... *vtedy to bolo tak, že mesiac pred pôrodom, štyri mesiace to trvalo [materská dovolenka – pozn. ISB], takže trojmesačné deti išli do jaslí. To bolo niečo hrozné. Trojmesačné. No potom sa to už zvyšovalo, lenže neviem, ale o mesiac. Keď už som mala druhého, ale aj tak to boli takéto malé chůd'atka, už to išlo do jaslí. Takže to bola taká doba.*“⁵⁰

Ako pred časom uviedla Paulina Bren „jedným z najdôležitejších úloh vlád po roku 1948 [bolo] presťahovať manželku z kuchyne k montážnej linke.“⁵¹ Začiatkom 70. rokov 20. stor. bolo na Slovensku zamestnaných 43% žien, v roku 1989 ich bolo 45,5%.⁵² To znamenalo, že od sedemdesiatich rokov 20. storočia boli všetky ženy v produktívnom veku zamestnané a mali zároveň rodiny. Režim od žien vyžadoval aj zapojenie do politického života a zároveň im ostávala tradičná rola ženy v domácnosti, strpčovaná všeobecným nedostatkom produktov.⁵³

Téma zamestnania a pracovného života tvorila podstatnú časť biografického rozprávania aj u mojich informátoriek. V 50. a 60. rokoch 20. storočia, po skončení strednej (či vysokej) školy, zohrávali veľkú rolu v profesijnom živote

⁴⁷ Zákonník práce 42/1970 Zb., § 157-159. Dostupné z URL: (<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1970-42.html>). [Cit. 2020-09-22]. Zákonník práce v § 157, čl. 1 hovorí o materskej dovolenke trvajúcej 26 týždňov.

⁴⁸ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s L. Š. dňa 15. 10. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve autorky. Zákonník práce 55/1975 Zb., § 157-160. Dostupné z URL: (<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1975/55/>). [Cit. 2021-10-16].

⁴⁹ Zákonník práce 42/1970, Hlava siedma, Oddiel prvý, Pracovné podmienky žien, § 149, ods. 2. Dostupné z URL: (<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1970-42.html>). [Cit. 2020-09-22].

⁵⁰ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. M. dňa 24. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁵¹ BREN, Paulina. *Zelinář a jeho televize. Kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Praha: Academia, 2013, s. 299.

⁵² KALINOVÁ, Lenka. *K sociálním dějinám Československa v letech 1969-1989*, s. 31, 92.

⁵³ BREN, Paulina, *Zelinář a jeho televize*, s. 305.

umiestnenky. Pokiaľ sa informátorky špecializovali v určitom odbore, napr. školstvo, zdravotníctvo, stavebníctvo a pod., ich profesijná dráha bola viac-menej určená. Umiestnenka im ale určovala, na akom mieste/meste, resp. pracovisku, budú svoju prácu vykonávať. Absolventky dievčenských škôl alebo gymnázií zasa spomínali, že výberom umiestnenky sa začali špecializovať na určitú profesiu. Pani Barbora poukázala, že mali na výber z viacerých možností práce a lokalít, kde boli voľné pracovné miesta. *„A sa mi pošťastilo, že ja som dostala umiestnenku do Banskej Bystrice do firmy, to sa volalo Agroprojekt, ale popri tom som ja ešte dúfala, že na tú školu sa dostanem... (...) Prijímačiek som sa obávala z toho dôvodu, lebo my sme na priemyslovke nemali matematiku na úrovni vtedajších jedenásťročných škôl. (...) Ja som si potom povedala: „No dobre, však nastúpim do zamestnania (...)...a budem sa doučovať a potom pôjdem na tú školu.“ (...) No a tak som začala robiť, začala som zarábať a potom už s tou školou, už to bolo také, že asi ani nie. Potom som si pripadala, že už som stará...“⁵⁴*

Pani Zuzana zasa uviedla, že umiestnenka ju nasmerovala na jej ďalší profesijný život: *„A to sme dostávali v škole. (...) nás teda začalo štyridsať, (...) maturovalo nás tridsať a to sme dostali umiestnenky(...). Boli dané podniky, ktoré si žiadali týchto našich absolventov a postupne, podľa toho kto mal ako prospech. Jedničkári boli prví, čo si mohli vybrať, ktorí nešli na vysokú školu a postupne sme si vyberali. (...) No a tak ja, keď som mala k tomu cestovnému ruchu trochu tak bližšie, tak som si vybrala Turistu. No a tak som tam prežila celý život.“⁵⁵*

Iba časť z nich nakoniec pracovala celý život v tej istej firme (resp. jej pobočkách), ktorú si vybrali po skončení strednej školy. Niektoré museli zmeniť zamestnanie kvôli sťahovaniu, zmene manželovej práce, alebo preto, lebo kvôli rozrastajúcej sa rodine už nemohli dochádzať do vzdialenejšej lokality.

Pri získavaní práce (a tiež aj pri možnosti štúdia) bol dôležitý aj „dobrý“ triedny pôvod – najlepšie robotnícky či maloroľnícky, bez rodinných väzieb na „kapitalistické zahraničie“. Štandardom bývalo, že vedúci pracovníci uprednostňovali vo výberových konaniach práve tento faktor často na úkor kvalifikácie. Pani Martina tiež uvádza, že jej „vyhovujúci triedny pôvod“ bol kľúčovým dôvodom k získaniu práce: *„Takže ja som potom, vzhľadom k tomu, že ma presunuli, (...) som robila na jednom oddelení ako a potrebovali vymeniť sekretárku, lebo tam bola staršia pani a ona mala niekoho v zahraničí a neviem čo. Proste nebola*

⁵⁴ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁵⁵ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s E. Z. dňa 27. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

spôsobilá na tú funkciu v tom čase, tak z piatich kandidátov vybrali mňa, lebo som bola zase dobrá, že som bola z robot..., teda sedliackej rodiny...“⁵⁶

Vlastný profesijný rozvoj a zároveň zdôraznenie vlastného vkladu pri budovaní nových inštitúcií či vytváraní nových odborných postupov, bol jedným z hodnotových aspektov, na ktoré sa informátorky zameriavali. Rovnako zvyrazňovali aj zanietenie a svoje pracovné nasadenie pre profesiu, ktorú vykonávali.

Pani Zuzana pracovala celý život v cestovnej kancelárii: „...tak som sa postupne vypracovala od referenta, až po vedúcu cestovnej kancelárie. Mala som na starosti tridsať ľudí, no a to som teda dosť makala. Takže od rána do večera. Koľko krát som si povedala, že: „Bože, keby ešte ten deň mal ešte d'alších desať hodín“, aby človek urobil to, čo mal...“⁵⁷

Pani Katarína sa pohybovala v riadiacej funkcii v školstve: „Ja som potom pracovala len jeden rok ako učiteľka materskej školy, potom som bola vždy riaditeľkou materskej školy, a (...) keď som mala štyridsať rokov, som začala diaľkove študovať, lebo bola možnosť študovať prvý krát predškolskú pedagogiku. (...) Veľa od nás chceli a tým, že sme boli ten (...) akoby vedecký smer; (...) že neboli sme akože učiteľstvo, lebo to bola všeobecná pedagogika so špecializáciou na predškolskú pedagogiku. Potom som aj s kolegyňou (...) robili sme výkladový slovník predškolskej pedagogiky. (...) Je to všeobecná pedagogika prvá časť a špeciálna pedagogika, takže tá možnosť, že som mohla študovať, tak to by som povedala, bolo pre mňa neskutočné.“⁵⁸

Už viac krát spomínaná pani Pavlína pracovala v zdravotníctve: „Idem zo školy, dostala som najnižší plat, aký existoval. Nástupný plat a nemohli sme ani pípnuť. (...) Najprv ako detská sestra každú ženu po pôrode navštíviť, starať sa o kojencu, aby dostával správnu výživu, bol správne ošetrovaný, aby bol zaočkovaný s pôrodnou asistentkou. (...) To, ja myslím, že by to bolo vždy dobré, keby detské sestry chodili po dobu šesť týždňov a tú matku poučili... áno? Ukáž jak vieš kúpať, jak vieš čo kážu (...) akú teda životosprávu dostáva ten kojenec. A tá pôrodná asistentka, tá sa starala o tú... mamičku, o tú rodičku. A to sme ani nepipli. Ja som mala štyri dediny. A to bolo jak Amen v Otčenáši, to sa robilo.“⁵⁹

⁵⁶ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. M. dňa 24. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁵⁷ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s E. Z. dňa 27. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁵⁸ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. K. dňa 7. 9. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁵⁹ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s E. P. dňa 12. 10. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt

Normalizácia a rok 1989

Už bolo viac krát uvedené, že na protestoch v roku 1968 sa informátorky nezúčastňovali. Pani Barbora uvádzala ďalší dôvod – okrem strachu o deti boli na mieste aj obavy o finančný príjem rodiny: „*Viete čo, my sme tú situáciu ani nejakoko... nepamätám sa, že by sa to bolo bývalo nejakosi riešilo, rozoberalo. Nejakoko sme čakali, že to je len dočasné, tak sme všetci nejakoko verili tomu Dubčekovi, že to uhrá. Ale, tak vám poviem. My ako sme robili, tak my sme boli závislí od toho, čo sme urobili a zato sme dostali plat a plus prémie. A tie prémie pre nás boli dosť dôležité a každý sa snažil. (...) A potom, keď toto padlo, tak každý sklopil uši a išlo sa ďalej.*“⁶⁰

Všetky oslovené participantky na výskume síce vyslovovali podporu politickým zmenám, na druhej strane zdôrazňovali potrebu finančného zabezpečenia detí, rodiny a svoju neangažovanosť v augustových dňoch 1968. Napriek tomuto postoj, v následnej vlne previerok vyjadrila práve pani Barbora svoj verejný nesúhlas k obsadeniu Československa vojskami Varšavskej zmluvy: „*...v tom sedemdesiatom, prišli tieto previerky, a už to bolo. Ale, ono pre mňa bolo dosť veľkým sklamaním, (...) keď niekto, čo som vedela, že aký má názor – zrazu vyletel starý riaditeľ – a tento si sadol na jeho kreslo, tak mi bolo z toho nanič. Takže to bolo všetko o charaktere ľudí. (...) A ja som bohužiaľ spadla do toho, že som sa musela zúčastniť týchto. Nebola som v strane, ale proste musela som sa zúčastniť týchto previerok. No možno, že viete už, že aké otázky tam boli položené. A ja som povedala to, čo si myslím.*“⁶¹

Aj keď prišla o svoje pôvodné zamestnanie (nakoniec z vlastného rozhodnutia), túto stratu nevnímala tak negatívne, ako stratu práce po roku 1989: „*Možno, že keby sa mi takéto niečo stalo v neskorších rokoch, že by som to asi ťažšie brala. To som ešte asi chcela povedať, že ono predsa len, relatívna mladosť, však som mala tridsať. Že človek je odvážnejší...*“⁶²

V tejto situácii prišla pracovná ponuka od kolegu z večerného jazykového kurzu, ktorý bol zhodou okolností riaditeľom novozaloženého podniku. Vďaka jeho podpore si napriek zlému kádrovému posudku mohla vybudovať novú

SAV Bratislava.

⁶⁰ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁶¹ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁶² Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

pracovnú kariéru: „*A kádrový posudok prišiel samozrejme so mnou a on mi hovorí: „Ty počúvaj, to, čo ti napísali, ani za upratovačku by teba nezobrali nikde. “ No ale tak ja už som bola uňho v tej firme, tak som sekala dobrotu.*“⁶³

Na previerky si spomínali aj ostatné informátorky. Uvádzali, že po čase už išlo iba o formalitu a záviselo od zamerania firmy, ako často prebiehali. Napríklad u pani Zuzany, ktorá pracovala v cestovnom ruchu, boli ešte v 80. rokoch 20. storočia súčasťou pracovného procesu tzv. desaťminútovky či politické školenia: „... *dokonca sme mali jednu pani, čo z rozhlasu k nám chodila robiť tieto školenia. A tak hovorím, ale u nás to bolo také menej prísne, by som povedala. Lebo niektorí, v niektorých podnikoch, každý mal z toho strach, že aj skúšali ich z toho alebo čo, ale u nás to bolo také, že len pre formu.*“⁶⁴

Na sociálny kapitál, ktorým disponovali, sa v rokoch normalizácie spoliehali aj ostatné informátorky. Veľmi záležalo aj na vedúcich pracovníkoch (mohlo ísť aj o náhodné kontakty), často členoch komunistickej strany, či sa dokázali postaviť za svojich ľudí. Takúto skúsenosť zažila pani Pavlína v prípade emigrácie svojho syna v 80. rokoch 20. stor. Jej nadriadená sa postavila za svoju pracovníčku: „*Toto som asi tiež dobre urobila, že som išla za ňou a hovorím: „Pani riaditeľka, syn mi emigroval. “ Z dovolenky juhoslovanskej šiel najprv do Rakúska, potom do Austrálie. A ja som o tom nič nevedela. On býval v okrese Rimavská Sobota, tam pracoval a on mi len naraz zavolať z Rakúska: „Čo mám robiť? “ (...) ona bola tiež stranička veľká. Hovorí: „No napište na naše kádrové oddelenie, že teda vám emigroval syn, a že teda nevedela ste. “ Tak som to na naše kádrové napísala a predstavte si, že nič. Prešlo to mlčaním... “*⁶⁵

Rok 1989 bol ďalším rozpačitým medzníkom v rozprávaniach informátoriek. Ani v tomto období sa nezúčastňovali na demonštráciách. Pani Barbora vyhodnotila uvedené obdobie ako veľmi neisté: „*Takto vám poviem. Nikdy som sa v živote až takto neangažovala, ani som nešla vykrikovať na námestie, ani v osemdesiatom deviatom som nešla štrngat' kľúčami, tak isto nie. Lebo neviem, nemala som z toho až taký dobrý pocit.*“⁶⁶

⁶³ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁶⁴ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s E. Z. dňa 27. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁶⁵ Pani Pavlína nakoniec udal jej exmanžel a preto sa nevyhla vypočúvaniu pracovníkmi ŠtB. (Rozhovor Ivica Š. Bumovej s E. P. dňa 12. 10. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava).

⁶⁶ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

Podobný názor uviedla aj pani Pavlína: „*Ja som nechodila zvonit' s kľúčami na námestie. (...) Ja som tomu neverila, že sa to podarí. (...) Ja som to považovala za ošial', ktorý prejde a bude to znovu jak to bolo. No, tak moc som sa ani nemýlila, lebo dosť dvadsať rokov to trvá a ešte to nie je všetko tak, jak by to malo byť.*“⁶⁷

V roku 1989 sa všetky oslovené dámy blížili ku dôchodkovému veku, niektoré z nich postihla aj strata zamestnania. Zdôrazňovali skôr neistotu, dezilúziu a obavu z nastávajúcej situácie. Pani Barbora dovŕšila v tom čase 50. rokov: „*... my sme boli tiež firma zameraná proste na výstavbu. Všetka sa robili autoservisy a teraz po tej revolúcii nastalo také vákuum, že sa vlastne prestalo stavať. (...) Zrazu nebola robota, tak nás prepustili. No a ja som teda do dôchodku mala ešte dosť ďaleko, no skoro päť rokov..., takže bolo to, aby som ja bola nezamestnaná, bolo pod moju úroveň.*“⁶⁸

Niektoré z nich boli nútené pracovať kvôli vyššiemu dôchodku do vysokého veku a dokonca našli odvahu a založili si aj živnosť. Napriek tomu všetky informátorky z generácie osemdesiatničiek upozorňovali na nízke dôchodky. Pani Katarína mala v tomto období tiež „iba“ 51 rokov a niekoľko rokov do dôchodku: „*Viete čo, ja som robila štyridsať rokov a keď vám to poviem, nebudete veriť. Mám vysokoškolské vzdelanie, celý život som bola riaditeľka, metodička a ja neviem čo a ja mám tristo šesťdesiat eur dôchodok a manžel štyristo, lebo sme išli po deväťdesiatych... Ja som vtedy mala priemerný plat ako tritisíc korún. Z toho mi vypočítali dvetisíc štyristo dôchodok. Ja som bola spokojná, pretože som žila z tritisíc a dvetisíc. Áno, lenže deväťdesiatom piatom moja sestra zarábala päťtisíc, v deväťdesiatom osmom išla do dôchodku a ona mala oveľa väčší dôchodok ako ja. Aj moje kolegyně majú o sto eur väčší dôchodok ako ja...*“⁶⁹

Pani Barbora, ktorá si v 50. rokoch svojho života založila živnosť, hodnotí svoju súčasnú situáciu takto: „*Tak dnes si poviem, že som bola sprostá, lebo keby ja som bývala išla na podporu, tak ja mám vyšší dôchodok, ako tým, že som robila na živnosť. To je paradox.*“⁷⁰

⁶⁷ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s E. P. dňa 12. 10. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁶⁸ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁶⁹ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. K. dňa 7. 9. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁷⁰ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

Neocenenie ich dlhoročnej práce po roku 1989 vnímajú preto v súčasnosti ako krivdu. Azda aj preto sú spomienky generácie osemdesiatničiek na socializmus nostalgické. Za všetky uvediem pani Katarínu: „*Áno, by som povedala, že boli sme šťastní. Boli sme šťastní a ja by som povedala, že ten socializmus pre nás, ako učiteľom, nám vyhovoval. Nám to vyhovovalo, napriek tomu, že sme boli dosť obmedzovaní. Všetci sme mohli, nemohli, však viete. Nedalo sa cestovať, ale ako učiteľia obidvaja, keď sme boli, tak mali sme možnosť viac, ako možno iní ľudia. A tým, že sme sa aj vzdelávali a dostali sme sa do sveta, ale len do socialistických krajín.*“⁷¹

Záver

Všetky participantky z generácie osemdesiatničiek často zdôrazňovali životné hodnoty ako skromnosť, šetnosť, nenáročnosť a prispôsobenie sa danému stavu a podmienkam v jednotlivých dekádach fungovania totalitného režimu.⁷² Z doterajších analýz možno vyvodiť čiastočné závery. Zážitky súvisiace s prechodom frontu a oslobodzovaním Slovenska (ktoré popisovali ako hroznú skúsenosť z detského veku), a ich ďalšie strádanie v období povojnového prídelového systému, ktorým štát riešil nedostatok potravín a spotrebného tovaru, sa odrazila aj v hodnotení obdobia 60. rokov a následnej normalizácie. Šesťdesiate roky boli obdobím vzrastu ich životnej úrovne. Boli jedinou generáciou, ktorá bez problémov získala samostatné bývanie v začínajúcej panelovej výstavbe, zariaďovali si moderné domácnosti, využívali inštitucionálnu a finančnú podporu štátu určenú pre rodiny a matky s deťmi. Dôležitá bola aj podpora starých rodičov mladým rodinám. Prítomnú korupciu a rodinkárstvo na úradoch, sivú ekonomickú zónu a nedostatok určitého spotrebného tovaru či potravín, považovali za súčasť spôsobu života spoločnosti a akceptovali ju. (Sondy v generácii mladších ročníkov, ktoré nezažili vojnovú skúsenosť naopak ukazujú, že ich postoje sú už podstatne kritickejšie.) Štúdia potvrdzuje už niektoré predchádzajúce zistenia. Najstaršia generácia žien sa chopila svojej úlohy, ktorú od nich požadoval režim. „Schopne manévrovali medzi verejnou a súkromnou sférou, medzi politikou a sociálnou oblasťou...“ tak, ako to muži nedokázali.⁷³ Akceptovali svoju dvojitú záťaž a zmierili sa s každodennosťou komunistického režimu aj po normalizácii – čím – na strane druhej, pomáhali režimu pretrvať.

⁷¹ Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. K. dňa 7. 9. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁷² K podobným záverom dospela vo svojej štúdií aj etnologička Marta Botíková (BOTÍKOVÁ, Marta, Spôsoby prežívania kríz..., s. 166.)

⁷³ BREN, Paulína, *Zelinár a jeho televize*, s. 305.

Pri analýze terénnych dát sa ukázalo niekoľko ďalších zaujímavých zistení. Informátori z juhozápadu Slovenska spomínali už v 60. a 70. rokoch 20. stor. dobré finančné zabezpečenie, či možnosť nákupu spotrebného tovaru. Pani Katarína: „*Nebol problém a dalo sa. Ja si pamätám, že obyvateľku sme kúpili za desať tisíc (...), bolo to dosť, lebo vtedy sme zarábali okolo tisíc korún. Ja a manžel asi tisíc dvesto, ale teda za rok sa dalo ušetriť a boli pôžičky. A tie pôžičky boli výhodné... Dokonca sme si kúpili trabant a potom sme mali iné auto. Takže kto pracoval, mohol.*“⁷⁴ Moje osobné skúsenosti sú odlišnejšie (vyrastala som v 70. – 80. rokoch 20. stor. v malomestskom prostredí na Orave). V tomto regióne bola finančná situácia priemerných „úradníckych“ rodín (tzv. pracujúca inteligencia) takpovediac „od výplaty k výplate“. Cena za prácu tu bola podstatne nižšia. Auto si tu mohol kúpiť človek, ktorý mal rodinu v zahraničí, alebo mu finančne pomáhali jeho rodičia, resp. mal vo vedúcej funkcii „lepší plat“ či robil tzv. fušky. Rovnako aj zásobovanie spotrebným tovarom a potravinami bolo menej rozmanité. Napr. pani Martinou spomínaný dezert „Miláčik“ bol na Orave v čase môjho detstva podpultovým tovarom. Zdá sa, že životné podmienky a možnosť kúpy spotrebného tovaru či potravín boli v republike predsa len trochu odlišné a mohli sa meniť od regiónu k regiónu.⁷⁵ Preto bude nesmierne zaujímavé urobiť nielen medzigeneračný komparatívny výskum, ale porovnať spôsob života žien v jednotlivých regiónoch Slovenska (napr. južné a severné Slovensko).

Bibliografia:

BUMOVÁ, Ivica. (Dis)kontinuita hodnôt na príklade jednej židovskej rodiny v kontexte historických zlomov 1938/39, 1948, 1968, 1989. In: PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.). *Hodnota zmeny - zmena hodnoty: demarkačný rok 1989*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, s. 345 – 362. ISBN 978-80-88997-42-9.

BUMOVÁ, Ivica. Transformácia politického kapitálu v mikroštruktúre mesta (Dolný Kubín v rokoch 1900-1950). *Slovenský národopis*, r. 52, č. 1/2004, s. 1-31.

BOTÍKOVÁ, Marta. Spôsoby prežívania kríz podľa výskumov pamäti žien. In: PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.). *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)*

⁷⁴ Rozhovor Ivicy Š. Bumovej s M. K. dňa 7. 9. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

⁷⁵ Viac vid' GONDA, Peter – ZAJAC, Peter (ed.). *Socializmus...*, s. 186 a n.

Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 I, II. Bratislava: Tomáš Písecký – ARM 333, 2003, s. 157-167. ISBN 978-80-88997-42-9.

BREN, Paulina. *Zelinář a jeho televize. Kultura komunismu po pražském jaru 1968.* Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2322-3.

GONDA, Peter – ZAJAC, Peter. *Socializmus: Realita namiesto mýtov.* Bratislava: Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, 2020. ISBN 978-80-8912118-2; EAN: 9788089121182. Dostupné z URL: <https://buraniemytov.sk/wp-content/uploads/Socializmus%20-%20realita%20namiesto%20mýtov.pdf> [Cit. 2020-10-01].

KALINOVÁ, Lenka. *Sociální reforma a sociální realita v Československu v šedesátých letech.* Studie z hospodářských dějin č. 5. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1998. ISBN 80-7079-490-9.

KALINOVÁ, Lenka. *K sociálním dějinám Československa v letech 1969-1989.* Studie z hospodářských dějin č. 12. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1999. ISBN 80-7079-311-2.

KUSÁ, Zuzana. Problém pravdivosti informací v životopisných rozprávaniach. *Genealogicko-heraldický hlas*, ročník 5, č. 2, 1995, 17–21.

MANNOVÁ, Elena, (ed.) 2003. *Krátke dejiny Slovenska.* Bratislava: AEP, 2003. ISBN 80-88880-53-X.

MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno?* Praha: SLON, 2009. ISBN 978-80-7419-013-1.

PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.). *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a) Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 I, II.* Bratislava: Tomáš Písecký – ARM 333, 2003. ISBN 978-80-88997-42-9.

PROFANTOVÁ, Zuzana. *Hodnota zmeny – zmena hodnoty. Demarkačný rok 1989.* Bratislava: ZING PRINT, 2009. ISBN 978-80-88997-42-9.

Slov-Lex, právny a informačný portál. Dostupné z URL.: <https://www.slov-lex.sk/domov>.

VRZGULOVÁ, Monika. The year 1968 in the memory of one generation. *Traditiones*, 42/1, 2013, s. 7-22, DOI: 10.3986/Traditio2013420101.

Rozhovory

Rozhovor Ivica Š. Bumovej s Z. B. dňa 22. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. M. dňa 24. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

Rozhovor Ivica Š. Bumovej s E. Z. dňa 27. 8. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

Rozhovor Ivica Š. Bumovej s M. K. dňa 7. 9. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

Rozhovor Ivica Š. Bumovej s E. P. dňa 12. 10. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve ÚEt SAV Bratislava.

Rozhovor Ivica Š. Bumovej s L. Š. dňa 15. 10. 2018. Prepis rozhovoru je uložený v archíve autorky.

O autorke

Mgr. Ivica Štelmachovič Bumová, PhD. vyštudovala Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, odbor história-etnológia (1999). Doktorandské štúdium absolvovala v Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave v roku 2004. Zameriavala sa na antropológiu a sociálne dejiny malého mesta. V rokoch 2004 až 2007 pracovala v Ústave pamäti národa v Bratislave a v rokoch 2007 až 2012 pôsobila v Inštitúte judaizmu na Fakulte sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti prednáša židovské štúdiá na Katedre porovnávacej religionistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Hlavným zameraním výskumu je židovská komunita na Slovensku v 20. storočí, okrem iného sionistické hnutie, povojnový antisemitizmus, sionistické procesy, ale aj židovská rodina a židovské identity. Je autorkou jednej a spoluautorkou niekoľkých monografií a mnohých vedeckých štúdií.

E-mail: bumova1@uniba.sk

Křimické zelí, kulinární tradice a badatelský dějepis aneb Rodinná paměť a její využití ve výuce¹/ Cabbage from Krimice, culinary traditions and research history or Family memory and its use in teaching.

Naděžda Morávková

Abstrakt

Studie představuje možnosti využití badatelských postupů oral history v rámci školního vyučování dějepisu. Jedná se o vyučovací projekt, kdy žáci formou řízených rozhovorů s pamětníky zjišťují povědomí o kulinárním dědictví Plzeňského regionu a popularitě tradičního křimického zelí. Výstupem výzkumu je jednak samotné žákovské šetření, jednak didaktický cíl – tvorba kompetencí, které vedou k budování občanské gramotnosti generace jednadvacátého století.

Abstract

The study presents the possibilities of using oral history research methods within the school teaching of history. This is a teaching project in which students find out in an interview with witnesses about the culinary heritage of the Pilsen region and the popularity of traditional cabbage from Krimice. The output of the research is both the student survey itself and the didactic goal – the creation of competencies that lead to the building of civic literacy of the generation of the twenty-first century.

Klíčová slova: Orální historie; kulinární dědictví; Lobkowiczové; křimické zelí; badatelská výuka.

Key words: Oral history; culinary heritage; Lobkowicz; cabbage from Krimice; research teaching.

¹ Tato studie vznikla jako jeden z výstupů projektu Kulinární dědictví českých zemí: paměť, prezentace a edukace. Poskytovatel MK ČR - Program na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II). Identifikační kód: DG18P02OVV067.

Úvodem

Předložená drobná studie nabízí komentovaný příklad praktického využití badatelské metody ve vyučování dějepisu na střední škole, a to na Střední odborné škole sportovní a podnikatelské v Plzni, v roce 2019. Čtenáři bude nabídnut spolu s metodickými podklady pro učitele i shrnutím výsledků vlastního výzkumu provedeného žáky pod vedením pedagoga. Zvolen byl výzkum v oblasti rodinné paměti, kulinárního dědictví regionu i regionální historie jako takové. Práce s rodinnou pamětí ve vyučování je poměrně náročným didaktickým postupem, byť to na první pohled vypadá přesně naopak. Zejména zvolíme-li nevhodná, např. kontroverzní a citlivá témata, témata nepřizpůsobená věku či možnostem žáků nebo zkušenosti učitele, lze v rámci didaktického výsledku napáchat více škody než užitku. Není však důvod, aby se i méně zkušený učitel vyhýbal paměťovým dějinám a badatelské metodologii ve výuce zcela. Právě témata minulé každodennosti a všedního života předků, např. témata kulinární, jsou velmi vděčným zacílením potencionálního bádání studentů. Jak bude možné vidět v této studii, žákovský výzkum může mít i vyšší ambice než jen sledování cílů didaktických. Dobře vedený žákovský výzkum, zejména v oblasti paměťového sběru, má značný potenciál být součástí skutečného badatelského projektu. Shromážděné vzpomínky poslouží jako školní historický pramen, ale současně jsou pramenem skutečným, s nímž může pedagog nebo jiný odborník dále pracovat, ať už spolu s žáky či mimo vyučování.

Badatelsky orientovaná výuka je v současné době velmi diskutovanou metodou, a to z hlediska motivačního, kde má obzvláště široký potenciál, ale i z hlediska účinnosti v rámci budování kompetencí k řešení problémů. Často je stavěna do protikladu s transmisivní výukou a tendencí transmisivní výuku odsouvat do pozice metody zastaralé a překonané. Takovéto pojetí se však nejeví šťastné, je potřeba metody používat vyváženě a zejména s ohledem na sledované vyučovací cíle. Jestliže chceme budovat kompetence související se samostatným řízením učení, řešením problémů, kritickým a kreativním myšlením, kompetence týmové práce a týmové komunikace, metody typu badatelského vyučování budou mít vysoký potenciál úspěšného dosažení cílů. Rozvoj žáka v rovině vědomostní však může být velmi dobře prováděn kombinací metod klasických transmisivních i aktivizujících, mezi které badatelské učení jistě patří.

Vedení výuky s využitím badatelské metody je poměrně náročné i na profesní vybavení učitele. Mnohé profesní standardy v zahraničí již takové kompetence od učitelů běžně požadují. Mezi přední pedagogické kompetence učitele dnes např. patří:

- podněcovat žáky k používání různých přístupů k řešení problémů,
- podporovat žáky k tomu, aby kladli kritické otázky a zvažovali problém z různých úhlů pohledu,
- poskytovat žákům příležitosti k přemýšlení prostřednictvím diskuzí a hodnotit jejich obsah,
- podporovat žáky k myšlení a jasné a přesné komunikaci,
- podněcovat žáky k tvořivosti, představivosti a inovacím,
- pomáhat žákům rozvíjet a používat strategie a technologie pro přístup k poznání a informacím.²

Mezinárodní standard práce učitele a práce lektora RWCT (RWCT – Reading and Writing for Critical Thinking), který je respektován i v České republice, např. uvádí, že učitel vyučuje požadovanému učivu za použití aktivních výukových postupů, které povzbuzují spoluúčast žáků a kritické myšlení, využívá v hodinách kooperativních strategií a metod učení, využívá řady výukových postupů RWCT, aby získal zájem žáků, podněcoval alternativní pohledy a dosahoval výukových cílů, zpřístupňuje žákům dodatečné výukové materiály, aby obohatil obsah výuky, a tak povzbuzuje žáky k interpretacím, využívá řady zdrojů k plánování učebních aktivit, kterými se výuka rozšiřuje za hranice třídy a podněcuje zvědavost a trvalé zkoumání.³ Legislativa či metodologická teorie je samozřejmě jednou stránkou věci, praktické naplnění takové vyučovací metody je stránkou druhou. V současné době lze na webovém prostoru najít již nemálo metodik a příkladů dobré praxe, které mohou inspirovat, uvedu jen namátkou stránky pojmenované badatele.cz⁴, portál Dějepis v 21. století⁵, či webová aplikace HistoryLab⁶. Tato studie si klade za cíl být jednou z podobných inspirací pro učitele a příkladem dobré praxe.

² DOSTÁL, Jiří. *Badatelsky orientovaná výuka: pojetí, podstata, význam a přínosy*. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. 151 stran. Monografie. ISBN 978-80-244-4393-5, s. 29-30.

³ *Mezinárodní standard práce učitele a práce lektora RWCT*. Praha: Kritické myšlení, 2007, s. 17.

⁴ <https://badatele.cz/cz>.

⁵ <http://www.dejepis21.cz/aktualita/badatelsky-orientovana-vyuka-jako-tema-letni-skoly-pro-ucitele>.

⁶ <https://historylab.cz/>.

Vymezení a realizace didaktického badatelského projektu

Název: *Fenomén „křimické zelí“ v rámci žakovského výzkumu rodinné paměti a reflexe kulinárního dědictví v plzeňského regionu.*

Určeno pro: 1. a 2. ročníky středních škol, předmět Dějepis, popřípadě v rámci mezipředmětových vztahů doporučen přesah do předmětu Základy společenských věd.

Časová náročnost: 3 vyučovací hodiny, individuální konzultace, domácí studium a mimoškolní práce žáků.

Příprava didaktického badatelského projektu (1 vyučovací hodina)

Vyučující připravila pro žáky motivační vyučovací hodinu zacílenou na pochopení významu nehmotného kulturního dědictví a významu rodinné paměti.⁷ Hlavní expoziční metodou byl řízený rozhovor. V druhé části hodiny byla formou komentované prezentace v programu Microsoft Power Point představena historie výroby křimického kysaného zelí a historie křimické větve šlechtické rodiny Lobkowiczů. V závěru hodiny byla s žáky probírána podstata a metodologie orálně historického výzkumu. Za domácí úkol si žáci měli poslechnout audionahrávku nebo nastudovat textovou oporu o historii výroby křimického zelí a historii křimické větve šlechtické rodiny Lobkowiczů.⁸

Stanovení cílů výzkumu a koncepce výzkumné metody (1 vyučovací hodina)

Žáci pracují v týmech po pěti, pod vedení vyučující. Společně vymezí výzkumný region, tím bude Plzeňský kraj. Usilují o formulaci badatelských cílů v podobě širších otázek, ty jsou na závěr společným konsensem vybrány a přijaty:

- *Je fenomén křimické zelí vnímán podstatnou většinou oslovených respondentů jako skutečná součást kulinárního dědictví plzeňského regionu či nikoliv?*
- *Jak hluboko v rodinné paměti a zda vůbec je fenomén křimické zelí na Plzeňsku dohledatelný?*
- *Jaký je obraz rodiny Lobkowiczů v kraji?*
- *Co osud rodiny vypovídá o novodobých dějinách a dějinách regionu?*

Vedlejší cíl projektu:

- *Sběr rodinných receptů na speciality s kysaným zelím.*

⁷ Vhodnou studijní literaturou k tématu je např. publikace: HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7419-016-2.

⁸ Viz část Osudy křimických Lobkowiczů a kysaného zelí z Křimic.

Následuje metodologická průprava žáků v orálně historickém výzkumu. Vyučující žáky seznámí s etikou oral history, praktickými radami a technickými doporučeními, a to formou komentované prezentace v programu Microsoft Power Point, připravené s pomocí relevantní literatury.⁹ Poté žáci, opět v týmech, připravují vhodný soubor otázek pro strukturovaný rozhovor s pamětníky. V závěru je dotazník pro strukturovaný rozhovor společným konsenzem vytvořen.¹⁰

Získávání a analýza dat – mimoškolní část projektu

Žáci v průběhu tří týdnů za průběžné možnosti konzultací s vyučující realizují stejné strukturované rozhovory a in-depth interviews s pěti vybranými pamětníky v rámci rodiny či jejího blízkého okolí a usilují o sběr receptů z rodinných receptářů a případných relevantních historických pramenů z rodinných archivů. Rozhovory i in-depth interviews zaznamenávají žáci aplikacemi umožňujícími nahrávání hlasu do svých mobilních telefonů a následně je přepisují dle instrukcí z metodologické hodiny do textových souborů. U jednotlivých respondentů si vedou záznamy o věku, místu bydliště a vzdělání. Rozhovory jsou vedeny jako kvantitativní výzkum, tedy kromě otázky č. 6 jako pouhé vyplnění dotazníku, při in-depth interviews se žáci snaží motivovat pamětníky k hlubším a rozvíjejším odpovědím na tytéž otázky dotazníku, tak aby odpovědi a celému tématu dobře porozuměli. Výsledky dotazníku a rozhovorů žáci následně vyhodnotí v korespondenci s badatelskými cíli, to znamená, že si písemně připraví rozvahy nad stanovenými badatelskými otázkami a přepisy nasbíraných receptů. Své závěry připraví jako referát na závěrečnou hodinu – konferenci.

Interpretace výsledků – odborná žákovská konference (1 hodina)

Žáci formou ústního referátu nebo komentované prezentace v programu Microsoft Power Point představí ostatním své badatelské výstupy. Vyučující konferenci moderuje a zajistí diskusi a závěrečné shrnutí. Obsahově je důraz je kladen na význam kulturního dědictví regionu a zdůraznění nutnosti péče o něj, význam rodinné paměti a dále na zobecnění regionálních dějin v dějinách národních. Zde je vhodné cílit na témata jako průmyslová a agrární revoluce v českých zemích,

⁹ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. ISBN 978-80-7285-089-1; HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-485-4; HIRT, Tomáš (eds.). *Výbrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2012. ISBN 978-80-261-0122-2; KORBELÁŘOVÁ, Irena (ed.). *Kulinární kultura Slezska a střední Evropy. Východiška, metody, interdisciplinarita*. Slezská univerzita v Opavě, Opava 2015. ISBN 978-80-7510-176-1. 271 s.

¹⁰ Viz Příloha.

důsledky 1. a 2. světové války, situace za protektorátu, důsledky pozemkových reforem, změn po únoru 1948, zakládání JZD a státních statků, perzekuce určitých částí společnosti, restituce po roce 1989. Dalším výstupem může být také elektronický konferenční sborník – zde např. komentovaný receptář složený ze shromážděných předpisů na přípravu rodinných zelných specialit.

2 Odborné vytěžení žákovského výzkumu

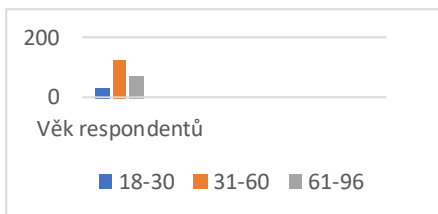
Žáci dvou tříd střední odborné školy v celkovém počtu 45 zapojili do svého šetření 225 respondentů. Výsledky kvantitativního dotazníkového šetření jsou patrné z následujících grafů zpracovaných autorkou textu dle dat získaných žáky.

Věk respondentů:

18-30 let 29

31-60 let 124

61-96 let 72

Bydliště respondentů

V Plzeňském kraji 173

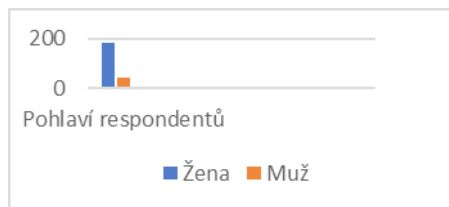
Mimo Plzeňský kraj 52

Pohlaví respondentů

Žena 182

Muž 43

1. Znáte pojem křimické zeli?

Ano 219

Ne 6

Nevím, nejsem si jist/a 0

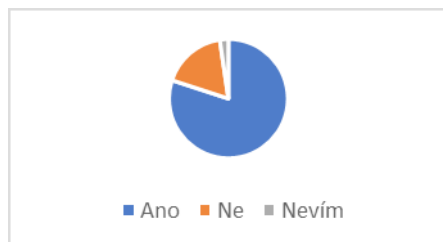

2. Kupujete a konzumujete křimické kysané zeli?

Ano 172

Ne 38

Nevím, nejsem si jist/a 5

3. Považujete křimické zelí za tradiční regionální potravinu?

Ano 215

Ne 6

Nevím, nejsem si jist/a 4

4. Považujete křimické kysané zelí za potravinu vysoké kvality?

Ano 213

Ne 8

Nevím nejsem si jist/a 4

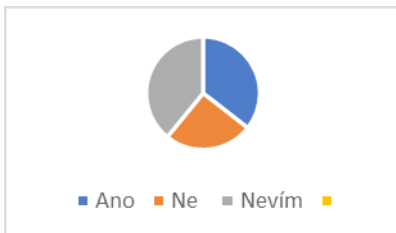

5. Víte, kdo tradiční křimické zelí vyrábí?

Ano 80

Ne 57

Nevím nejsem si jist/a 88

6. Co víte o křimickém rodu Lobkowiczů?

Zde se žáci dozvídali většinou mylné odpovědi o křimických Lobkowiczích jako o výrobcích piva. Část starších respondentů (78) věděla, že Ing. Jaroslav Lobkowicz byl politicky činný a restituoval majetek v Křimicích. Minimum respondentů (2) vědělo o dalších členech rodiny, zejména o Msgr. Františku Lobkowiczovi, O. Praem a jeho církevní kariéře. O existenci Křimic a křimického zámku vědělo zběžně 198 respondentů. O osudech šlechtického rodu Lobkowiczů ve 20. století pamětníci nic bližšího nevěděli, bližší podrobnosti o výrobě křimického zelí také ne.

Závěry z žakovského šetření

Žakovské šetření proběhlo na malém nikoliv však bezvýznamném vzorku veřejnosti Plzeňského kraje. Je potřeba přihlédnout k faktu, že šetření bylo jistě ovlivněné faktem, že žáci oslovovali vesměs rodinné příslušníky či rodině blízké respondenty, kteří byli vedeni ochotou a snahou vyjít vstříc. Také je potřeba uvést, že i ti, kteří uvedli bydliště mimo plzeňský region, byli vesměs s Plzeňskem nějak spjati, pocházejí odtud, mají zde příbuzné apod. Výzkum tedy nemohl postihnout informace o povědomí o křimickém zelí za hranicemi Plzeňského kraje. Z žakovského šetření tak vyplynuly poměrně jasné závěry ohledně známosti křimického zelí a jeho věhlasu coby regionální potraviny v rámci Plzeňska. Zde je známé, ceněné a často konzumované. Z in-depth interviews a některých rodinných receptářů lze vyvodit konstatování, že křimické zelí je běžnou a oblíbenou součástí regionálního jídelníčku již po několik generací. Respondenti většinou neznali přesný původ jeho jedinečné chuti, tipovali zpravidla na specifčnost úrodné půdy kolem řeky Mže v Křimicích, kde se pěstují hlávky, tajné a tradiční, generacemi ověřené, know how výrobců. Jen jeden z respondentů věděl o zrání zelí ve speciálních modřínových sudech. Další částí šetření bylo zjistit míru povědomí regionální veřejnosti o rodu Lobkowiczů z Křimic jako o výrobcích zelí. Jen určitá část respondentů, celkem 80, věděla, že křimické kysané zelí je spojeno s rodem Lobkowiczů.

Rodinné recepty z kysaného zelí ponejvíce popisovaly přípravu regionální speciality – vošouchů se zelím, dále dušeného či pečeného kysaného zelí coby přílohy k masu a knedlíkům, jitrnicím či jelítkům, sekaným pečením, dále segedínského guláše, zelňačky či couračky (polévky), salátů z kysaného zelí, placek a placiček, závinů s kysaným zelím, těstovin a noků s dušeným kyselým zelím. Také křimická voda z kyselého zelí byla často zmiňována, jako vyhledávaný vitamínový nápoj, zejména v chřipkových obdobích.

Žákovská šetření na zkoumaném vzorku veřejnosti Plzeňského kraje potvrdily předpokládané hypotézy – křimické zelí je všeobecně známou a ceněnou regionální potravinou. Na trhu je upřednostňováno před jinými druhy a značkami kysaného zelí. Okolnosti výroby zelí, bližší podrobnosti o výrobcích, tedy rodu Lobkowiczů konzumenti většinou neznají, ani nepociťují potřebu znát. S rodinou Jaroslava Lobkowicze mají spíše spojeny informace o jeho restitučních nárocích a někdejší politické kariéře než informace o osudech rodiny za druhé světové války a po únoru 1948.

Teoretická opora pro výukový projekt – Osudy křimických Lobkowiczů a kysaného zelí z Křimic

Zakladatelem tzv. křimické linie roudnické primogenitury šlechtického rodu Lobkowiczů (Lobkoviců) se stal Jan Nepomuk Karel Filip VII. kníže z Lobkowicz. Narodil se ve Vídni roku 1799 jako druhorozený syn knížete Josefa Františka Maxmiliána z Lobkowicz (1772–1816) a jeho manželky Marie Karolíny Schwarzenberské (1775–1816).¹¹ Jeho zděděný majetek čítal nejprve pouze statek a zámek Želeč v jižních Čechách, brzy se však zajímavým způsobem rozrostl. Váže se k tomu zajímavý tradovaný příběh rodinné paměti křimických Lobkowiczů. Jednoho dne při procházce na malé Straně v Praze se mladý Jan Nepomuk Karel stal svědkem náhlého kolapsu staršího muže. Ujal se ho, doprovodil ho domů a přivolal lékaře. Následně na příhodu zapomněl. Po čase objevil v poště úřední obálku od notáře, lehkomyšlně ji však zahodil do odpadků v očekávání něčeho nepříjemného. Sluha ji při úklidu objevil, otevřel a svému pánovi předložil pozvání k dědickému řízení. Starý pán, jemuž mladý kníže pomohl byl bezdětný hrabě František Josef z Vrtby a Jan Nepomuk Karel zdědil 11 panství, čtyři zámky, Křimice, Konopiště, Žinkovy a Někmiř, a dva domy v Praze.¹² Tak byla křimická linie rodu Lobkowiczů zajištěna majetkově. Jan Nepomuk Karel se roku 1834 oženil Karolínou z Vrbna a Bruntálu (1815–1843), dcerou Evžena Dominika z Vrbna a Bruntálu (1786–1848) a jeho manželky Barbory z Erdödy (1793–1858). Narodilo se jim pět dětí, dva synové a tři dcery. Křimice zdědil nejstarší syn František Evžen (1839–1898), poslanec českého sněmu, který zde sídlil a hospodařil a s manželkou Kunhutou rozenou Šternberkovou (1847–1916), dcerou císařského komořího Zdeňka ze Šternberka (1813–1873), a zde také vychoval pět dětí.¹³ Křimický zámek a velkostatek následně přešly dědictvím na jeho

¹¹ KAŠÍK, Stanislav – MAŠEK, Petr – MŽYKOVÁ, Marie. *Lobkowiczové, dějiny a genealogie rodu*. České Budějovice: Bohumír Němec – Veduta, 2002. 240 s. ISBN 80-903040-3-6, s. 148.

¹² Dle ústního sdělení Jaroslava Lobkowicze autorce textu, dne 11. 3. 2020 v Křimicích.

¹³ KAŠÍK, Stanislav – MAŠEK, Petr – MŽYKOVÁ, Marie. *Lobkowiczové, dějiny a genealogie*

nejmladšího syna Jaroslava Aloise (1877–1953). Jaroslav Alois XI. kníže z Lobkovicz, komoří císaře Františka Josefa I. vychoval se svou manželkou Marií Terezií z Beaufort-Spontinu (1885–1942) v Křimicích tři syny. Křimice převzal prostřední Jaroslav Claude Bedřich Alois kníže z Lobkovicz (1910–1985), otec současného majitele zámku a zelárny Ing. Jaroslava Lobkovicze (nar. 1942).

Již za knížete Jana Nepomuka procházel křimický velkostatek zásadními změnami, které si vyžádala postupující průmyslová revoluce. Strídavé hospodaření nahradilo úhorové, postupně byly zaváděny do výroby stroje – žací hřetřovací stroj, parní pluh, parní mlátičky, secí stroj. S rozvojem nedaleké Plzně a rostoucím počtem jejích obyvatel se otevřel nový tržní prostor pro odbyt ovoce ze sadů, věhlas si záhy vydobyla i křimická zelenina, již se na úrodných nivách kolem řeky Mže obzvláště dařilo, zejména zelí. Podstatnou ekonomickou roli sehrála i skutečnost, že v sedmdesátých letech byla dokončena železniční dráha Františka Josefa ve směru České Budějovice – Plzeň – Cheb a zřízena zastávka Křimice. Jako součást velkostatku byl postaven nový mlýn s elektrárnou a cukrovar. Právě u cukrovaru, který bude s výrobou proslulého kysaného zelí z Křimic se krátce zastavíme. První cukrovar v Křimicích zřídil na pozemcích zakoupených od Jana Nepomuka Karla z Lokowicz roku 1836 podnikatel Emanuel Zdekauer. Cukrovaru se příliš nedařilo, cukrová řepa pěstovaná v okolí Křimic a v sousedních Malesicích neměla potřebnou cukernatost. Produkci byl jen sirup či homolový cukr nižší jakosti. Roku 1841 zakoupil celý podnik od Zdekauera za 36 710 zlatých lobkowiczský velkostatek.¹⁴ Výroba se velmi slibně rozvíjela, zaměstnávala na 200 pracovníků, podporovala pěstování cukrové řepy okolními sedláky a čistý zisk z cukrovaru byl brzy mnohem významnější než zisk z celého velkostatku.¹⁵ Již po první světové hospodářské krizi v roce 1873 a zejména potom v osmdesátých letech 19. století začaly zisky klesat, mimo jiné vlivem konkurence levnějšího cukru z Německa. Roku 1885 byla výroba zcela zastavena. Budovy byly využívány jako sklady, roku 1900 byl pak objekt zbořen a na jeho místě nechal roku 1903 Jaroslav Alois Lobkovicz vystavět podle plánů architekta Josefa Paška nový parostrojní pivovar, fungující pak pod ochrannou známkou Králův zdroj a produkující pivo až do roku 1942. Provoz pivovaru byl

rodu. České Budějovice: Bohumír Němec – Veduta, 2002. 240 s. ISBN 80-903040-3-6, s. 190.

¹⁴ DIVIŠ, Jan Vincenc. *Příspěvky k dějinám průmyslu cukrovarnického v Čechách. Období druhé 1830-1860*. V Kolíně: Nákladem Komitétu pro uspořádání kolektivní výstavy cukrovarnické, 1891, s 72.

¹⁵ DRNEK, Jan – BRACHTEL Otto. *Ves u zámku*. Plzeň: Občanské sdružení STREET, o. s., 2019. ISBN 978-80-904746-5-9, s 96.

ukončen v roce 1942.¹⁶ Starý panský pivovar z roku 1694 naopak od té doby sloužil převážně jako kruhárna zelí, tou dobou již proslulého a žádaného. Samostatná budova zelárny a kysárny zelí byla postavena v prostoru pod zámekem roku 1920. Tehdy již lobkovické zelí z Křimic, vyráběné podle originální receptury mělo tradici a skutečný věhlas.¹⁷

Dvacáté století nebylo k Lobkowiczům a jejich hospodářství příliš přívětivé. Po roce 1919 byly zrušeny šlechtické tituly a následně provedena pozemková reforma, kdy i křimický velkostatek přišel o část polností. Roku 1939 byl lobkowiczský majetek zabaven nacisty a velkostatek se dostal pod německou nucenou správu, německý správce Schöfl si nevedl příliš dobře, pivovar přivedl ke krachu a veškeré vybavení nechal odvézt do Německa. Zůstaly po něm dluhy, které museli Lobkowiczové po navrácení majetku v roce 1945 z větší části uhradit.¹⁸ V krátkém čase druhé poloviny čtyřicátých let se Jaroslav Claude Lobkowicz pokoušel rodinný podnik opět postavit na nohy, ale k 1. lednu 1950 byl zámek převeden do majetku státu a uvalena na něj správa Národní kulturní komise. Velkostatek byl téhož roku zestátněn a předán Státnímu statku Plzeň. Část křimických sedláků, kteří byli na lobkowiczský statek navázáni, odešla již po roce 1945 o pohraničí, část byla přesvědčena ke vstupu do jednotného zemědělského družstva, jež bylo roku 1953 založeno, část polností byla připojena ke státnímu statku.

V roce 1960 vznikl samostatný Státní statek Křimice. Ten byl v roce 1977 sloučen se Státním statkem Všeruby v jeden celek. K JZD Křimice bylo v roce 1960 připojeno JZD Vochov a vzniklo JZD 8. března, v roce 1974 pak byla ještě připojena JZD Kozolupy, JZD Bdeněves a JZD Radčice. Oba zemědělské podniky, státní statek i JZD se mimo jiné zabývaly produkcí tradičního křimického zelí. V roce 1978 bylo JZD 8. března připojeno ke Státnímu statku Křimice-Všeruby.¹⁹ Zelí zpočátku zpracovával národní podnik Fruta, konzervárny zelí a zeleniny, který zelárnu a celou výrobu kysaného zelí převzal od Lobkowiczů, později Státní statek Křimice. Krouhárna a zelárna se nacházely v bývalém parostrojním pivovaru naproti zámku.²⁰ Prostory přestaly záhy vyhovovat svou kvalitou i kapacitou, Státní statek Křimice zásoboval kysaným zelím celý tehdejší

¹⁶ Tamtéž, s. 178.

¹⁷ Dle ústního sdělení Jaroslava Lobkowicze autorce textu, dne 11. 3. 2020 v Křimicích.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Státní oblastní archiv v Plzni, fond Státní statek Křimice, číslo EL NAD 20223.

²⁰ Dle ústního sdělení Jaroslava Lobkowicze autorce textu, dne 11. 3. 2020 v Křimicích. Dále viz Státní oblastní archiv v Plzni, fond Státní statek Křimice, číslo EL NAD 20223.

Západočeský kraj. Přistoupilo se k rozhodnutí vybudovat novou provozovnu. V květnu roku 1982 byly zahájeny stavební práce na pozemku pod lesem Dolní Kyjov. V plánu byla výstavba nových zeleninových skleníků a nové krouhárny. Stavba byla dokončena roku 1986. Výroby kysaného zelí se ujal podnik západočeských Lihovarů a konzerváren k. p., závod LIKONA Nýřany. Následně byla ještě zahájena výstavba nové klimatizované kysárny zelí.²¹

Zelárnu získal zpět rod Lobkowiczů v restituci v roce 1994. Zelárna dnes nepěstuje vlastní hlávky, lobkowiczský statek již neexistuje, firma si zemědělskou půdu pronajímá a nakupuje zelí od sedmi okolních farmářů. Stále tedy zpracovává zelí, které vyrostlo na nivách kolem řeky Mže. Nepoužívají se zde dovážené polské ani německé hlávky, ale pouze zelí z Křimicka, Radčicka a Malesicka. Zelí se vesměs zpracovává tradičním způsobem, ne s pomocí strojové, nýbrž lidské síly. Šlapačky zelí sešlapávají krouhaný základ naprosto postaru, nohama, v přísně hygienicky ošetřovaných holínkách. Stroje se uplatňují jen v krouhárně, kde se hlávky ručně zbavené košťálů drtí na tenké proužky. Zásadní roli hraje při přípravě křimického zelí způsob zrání. To se děje v unikátních modřínových sudech, přírodním procesem mléčného kvašení zcela bez použití konzervačních látek. Výsledná kvalita a chuť je tak daná jednak složením půdy v oblasti a jednak klimatem a stálou teplotou ve sklepích bývalého pivovaru a zráním v modřínových sudech, nikoliv v betonových či nerezových kádích, jak je to běžné v mnohých jiných velkovýrobnách kysaného zelí. Zelí se dochucuje jen solí a kmínem. Rané zelí zraje v sudech tři až čtyři týdny, ostatní druhy šest až osm týdnů. Ideální teplota pro kysání zelí je mezi deseti až patnácti stupni Celsia. Roční produkce křimické zelárny se pohybuje mezi 1400 až 1500 tun zelí.²²

²¹ PANČÍKOVÁ, Dagmar. Kapitoly z dějin Státního statku Křimice n. p. nositele Řádu práce. Obhájeno na Pedagogické fakultě v Plzni, 1987, s. 16.

²² Dle ústního sdělení Jaroslava Lobkowicze autorce textu, dne 11. 3. 2020 v Křimicích.

Závěrem

V předchozí části textu jsme stručně shrnuli závěry ze žákovského výzkumu metodou oral history. Zbývá přehlédnout výsledky dosažené metodou badatelského vyučování, o než v tomto případě šlo především. Žáci se na výuce po celou dobu aktivně podíleli – pod vedením vyučující formulovali badatelské cíle a otázky, plánovali strategii výzkum a jeho jednotlivé fáze, prováděli předběžnou heuristiku, třídili získané informace, průběžně konzultovali dílčí výsledky a problémy, a to jak navzájem, tak s vyučující. Zvládli i závěrečnou analýzu zjištěných skutečností, shrnutí a interpretaci výsledků svého výzkumu a závěrečnou společnou prezentaci s obhajobou svých tezí před ostatními. Výstupy měly samozřejmě rozdílnou úroveň, ne vždy došlo k ideálním naplnění badatelských záměrů u všech jednotlivců, ale je potřeba konstatovat, že se podařilo dosáhnout didaktického cíle. Výuka dospěla nejen k vytvoření dalších užitečných kompetencí v rámci všeobecné občanské gramotnosti, tedy povědomí o kulturním regionu a příslušnosti k němu, ale také o nutnosti o kulturní odkaz předků pečovat, chránit ho a rozvíjet ho jako nehmotné dědictví, které je součástí naší společenské identity. To vše na praktickém příkladu, nenásilně a zejména vlastními kroky a aktivitami, byť směřovanými a řízenými vyučující. Velmi cenné byly také poznatky z moderní historie, které si žáci sami vytěžili z tématu – mezníky ve vývoji naší společnosti ve 20. století, pozemková reforma, znárodňování, demokracie versus diktatura, osudy české šlechty, restituce atd. Tyto poznatky jsou nutné při budování celé řady kompetencí v rámci výuky soudobého dějepisu, jež pak dohromady směřují opět k jasnému cíli – dnes tolik akcentované občanské gramotnosti. Samotné dovednosti badatelské, kompetence k plánování a realizaci výzkumu, řízení výzkumného procesu a jeho vyhodnocení jsou pak bonusem celého projektu. Projekt rozvíjel i předpoklady týmové spolupráce, schopnost k dělbě úkolů, kompetence k řízení mikroskupin, schopnost argumentace vlastních hypotéz a závěrů, poskytnutí kolegiální zpětné vazby a hodnocení spolužákova výkonu. To vše jsou didaktické výstupy, které pomáhají přetvářet vyučování potřebným směrem, směrem, který vyžaduje od přípravy žáků společnost jednadvacátého století.

Příloha – Dotazník a otázky pro interview

1. Znáte pojem křimické zelí?

Ano

Ne

Nevím

2. Kupujete a konzumujete křimické kysané zelí?

Ano

Ne

Nevím

3. Považujete křimické zelí za tradiční regionální potravinu?

Ano

Ne

Nevím

4. Považujete křimické kysané zelí za potravinu vysoké kvality?

Ano

Ne

Nevím

5. Víte, kdo tradiční křimické zelí vyrábí?

Ano

Ne

Nevím

6. Co víte o křimickém rodu Lobkowitzů?

O autorce

doc. PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D. je vedoucí katedry historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni a vedoucí Střediska orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni. Zabývá se dějinami historiografie, biografickou metodou a metodou oral history a jejím uplatněním v didaktice dějepisu.

E-mail: nmoravkova@seznam.cz

ROZHOVORY A MATERIÁLY / INTERVIEWS AND ARTICLES

Eticko-právní, technické a metodologické aspekty orálně-historického výzkumu za pandemické doby na příkladu projektu „Čeští Rusové a křižovatky moderních a soudobých dějin: životopisná interview“ / Ethical-legal, technical, and methodological aspects of oral-historical research during pandemic times on the example of a project „Czech Russians and the Crossroads of Modern and Contemporary History: Biographical Interviews“.

Irina Šulc a Igor Zavorotchenko

Abstrakt

Výzkumný projekt byl zahájen 1. dubna 2020 a je koncipován na 3 roky. Důvod výzkumu v ruské komunitě vzešel z určité mezery, která existuje v českém společenském vědomí ohledně historické paměti představitelů dané komunity. Nejdůležitější je to, že zkoumání probíhá na bázi klíčových otázek moderních česko-ruských dějin: 1) Československé legie v Rusku (1914–1918) a ruská emigrace v Československu; 2) Osvobození Československa a Prahy (1944–1945); 3) Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa (1968); 4) Sametová revoluce (1989) a kolaps SSSR s jeho následky. Během výzkumu vznikla řada otázek eticko-právního, metodologického a technického charakteru. Stať přináší pohled na způsoby jejich řešení. Jedna z důležitých otázek zní, jak forma rozhovoru (prezenční/distanční) ovlivňuje délku a jejich počet. Kromě tohoto budou položeny a zodpovězeny otázky ohledně technických problémů při zaznamenávání rozhovorů na dálku a jejich přepisu, rozdíly v délce autobiografických příběhů mezi příslušníky různých generací a rozdíly mezi audiovizuálním natáčením a audiozáznamem.

Abstract

The research project was started on April 1, 2020 and is designed for 3 years. The focus on the Russian community arose from the certain lacuna that exists in the Czech common consciousness regarding the historical memory of the representatives of the given community. It is important that the research is based on the key issues of the modern Czech-Russian history: 1) the Czechoslovak Legion in Russia (1914–1918) and the Russian emigration in Czechoslovakia; 2) the liberation of Czechoslovakia and Prague (1944–1945); 3) the invasion of Warsaw Pact troops into Czechoslovakia (1968); 4) the Velvet Revolution (1989) and the collapse of the USSR. During the research, a number of ethical, legal, methodological, and technical issues occurred. The article provides an overview of ways to solve it. One of the important questions is: How does the form of the interview (present/distance) affect the length and number of interviews? In addition, questions will be asked and answered about the technical problems of remote recording and transcription, the difference in the length of the autobiographical narrative among different generations, audio-visual recording as opposed to audio recording.

Klíčová slova: Ruská komunita; česko-ruské dějiny; orální historický výzkum; doba pandemie.

Keywords: Russian community; Czech-Russian history; oral-historical research; the pandemic era.

Podstata projektu

K nezbytné části zkoumání kolektivní paměti patří orálně-historické rozhovory. Projekt „Čeští Rusové a křižovatky moderních a soudobých dějin: životopisná interview“¹ se soustředí na zkoumání historické paměti lidí žijících v České republice a hlásících se k ruské národnosti. Zatímco výzkumy současné ruské diaspory v dostupných zdrojích jsou zaměřené zejména na migraci a integraci, etnickou identitu, vzdělávání, mezikulturní komunikaci aj., náš výzkumný tým složený z hlavního řešitele projektu doc. PhDr. Pavla Mücke, Ph.D. a doktorandů FHS UK Mgr. Igora Zavorotchenka a Iriny Šulc, zajímá především vztah představitelů ruské komunity ke klíčovým otázkám moderních česko-ruských dějin.

¹ Tento výstup vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 260608 / 2020 Historicko antropologický výzkum.

V českém společenském vědomí existují určité mezery v poznání narativů, které se v této skupině tradují. Máme na mysli především vnímání první světové války (a příklad paměti československých legií v Rusku) a s tímto fenoménem spojený vznik ruské diaspory v ČSR po roce 1918. Ruská diaspora byla podporovaná Československou vládou a osobně prezidentem Masarykem (letos uplynulo 100 let od začátku tzv. Ruské pomocné akce). Druhým důležitým okruhem je vnímání druhé světové války (a příklad osvobození Československa v letech 1944–1945 a Prahy v roce 1945). V postsovětském Rusku hraje druhá světová válka (ve svém specifickém výkladu Velká vlastenecká válka od 22. 6. 1945 do 9. 5. 1945) roli hlavního historického příběhu a slouží jako základní mýtus moderního ruského státu. Na jedné straně je to způsobeno extrémně značným historickým traumatem, které tato válka zanechala, na druhé straně – je to neúnavné úsilí státní ideologie. V každém případě je tento příběh pro Rusy nesmírně důležitý a ovlivňuje perspektivu vize jiných událostí minulého století i moderní doby. Je to také velice žhavé téma vzhledem k nedávnému odstranění sochy maršála Koněva v Praze. Třetí neméně ožehavá otázka se týká invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968. Poslední téma, kterým se zabýváme jako tazatelé, je pád komunistických režimů ve střední a východní Evropě (na příkladu sametové revoluce 1989 a rozpadu SSSR).

Rozhovor s jedním narátorem je rozdělen do dvou částí. První je životopisná a probíhá formou nestrukturovaného interview, druhá se týká interpretace historických událostí. Druhá část je semistrukturovaná a je vedena s časovým odstupem od životopisné části. Projekt je určen pro 50 narátorů. Rozhovory jsou vedeny v mateřském jazyce narátorů, tedy v ruštině. Plánujeme, že sbírka orálně-historických rozhovorů tohoto projektu bude uložena na pracovišti Orální historie – soudobé dějiny FHS UK a v Centru orální historie Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR a zde bude přístupná dalším výzkumníkům. Dalším důležitým výsledkem projektu by podle nás měla být odborná komentovaná edice orálně-historických rozhovorů, obsahující jak nejznámější ruské narativy, tak i narativy nové, získané nebo přehodnocené během pobytu v České republice. V posledním případě se stáváme svědky vzniku nového typu narativu vzniklého přímo v prostředí, o kterém většina narátorů věděla před přestěhováním velice málo. Podle Halbwachse² nové vědomí vzniká, když dvě skupiny splynou v jednu, ale i rozsahové i obsahové nové vědomí není tím, čím bylo předtím.

Zjistili jsme, že v polistopadové historii České republiky v tak velkém ob-

² HALBWACHS, Maurice. Kolektivní paměť: *kritické vydání připravené Gérardem Namerem za spolupráce Marie Jaissonové, přeložil Yasar Abu Ghosh a kol.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7419-016-2, s. 166.

sahu s ruskými přestěhovalci ještě nikdo nemluvil. Ústní svědectví emigrantů a jejich potomků byla v ruštině zaznamenána na konci 80. a začátku 90. let a vydána Slovanským ústavem Akademie věd v roce 2011³. Celkem byly tři. I přesto představují pro ústní historii a zkoumání historické paměti cenný zdroj informací. V současné době projekt Paměť národa sbírá vzpomínky na témata Nejsme tu sami: Příběhy našich menšin, kde jsou zatím zaznamenány jen 4 příběhy potomků meziválečných emigrantů z bývalé Ruské říše, a to v češtině.

Ruská komunita v České republice

Za posledních 30 let vznikla z několika migračních vln v ČR početná skupina rusky mluvícího obyvatelstva, která se dá označit za ruskou diasporu. Podle statistik MVČR⁴ ke konci roku 2019 v ČR legálně žije 38.207 občanů RF. Nutno dodat, že k tzv. ruské diaspoře patří současně občané jiných států bývalého Sovětského svazu a také občané ČR ruské národnosti. Celkově tato skupina může čítat podle odhadu cca 60 tisíc lidí.

Zaváděním pojmu „čeští Rusové“, který je součástí názvu našeho projektu, nastavujeme hranice pro identifikaci určité skupiny narátorů. Pojem „čeští Rusové“ použil poprvé český historik ruského původu Ivan Savický⁵, a to pro diferenciaci emigrantů z bývalé Ruské říše v meziválečném Československu. V této konceptuální tradici chceme pokračovat. Kolaps Sovětského svazu se také dá označit jako kolaps říše, což vyvolalo nové migrační vlny. „Čeští Rusové“ jsou lidé dlouhodobě či trvale žijící v současnosti v České republice a hlásící se k ruské identitě, národnosti, kultuře a jazyku, a to nezávisle na státní příslušnosti. Předchozí vnitřní pozorování nám dovolují tuto skupinu rozdělit na několik podskupin podle občanství, a to:

- občané Ruské federace;
- občané jiných států bývalého Sovětského svazu;
- občané ČR, potomci emigrantů z Ruské říše první vlny (20. léta XX. století);
- občané ČR, kteří nabyli státní občanství manželstvím před rokem 1989;

³ BELOŠEVSKAJA, L. (ed.). *Vospominanija. Dnevniky. Besedy: Russkaja emigracija v Čechoslovakii*. Vyd.1. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2011. ISBN 978-80-86420-38-7, s. 393–468.

⁴ Statistika Ministerstva vnitra ČR [ONLINE]. Dostupné z URL: <<https://www.mvcr.cz/clanek/cizinci-s-povolnym-pobytem.aspx?q=Y2hudW09Mg%3d%3d>> [Cit. 2021–03–10].

⁵ SAVICKÝ, Ivan. *Osudová setkání. Češi v Rusku a Rusové v Čechách*. Praha: Academia, 1999. ISBN 80-200-0770-9.

- občané ČR, kteří nabyli státní občanství naturalizací za posledních 30 let;
- občané ČR – druhá generace soudobých přestěhovalců.

Dodatkem k tomu musíme zmínit, že z hlediska časoprostorového formování je ruská menšina čtyřvrstvá a skládá se:

- z druhé generace emigrantů, kteří se narodili na českém území (mezi-válečné Československo, Ruská pomocná akce);
- z přistěhovalců ze Sovětského svazu (sovětští občané: pracovní nebo rodinné důvody);
- z přistěhovalců po rozpadu Sovětského svazu (Rusko, post-sovětské státy, Izrael);
- z druhé generace přistěhovalců, kteří se přistěhovali po rozpadu Sovětského svazu s rodiči v dětském věku nebo se již narodili v ČR.

Tento pohled na rozložení komunity podle občanství a doby přestěhování samotných narátorů nebo jejich předků nám ukazuje určitou heterogenost ruské menšiny, z čehož logicky vyplývá, že při orálně-historickém výzkumu potkáme různé interpretace klíčových okamžiků česko-ruských dějin. Jedním z našich cílů je zachytit narativy, které se opakují v každé ze skupin, a to pro jejich následující interpretaci jak v předpokládané edici, tak i v disertačních pracích doktorandů, spojených s tématy ruské komunity v České republice, a historické paměti představitelů ruského národu.

Etické a právní aspekty

Hlavním problémem při výzkumu v ruské komunitě je její uzavřenost. Vzhledem k tomu, že je náš tým složený většinou z rusky mluvících výzkumníků s předchozí zkušeností a s prokazatelným odborným povědomím o poměrech uvnitř komunity, byli jsme schopni tento problém překonat. Rozhovory jsou vedeny v ruštině, což usnadňuje respondentům vyjádření jejich názorů.

Hned na začátku výzkumu se objevil první problém, a to metodologie identifikací: jakým způsobem korektně definovat, kdo je Rus? Podle občanství, etnika, jazyka? Jak již víme, ruskou komunitu tvoří majitelé různých pasů, ale ten, kdo mluví rusky, ne vždy považuje sám sebe za Rusa – může se například identifikovat jako rusky mluvící Ukrajinec.

Vydali jsme se směrem osobně-národnostní či sociálně-kulturní identifikace narátorů. Na webu projektu <https://cestirusove.fhs.cuni.cz/>, který jsme vytvořili

v rámci projektu, se nachází informovaný souhlas, rozšířený o kapitulu týkající se eticko-právních aspektů realizace výzkumu. Ta začíná vysvětlením, které subjekty se do studie hodí jako narátoři, což můžeme shrnout takto: „Pokud se identifikujete jako Rus/Ruska (každý dává tomuto pojmu svůj vlastní význam: etnická příslušnost, kultura, jazyk nebo také způsob uvažování), bez ohledu na občanství a místo narození, chcete vyprávět svůj životní příběh a podělit se o svou interpretaci hlavních událostí česko-ruských dějin, rádi Vás přivítáme v našem projektu jako narátora“. Vytipovaným narátorům jsme posílali odkaz na tuto stránku, po přečtení mohl narátor bez nátlaku učinit rozhodnutí.

Jako příklad uvedeme případ jednoho narátora s rokem narození 1968. Narodil se na Sibiři v rodině, která byla z poloviny židovská. Když mu bylo deset let, jeho rodina přesídlila do Doněcka na Ukrajinu (v té době byla součástí SSSR). Po rozpadu Sovětského svazu se narátor společně s rodinou jako 23letý mládevec repatrioval do Izraele. Po dalších osmi letech života a naturalizaci v Izraeli odjel do světa, žil v Kanadě a Irsku a začátkem milénia se usadil v Praze. Narátor má dvě občanství – české a izraelské. Identifikuje se jako Rus, a to na základě jazyka a kultury.

Druhý problém, se kterým jsme se setkali, byla nedůvěra narátorů k českým státním institucím a také strach před orgány ruské moci. Autority Karlovy univerzity a Akademie věd ČR mezi místními Rusy jsou vysoké. Kromě toho byla nabízena anonymita. Přesto jsme zaznamenali obavy potenciálních narátorů o volný přístup k jejich nahrávkám. Ze 41 oslovených nám 18 nevyhovělo – nabídku spolupráce odmítli, nebo ignorovali. Z celkového počtu to činí 44 %. Většina důvodů je neznámá, ale v konkrétních případech můžeme uvést, že to byli lidé, kteří se přistěhovali do Česka nedávno, lidé starší generace, nebo lidé s příbuznými v českých státních institucích.

Musíme zdůraznit, že informovaný souhlas, který fakticky chrání vyprávěče před jakýmkoliv nezákonným zásahem, nesehrával žádnou roli pro pozitivní rozhodnutí váhajícího potenciálního narátora. Pokud byl narátor rozhodnut rozhovor poskytnout, podepisoval informovaný souhlas často i bez pozorného přečtení. Pro vytvoření informovaného souhlasu byl použit vzor doporučený Českou asociací orální historie přizpůsobený projektu. Zajímavé je podotknout, že ani v jednom z případů jsme se nesečkali s potížemi s podpisem informovaného souhlasu v českém jazyce.

Jako výzkumníky nás potěšilo i to, že narátoři, kteří souhlasili s účastí, prokázali otevřenost a mluvili upřímně. Většinou šlo o osoby veřejně angažované, či o osoby s českým občanstvím (a zároveň ruským), nebo o odvážné osobnosti.

Zajímavé je i to, že většina narátorů nevyžadovala anonymizaci a neměla problém se zveřejněním jmen. Z 23 narátorů svoje vlastní jméno a příjmení skrylo jen 5. Přesto zatím nevíme, jak se zachovají narátoři v konečném stadiu projektu, kdy dostanou do ruky svoji zpověď pro autorizaci a následující zveřejnění.

Nehledě na to musíme podotknout, že většina narátorů přivítala formu orálně-historických rozhovorů a po ukončení interview děkovali nejen za zajímavé povídání, ale i za to, že během rozhovoru mohli znovu přemýšlet o svém osudu a historických událostech.

U některých byly tyto důvody k souhlasu účasti na projektu: 1) „Bohužel o nás má česká společnost zkreslený pohled a mělo by se vědět, jak doopravdy přemýšlíme“ a 2) „chci přispět k uchování paměti o současné ruské komunitě“.

Metodologie získání narátorů

Předběžný seznam potenciálních narátorů byl sestaven členkou týmu Irinou Šulc, která vzhledem ke své předchozí mnoholeté zkušenosti v komunikaci s různými spektry ruské komunity působí v projektu i jako „gatekeeper“⁶. Do budoucna musím uvést, že tento přístup byl nejproduktivnější. Druhou možností získání narátorů se měly stát webové stránky projektu. Touto cestou jsme získali jen dva narátory z řad studentů Karlovy univerzity. Třetí možnost, která se více-méně osvědčila, byla metoda „sněhové koule“⁷. Díky doporučení předchozích účastníků projektu jsme získali tři nové účastníky. Zajímavý výsledek přineslo oslovení oficiálního orgánu – sekretariátu Rady vlády pro národnostní menšiny. Na ni jsme se obrátili s oficiálním dopisem, ve kterém byl projekt popsán, s prosbou o sdílení informací představitelům ruských spolků. Bohužel žádná zpětná vazba zatím nebyla. Ve druhé fázi projektu plánujeme oslovit představitele ruské komunity přes komunitní tištěná média a sociální sítě. Domníváme se, že během výzkumu se nám podaří najít nejefektivnější strategii provádění vědeckého výzkumu v ruské komunitě. V důsledku provedené přípravy v první fázi výzkumníci nahráli rozhovory s 23 narátory, z toho 7 distanční formou, zbylých 16 tváří v tvář.

⁶ RITCHIE, Donald A. Doing oral history: a practical guide. Oxford: Oxford University Press, 2003, ISBN 0-19-515434-7, s. 89.

⁷ VAŇEK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie, 2. vyd. Praha: Karolinum, 2015, ISBN 978-80-246-2931-5, s. 159.

Dilema: pokračovat, nebo počkat?

Téměř od samého začátku byl náš výzkum ovlivněn extrémními externími podmínkami, kdy začala pandemie COVID-19. Ihned po schválení projektu a přidělení grantu k němu se situace zkomplikovala. V boji proti epidemii již byla přijata preventivní opatření a v zemi byl brzy vyhlášen nouzový stav. Tým výzkumníků se také nevyhnul nemoci – jeden z výzkumníků byl v karanténě na začátku „první epidemické vlny“ a druhý – až během „druhé vlny“. Jeden z potenciálních narátorů zemřel dříve, než jsme se dohodli na natočení rozhovoru.

Pandemie však měla ještě větší dopad na schopnost setkávat se s vypravěči a zaznamenávat s nimi rozhovory. Zpočátku jsme vycházeli z potřeby alespoň tří osobních schůzek s narátorem. Od prvního setkání s potenciálním narátorem jsme očekávali, že se s ním osobně seznámíme, promluvíme si o výzkumu a zodpovíme jeho otázky, podepíšeme písemný informovaný souhlas, dohodneme si čas záznamu rozhovoru a zvolíme pro to vhodné místo. Druhé setkání by mělo být věnováno nahrávání prvního rozhovoru – nestrukturovaného autobiografického vyprávění. Na třetím setkání by pak narátor pravděpodobně musel odpovědět na naše výzkumné otázky, upravené vzhledem k tomu, co již zaznělo v prvním rozhovoru. Mezi prvním a druhým rozhovorem jsme plánovali udělat časový interval asi dva týdny.

Vládní omezení pro kontrolu šíření infekce však rychle omezila naši schopnost setkávat se. První schůzky byly tradičně plánovány někde v kavárně, aby se konaly v prostředí, které bude příjemné pro budoucího narátora, třeba nad šálkem kávy. Kavárny a restaurace však byly pro návštěvníky uzavřeny a první schůzky byly téměř okamžitě nahrazeny jedním nebo několika komunikačními telefonními hovory nebo komunikací přes messenger. Na řadu přišla otázka, jak provést dvě zbývající a také důležitější setkání.

Při diskusích o budoucích rozhovorech s potenciálními narátory stále častěji docházelo k návrhům odložení schůzky na okamžik, kdy bude setkání možné bez omezení osobní komunikace. Jeden z výzkumníků od samého začátku nepociťoval dostatek optimismu ohledně možného trvání epidemických omezení, vnímal tedy tento návrh jako potřebu odložit rozhovor na neurčito, což se prakticky rovná nesouhlasu s rozhovorem. Druhá kolegyně z týmu byla poněkud optimističtější, a proto pokračovala v přípravě rozhovorů v klasickém formátu tváří v tvář, a to i v těch případech, kdy samotný rozhovor musel být odložen a čekalo se, dokud nebudou k dispozici vhodnější podmínky.

Někteří starší narátoři se navíc vyhýbali osobnímu setkání, i když proti tomu již žádné formální zákazy neexistovaly. Je zřejmé, že se obávali možnosti infekce a snažili se tomuto riziku vyhnout. Po uplynutí dostatečného času a po osobních zkušenostech souvisejících s pandemií, během které onemocnělo několik přátel a příbuzných a jeden blízký kamarád dokonce zemřel, se musíme přiznat, že plně chápeme postoj těchto narátorů.

Stáli jsme tedy před dilematem: Měli bychom se pokusit pokračovat v nahrávání rozhovorů, nebo snížit intenzitu nahrávání s přihlédnutím k přetrvávajícím podmínkám? Je ale třeba mít na paměti, že navzdory tříletému období celého projektu, v souladu s naším původním plánem, měla skupina dvou rusky mluvících výzkumníků během prvního roku zaznamenat rozhovory s 25 vypravěči. Zpoždění o 2 až 6 měsíců by takové plány určitě ohrozilo.

Rozhodli jsme se proto pokračovat v projektu dalším nahráváním rozhovorů, ať už příležitostně na živo, či distanční formou. V tomto ohledu jsme postupovali takto. Pokud narátor po našem prvním kontaktu (obvykle distančním) souhlasil s účastí na výzkumu, okamžitě jsme mu navrhovali, abychom nahráli první rozhovor. Pokud neexistovala možnost osobního setkání a zároveň souhlasil se vzdálenou formou, zaznamenávali jsme rozhovor na dálku, aniž bychom jej odkládali na vhodnější dobu.

Jak jsme již poznamenali, ochota nahrávat rozhovory na dálku byla částečně způsobena pesimismem jednoho z výzkumníků ohledně možného časového rámce pro zmírnění epidemických omezení. Dalším argumentem ve prospěch takového kroku bylo, že měl výzkumník již během studia na magisterském programu Orální historie – soudobé dějiny na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy vlastní praktické zkušenosti s nahráváním několika transhraničních rozhovorů na dálku přes Skype.

Nakonec jsme vždy kladli velký důraz na osobní kontakt mezi tazatelem a narátorem při nahrávání rozhovorů. Sedíme tváří v tvář, díváme se jeden druhému do očí, mluvíme spolu. Máme osobní kontakt a jeho kvalita výrazně ovlivňuje náladu a chování vypravěče a ve výsledku i kvalitu zaznamenané konverzace. Z našeho pohledu je kriticky důležitá přítomnost vizuálního kontaktu mezi badatelem a narátorem. A tedy, jakkoli to může znít paradoxně, může mít dálkový záznam rozhovorů výhodu oproti rozhovorům tváří v tvář. A to se nezdá být ani tak zvláštní, pokud vezmete v úvahu nutnost nosit roušku na obličej a dodržovat během rozhovoru doporučenou sociální vzdálenost dva metry. Pokud budete postupovat podle těchto pravidel, šance na navázání osobního kontaktu mohou být

ještě nižší než při videohovoru. Na druhou stranu se nám z právních a etických důvodů zdálo nepřijatelné navrhnout vypravěči, aby porušil hygienická pravidla nebo vládní opatření.

Zde se dostáváme k dalšímu důležitému bodu. Kdykoli se zmiňuji o rozhovoru na dálku, máme na mysli videohovor. Všechny rozhovory zaznamenané v projektu v distanční formě byly zaznamenány během videokonference. To podle našeho názoru v největší možné míře napodobovalo záznam rozhovorů v klasické podobě tváří v tvář.

Audiozáznam vs. videozáznam

Zde se dotýkáme z našeho pohledu důležité metodické otázky. Pokud provádíme dálkový rozhovor v režimu videohovoru, měli bychom pořídit videozáznam nebo pouze zvukový záznam? Všimněte si, že tato otázka vyvstala již dříve, během záznamu těch zmíněných rozhovorů na dálku za magisterského studia. A po zamyšlení nad tímto problémem, ještě před lety, dospěl zmíněný kolega k určitému závěru, kterého se i tentokrát držel. Konkrétně byl proveden pouze zvukový záznam.

Moderní technické prostředky skutečně umožňují výzkumnému pracovníkovi zaznamenávat videozáznamy stejně snadno a ve stejně vysoké kvalitě jako zvukové záznamy. Videonahrávka navíc zprostředkovává obrovskou škálu jemných nuancí v chování vypravěče, jeho emocí, gest a různých neverbálních signálů. To vše může být neocenitelné při analýze a interpretaci rozhovoru. Je zřejmé, že ani zvukový záznam, ani jeho přepis v zásadě není schopen přenášet všechny tyto nuance. Existují však také úvahy proti tomu.

Prítomnost zapnuté videokamery je skutečně zásadní pro změnu prostředí při nahrávání rozhovorů. Vypravěč se často cítí nepříjemně a pak nedobrovolně neustále přemýšlí o tom, jak bude na videu vypadat „v rámečku“. To odvádí jeho pozornost od samotného příběhu. Někdy se narátor může začít chovat tak, jak si myslí, že by se měl chovat, aby vypadal navenek vhodně. Zároveň se pokusí reprodukovat vzorce chování, které vypravěč sleduje třeba v televizi a které považuje za příkladné. Starší vypravěč je ovlivněn skutečností, že v rámečku může být viditelná jeho fyzická kondice. Žena (nebo muž) zažívá stres kvůli tomu, že je podle jejího názoru nevhodně oblečena nebo není spokojena s kvalitou svého make-upu atd. I když bylo předem dosaženo dohody o videozáznamu a byl předem získán souhlas vypravěče, v každém případě to ve vypravěči vyvolává velké

obavy. Vypravěč chápe, že místo komorního rozhovoru mezi dvěma známými a dostatečně důvěryhodnými lidmi (vypravěč a výzkumník) skutečně probíhá veřejná akce, budoucí diváci jsou při rozhovoru neviditelně přítomni, publikum je početné, neznámé a náročné.

Samozřejmě existují zjevné výjimky, pokud mluvíme o rozhovoru s osobou, která je zvyklá na televizní kameru nebo reklamu obecně a která se před kamerou cítí docela sebevědomě a pohodlně. To se může stát... I přesto jsme považovali za vhodné upustit od videozáznamu rozhovoru. Podle našeho názoru je to ten případ, kdy „minusy“ výrazně převyšují „plusy“.

Technické problémy

Při nahrávání distančních rozhovorů byly použity různé aplikace: WhatsApp, Zoom, Skype. Aby se vypravěč cítil sebejistěji a aby se neobtěžoval technickými potížemi, volba aplikace byla vždy ponechána narátorovi. Ve skutečnosti vždy dostal příležitost nabídnout aplikaci podle svého uvážení z otevřeného seznamu, tedy téměř ze všech možných. Proto si mohl vybrat tu, se kterou už byl obeznámen a cítil se sebejistě.

K záznamu rozhovoru na dálku bylo použito zařízení profesionálního diktafonu *SONY PCM-D50 Linear PCM Recorder*, vypůjčené od pracoviště oboru Orální historie – soudobé dějiny UK FHS. Před nahráváním rozhovoru byly provedeny srovnávací testy kvality záznamu na zmíněném diktafonu a – alternativně – pomocí řady aplikací pro vestavěný synchronní záznam zvuku během relace videokomunikace. Dospěli jsme k závěru, že kvalita záznamu na diktafonu nám v průměru vyhovuje více. Navíc nahrávání na diktafon bylo univerzálnější, protože nebylo vázáno na konkrétní aplikaci a neomezovalo jejich výběr ze strany vypravěče.

Aby byla nahrávka zajištěná proti technickým poruchám a vadám, byl paralelně s hlavním záznamem proveden záložní duplicitní záznam. K tomu byl použit poměrně běžný nástroj: aplikace „diktafon“ na chytrém telefonu iPhone. Za myšlenku vytvoření záložního záznamu souběžně s hlavním vděčím Janě Wohlmuth Markupové. Musíme jí za to poděkovat, protože se tato myšlenka ukázala jako velmi užitečná a alespoň v jednom případě se již vyplatila.

Vzhledem k tomu, že rozhovory vyžadují vypravěčův informovaný souhlas, tak i v případě těch na dálku jsme trvali na tom, že před nahráváním budeme mít vždy k dispozici alespoň sken podepsaného informovaného souhlasu. Poté jsme

co nejdříve dostali do rukou papírový originál. V několika případech jsme se kvůli tomu setkávali s vypravěčem, v jiných případech jsme obdrželi informovaný souhlas poštou.

Jak jsme předpokládali, hlavním problémem při nahrávání rozhovorů byla kvalita připojení. Zvuk byl bohužel místy zdeformovaný nebo přerušovaný. Někdy se na záznamu vyskytuje rušení nebo cizí šum, a to ve větší míře než při záznamu běžného rozhovoru (samozřejmě vezmeme-li pro srovnání případ, kdy bylo pro klasický záznam rozhovoru tváří v tvář vybráno vhodné klidné místo).

Takové zvláštnosti také způsobují potíže s přepisem rozhovorů. Na základě zpětné vazby od přepisovatele transkripce takových rozhovorů vyžadovala zřetelně větší úsilí. V samotných přepisech se výrazně zvýšil počet poznámek od přepisovatele typu „nesrozumitelný/neslyšitelný“ a od výzkumníka se vyžadovalo, aby si dodatečně vyslyšel odpovídající fragmenty rozhovoru a řešil vzniklé problémy. To bylo zpravidla zcela proveditelné s přihlédnutím ke kontextu srozumitelnému výzkumníkovi a vzhledem k tomu, že rozhovor byl přepsán bezprostředně poté, co byl zaznamenán, zatímco v paměti výzkumníka byl ještě docela čerstvý.

Naštěstí nikdy nedošlo k takové situaci, že kvůli špatné kvalitě záznamu bylo nutné pořídít rozhovor nebo jeho část znovu. Podle našeho názoru se jedná o kritický bod, jemuž je v praxi nutné se vyhnout, protože opakovaný rozhovor již může z hlediska orálně-historického výzkumu ztratit svoji kvalitu. Mimochodem lze také poznamenat, že kvalita nahrávek několika rozhovorů se ve skutečnosti nelišila od té klasické tváří v tvář.

Vzhledem k tomu, že záznam byl prováděn pomocí diktafonu přes reproduktory na straně tazatele, bylo ve většině případů zásadní věcí použít sluchátka na straně narátora. Tím se zabránilo efektu „ozvěny“, tj. návratu zvuku, který obvykle vede k nepříjemnému zdeformování zvuku.

Podoba, délka a počet rozhovorů

Během zaznamenávání dalších rozhovorů na dálku jsme se nemohli zbavit dojmu, že se hovory zkracují, až se nakonec zkrátily na polovinu, tudíž místo dvou rozhovorů s narátorem byl nakonec zaznamenáván pouze jeden. Co se děje? Je to specifická vlastnost distanční podoby pro rozhovor? Anebo je to kvůli věku vypravěče (čím mladší je vypravěč, tím kratší je rozhovor)? Nebo je to prostě tím, že se v samotném tazateli hromadí již určitá únava, roste jakási „setrvačnost“,

klesá svěžest a ostrost vnímání, záznam rozhovoru získává stále více známek rutiny, a proto sám výzkumník vědomě či nevědomě ovlivňuje zkrácení délky záznamu?

Zde je třeba učinit důležitou poznámku. Při zaznamenávání rozhovorů, jak jsme poznamenali, vždy začínáme autobiografickým příběhem od narátora. Jeho obsah i objem, jaká témata do něj zahrnuje a jak buduje svůj životní příběh, mohou sloužit jako důležité vodítko pro následnou analýzu a interpretaci tohoto rozhovoru. V tomto ohledu má vypravěč příležitost navrhnout svůj vlastní autobiografický příběh samostatně, prakticky bez zásahu badatele. Jeden vypravěč proto autobiografickou část dokončí dříve, druhý později. Pokud vypravěč dokončil autobiografickou část a čas naplánovaný na první rozhovor ještě nevypršel, z organizačních důvodů jsme pokračovali v rozhovoru dále a ihned zahájili jeho polostrukturovanou část na základě otázek (témat pro diskusi), vyplývajících z výzkumného tématu. Druhé setkání s vypravěčem tedy začíná ihned, v polostrukturované části, kde jsme se na prvním setkání zastavili. Samozřejmě pokud se nám během prvního setkání, po skončení autobiografického příběhu, s vypravěčem podaří odpovědět na celou řadu otázek (témat k diskusi), druhé setkání se již nekoná.

Zmíníme, že v tomto projektu došlo také k případu, kdy vypravěč nedokončil autobiografický příběh ve stanoveném čase. Abychom se vyhnuli únavě vypravěče, přerušili jsme rozhovor a na druhém setkání jsme pokračovali v autobiografickém příběhu a až poté jsme přešli k druhé části. V tomto případě mluvíme o klasickém osobně-přítomném rozhovoru.

V tomto ohledu je autobiografická část rozhovoru z velké části řízena vypravěčem v tom smyslu, že může silněji ovlivnit jeho obsah a rozsah než obsah druhé, polostrukturované části rozhovoru. Z toho rovněž vyplývá, že ke zkrácení celkové doby trvání rozhovoru dochází zejména v důsledku zkrácení jeho autobiografické části.

Co vlastně objektivně pozorujeme? Některé statistiky jsou uvedeny v tab. 1. Je snadné vidět, že ve skutečnosti je rozhovor na dálku (celkem oba rozhovory se stejným vypravěčem) v průměru o 12–13 % kratší než klasický osobní rozhovor. Jak se dalo očekávat, je to vyváжено prodloužením doby trvání online schůzky ve srovnání s dobou trvání osobní schůzky. Tato doba se prodlouží o 63–64 %. Ve všech případech ke zkrácení doby dochází v důsledku zkrácení autobiografické části.

Lze pozorovat (tab. 2.) snížení délky rozhovorů v průběhu času; čím později byl rozhovor chronologicky zaznamenán, tím se poměrně zkrátil.

Rozdíl se stává ještě výraznějším, když vezmeme v úvahu věk účastníků dálkových rozhovorů (tab. 3). Na příkladu i takto malého vzorku lze tedy pozorovat, že s poklesem věku vypravěčů se také snižuje délka rozhovoru (jak bylo uvedeno výše, kvůli autobiografické části).

Hned bychom chtěli učinit výhradu: jsme si vědomi, že vzorek vypravěčů, který nyní analyzujeme, je příliš malý na to, aby jej bylo možné vážně podrobit kvantitativní analýze a vyvodit z toho jakékoli závěry a zobecnění. Jelikož tento jev v našem výzkumném projektu pozorujeme v praxi, považovali jsme za nutné se s vámi o to podělit.

Předběžné hypotézy

Sedmé mezinárodní sympozium finské sítě orální historie (FOHK) se konalo 26. – 27. listopadu 2020. Tentokrát se sympozium konalo ve virtuálním prostoru pomocí aplikace Zoom a mělo téma „*Power, Authority and Voice: Critical Reflection in / on Oral History*“. Finští kolegové tradičně přednesli mnoho zajímavých projevů, ale v kontextu tématu našeho projevu nás jeden z nich nejvíce zaujal.

Jde o paní Outi Kähäri „Postmemoris of Ingrian pasts – Doing fieldwork in a pandemic“ (Sekce V. Methodological perspectives on interview and dialogue, 15.30–17.30, 26. 11. 2020). V návaznosti na její výzkum dospěla naše finská kolegyně k zajímavému závěru. Věří, že rozhovory na dálku jsou nepřijatelné, když vypravěč sdílí hluboce traumatické vzpomínky. Jde o to, že k diskusi o takových traumatických událostech z minulosti je nezbytná osobní přítomnost.

Chtěli bychom se vyhnout přímým paralelám mezi našimi zkušenostmi a zkušenostmi našich finských kolegů. Naše studie se příliš liší, a to jak v obsahu, tak v kontextu. Můžeme však zdůraznit, že v konkrétním případě naší studie je autobiografická část rozhovoru ve skutečnosti osobnější než druhá část. Není tedy možná náhodou, že tato (autobiografická) část rozhovoru více potřebuje tazatelovu přítomnost a osobní kontakt? Toto je naše první předběžná hypotéza.

Nebo je možné, že čím je mluvčí mladší, tím méně důležité je pro něj budování a prezentace jeho vlastní životní cesty, tím méně jí věnuje pozornosti a méně času tomu věnuje při nahrávání rozhovoru? Toto je naše druhá předběžná hypotéza. Přesto dnes nemůžeme s jistotou odpovědět na tyto otázky a nabídnout přesvědčivý výklad.

Závěr

První ročník výzkumu historické paměti v ruské komunitě, ovlivněný pandemií COVID-19, přinesl zajímavé mezivýsledky jak z hlediska organizace výzkumu, vznikajících problémů a jejich řešení, tak i z hlediska metodologického a technického. Projekt se začal v době nouzového stavu a tuto dobu výzkumníci využili pro přípravu webových stránek projektu a při asistenci Oddělení informačních technologií a jejich umístění na portálu FHS. Výzkumníci přistoupili na cestu národnostní sebeidentifikace narátorů a nelimitovali účastníky projektu jejich státní příslušností. Získání narátorů proběhlo ve třech směrech: Pomocí gatekeepera, webových stránek a metodou sněhové koule. Ze 41 oslovených potenciálních narátorů nám vyhovělo 23. K anonymizaci jich přistoupilo 5. Setkali jsme se s obavami potenciálních narátorů o volný přístup k jejich nahrávkám. Výzkumný tým předpokládá, že během realizace projektu se podaří najít nejefektivnější strategii provádění vědeckého výzkumu v ruské komunitě.

Rozhovory byly natočeny jednak v distanční (7), jednak v klasické prezenční podobě (16). Dálkové rozhovory byly prováděny v režimu videohovoru, ale byl pořízen jen audiozáznam. Hlavním technickým problémem pro distanční rozhovory byla kvalita připojení, což poněkud komplikovalo transkripce. Zajímavé, že délka distančních rozhovorů se ukázala kratší než u těch klasických. Navíc autobiografická část u mladších narátorů byla výrazně kratší než u starší generace. Tyto jevy ještě potřebují vysvětlení.

Poděkování

Rádi bychom vyjádřili upřímnou vděčnost hlavnímu řešiteli projektu doc. Pavlu Mückemu, bez jehož neustálé pozornosti a podpory bychom rozhodně nezvládli realizaci tohoto projektu. Rádi bychom poděkovali Fakultě humanitních studií a Univerzitě Karlově za grantovou podporu výzkumu, bez něhož by se výzkum ani neuskutečnil (Projekt SVV č. 260 608 / 2020 Historicko-antropologický výzkum je financován z prostředků SVV 2020 FHS UK).

Přílohy.**Tab. 1.** Zdroj: vlastní pozorování.

	celkem	prezenčně	distanční
narátorů	23	16	7
rozhovorů	47	38	9
rozhovorů/narátor	2,04	2,38	1,29
délka celkem	52h50m56s	38h05m39s	14h45m17s
délka/narátor	2h17m52s	2h22m51s	2h06m28s
délka/rozhovor	1h07m28s	1h00m09s	1h38m22s

Tab. 2. Zdroj: vlastní pozorování.

datum rozhovoru	délka rozhovoru	první/druhý rozhovor
24-04-20	1. 50. 45	první
25-04-20	1. 56. 07	druhý
30-09-20	1. 12. 57	první
03-10-20	1. 29. 23	druhý
15-10-20	1. 51. 56	první
26-10-20	2. 08. 31	první
07-11-20	1. 23. 45	první
22-11-20	1. 30. 31	první
25-11-20	1. 21. 22	první

Tab. 3. Zdroj: vlastní pozorování.

	Ve věku 50+	Ve věku 30-50	Ve věku 30-
Narátorů	2	3	2
Rozhovorů	4	3	2
Délka celkem	6,29,12	5,01,24	3,15,41
Rozhovorů/narátor	2	1	1
Délka/narátor	3,14,36	1,40,28	1,37,50

Zdroje / References

Literatura

BELOŠEVSKAJA, L. (ed.). Vospominanija. Dnevniki. Besedy.: *Russkaja emigracija v Českoslovakii*. Vyd.1. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2011. ISBN 978-80-86420-38-7

HALBWACHS, Maurice. Kolektivní paměť: *kritické vydání připravené Gérardem Namerem za spolupráce Marie Jaissonové, přeložil Yasar Abu Ghosh a kol.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 978-80-7419-016-2

RITCHIE, Donald A. *Doing oral history: a practical guide*. Oxford: Oxford University Press, 2003, ISBN 0-19-515434-7

SAVICKÝ, Ivan. *Osudová setkání. Češi v Rusku a Rusové v Čechách*. Praha: Academia, 1999. ISBN 80-200-0770-9

VAŇEK, Miroslav, MŮCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, 2. vyd. Praha: Karolinum, 2015, ISBN 978-80-246-2931-5

Internetové zdroje

Statistiky Ministerstva vnitra ČR [ONLINE]. Dostupné z URL: <<https://www.mvcr.cz/clanek/cizinci-s-povolenym-pobytem.aspx?q=Y2hudW09M-g%3d%3d>> [Cit. 2021–03–10].

Čeští Rusové a křižovatky moderních a soudobých dějin: životopisná interview. Dostupné z URL: <<https://cestirusove.fhs.cuni.cz/>> [Cit. 2021–03–10].

O autorech

Irina Šulc je doktorandkou programu Historická sociologie FHS UK. Oblast výzkumu: kolektivní identita, historická paměť, místa paměti, ruská komunita v České republice.

E-mail: irina.sulc@gmail.com

Mgr. Igor Zavorotchenko je doktorandem programu Soudobé evropské kulturní dějiny FHS UK. Oblast výzkumů: kolektivní paměť, orální historie, soudobé dějiny, historická paměť. Je členem České asociace orální historie.

E-mail: igor.zavorotchenko@gmail.com

Ukázky vítězných prací ze soutěže SOHI 2021 První kategorie (6. - 7. třída, prima – sekunda), 1. místo

Můj život v době COVIDOVÉ...

Nicolas Jurčo (22. ZŠ v Plzni)

Slovo *covid* je zkratkové slovo, které vzniklo z anglického spojení *coronavirus disease*.¹ Já se jmenuji Nico, je mi 13 let a doba covidová je s námi už neuvěřitelný rok. Je to dlouhá doba, která mi vzala možnost chodit do školy, omezila společenský život, ale nejvíc mi vzala Vánoce. Určitě se ptáte proč? Jsem od malička zvyklý trávit Vánoce na Slovensku s celou rodinou. A tento rok to bylo prvně, co jsme museli zůstat doma. Maminka a tatínek nám udělali krásné svátky, ale chyběla mi babička, dědeček a zbytek rodiny. „Bylo to prostě jiný.“ Už si přeji, ať to skončí, ať jsou všichni lidé zdraví. Mám i jedno pozitivum, 24. 7. budeme mít naše Vánoce na Slovensku. Dědeček slíbil stromeček, babička večeři se vším všudy, tak se na to moc těším. Pro svůj rozhovor jsem si vybral babičku a maminu. Babička – paní Marta. S., 67 let, důchodce – dobrovolník, žije na Slovensku. Rozhovor jsme vedli on-line dne 21. 2. 2021. Mamina – Lenka. J., 41 let, fyzioterapeutka, žije v Plzni, ale pochází ze Slovenska a rozhovor jsme vedli naživo dne 23. 2. 2021 u nás doma.

První rozhovor²:

Nico: Babičko, již rok je tu s námi corona. Nemůžu chodit do školy, vidět se s kamarády. Zajímalo by mě, jak to vnímáš ty?

Babička: Veru, vnůčik môj, je to ťažká doba. Aj my s dedkom vnímame tuto dobu veľmi zle. Najviac nám vadí, že nemôžeme navštevovať Vás, pretože máme uzatvorené hranice. Veľmi nám s dedkom chýbate. Mrzí nás, že táto nemoc prišla. Mnoho ľudí stráca svojich blízkych. Mnohí ostávajú po uzdravení s vážnymi následkami a ich život už nebude nikdy ako predtým.

Ale, tak ako každá negatívna stránka, má aj táto choroba stránku pozitívnu. Vieš čo to je, vnůčik môj?

¹ Akademický slovník současné češtiny, 2021 [on-line]. Ústav pro jazyk český AV ČR [cit. 20. 3. 2021]. Dostupné z <https://slovníkcestiny.cz/covid19.php>.

² Rozhovor Nicolase Jurča s paní Martou S., 67 let, důchodce, žije na Slovensku, 21. 2. 2021 (veden on-line).

Nico: Pozitívni stránku? Nevím, babičko.

Babička: Mnohí z nás si znovu uvedomili, že to najcennejšie, čo v živote máme, je práve zdravie. Že nikomu nepomôžu tašky plné peňazi ak bude chorý. Nikto si ich ani do hrobu nevezme.

Ďalšia pozitívna stránka je, že sa v ľuďoch opäť prejavila solidarita. Mnohí v prvej vlne hneď začali šiť doma rúška a rozdávali do domovou pre seniorov, do nemocníc. Mladí chodili seniorom na nákupy, pomáhali si navzájom. To sa v posledných rokoch volajako vytratilo...

Nico: Vytratilo? Jak to myslíš, babičko?

Babička: No, keď som ja bola v tvojom veku, vládol u nás komunizmus. Neboli takéto preplnené obchody, nebol taký výber topánok, oblečenia a všetkého, ako je dnes. Na pomaranče, ktoré sme si mohli dovoliť len na vianoce som stála vo fronte 3 hodiny. V tej zime.

Oblečenie mi musela šiť moja mama, pretože neboli peniaze na rozhadzovanie. Nebola taká technologia, ako dnes. Nemali sme telefóny, počítače. Najväčšou radosťou pre nás bolo, keď sme sa po škole vrátili domov a mohli sme sa ísť hrať von.

Ale ľudia si navzájom veľmi pomáhali. Sused susedovi pomohol postaviť dom. Keď sa niekomu pokazila žehlička, priniesol ju tvojmu dedkovi na opravu. Dedko nikdy za to nevzal peniaze, ale zato sme od tých ľudí dostali kúsok koláča, zemiaky... Viac sme si pomáhali, dnes sa mnohí o nikoho nezaujímajú, len sami o seba.

Nico: Takže to byla lepší doba?

Babička: To sa tiež nedá takto povedať. V tom období sme nemohli nikam vycestovať, nemohli sme na dovolenku k moru. Mnoho informácii vláda ľuďom schválne neprezradzovala. Ako napríklad, keď vybuchla jaderná elektrárna v Černobyle. Vzduchom sa šírila nebezpečná radiácia a nás nikto nevaroval. Kolko ľudí si dodnes nesie následky, práve prostredníctvom ochorenia ako je rakovina, nádory atď. Ak sa niekomu narodilo postihnuté dieťaťko, tak skončilo v uzatvorenom ústave, aby sa o tom nevedelo, nehovorilo. Panoval názor, že v komunistickej zemi je všetko krásne, všetko dobré a nedeje sa nič nebezpečného. Nesmeli sa o niektorých veciach vôbec hovoriť, lebo ťa mohli zatvoriť do vezenia. Ľudia, ktorí nechceli chodiť do práce, tak skončili vo vezení. Ale tým, že mnoho toho nebolo, ľudia si tak nezávideli.

Nico: Takže to taky nebylo perfektní období...

Babička: Nie, nebolo. Bolo ťažké. Nemali sme coronu, ale komunismus. V tých zákazoch a obmedzeniach sú si obe doby veľmi podobné.

Dnes sme radi, že komunismus skončil a budeme radi, až bude za nami aj corona.

Nico: Děkuji, babičko, mám tě rád.

Babička uvedla pozitiva a negativa, která dnešní doba má. Zároveň se zamyslela nad minulou dobou, kdy lidé neměli tolik věcí a možností jako dnes. Zajímavě hovořila o srovnání komunistické doby a dneška. Doba covidová nám přináší uvědomění si základních hodnot, solidaritu, péči o zdraví. Zároveň nás ochudila o rodinná setkávání, chození do školy a běžný život. Ale ani předchozí doba nebyla ideální.

Druhý rozhovor³:

Nico: Mami, co ty a corona?

Mamina: Já jsem byla nejprve nedůvěřivá. Myslela jsem si, že to vše je nafouklý. Najednou mi volalo víc známých, klientů, kamarádů...a všichni měli strach v hlase. Já se modlila, ať se to vyhne mojí rodině, mým blízkým. A přišel den, kdy jsme onemocněli aj my. Víš, že to nebylo jednoduchý.

Nico: Vím, a moc jsem se o vás bál.

Mamina: Já se taky bála, Nico. A moc ti děkuji za pomoc. Víš v těžkých chvílích života, v nemoci poznáš pouto rodiny a já jsem pyšná a št'astná, že to pouto je v naší celé rodině také silné. Nějak se to ze života vytrácí?

Nico: Vytrácí?

Mamina: Ano, dnes je doba hektická, každý někam pospíchá, nekouká na druhých, nemá ochotu pomoci, porovnává, závidí... Je to moc zvláštní doba. A nejvíc nato trpíte vy, děti.

Nico: My, děti?

Mamina: Já jako dítě jsem přišla ze školy domů, udělala jsem si úkoly a běžela jsem ven. Hráli jsme schovku, skákali švihadlo, gumu, kreslili jsme všelijaké obrázky na chodníky, prostory kolem domů bylo dost a dnes? Dnes samá parkoviště, stavby a děti nemají možnost vyběhnout bez dozoru a obav ven. Vás

³ Rozhovor Nicolase Jurča s paní Lenkou. J., 41 let, fyzioterapeutka, žije v Plzni, 23. 2. 2021 (osobně).

donutila doba trávit víc času na počítači, či telefonu, děti zůstávají doma, ztrácí zájem o pohybovou aktivitu.

Nico: Mami, a co si přeješ?

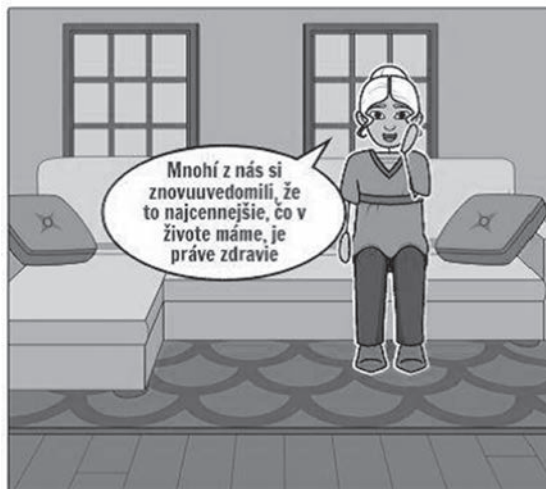
Mamina: Přeju si, aby corona pominula, aby už neničila rodiny, abychom byli zdraví, usmívali se na sebe, mohli chodit do práce a vy do školy, abychom se mohli zhluboka nadýchnout a začat nanovo.

Nico: Děkuji, maminko, mám tě moc rád.

Maminka se zamyslela nad strachem z covidu, ovlivnění našeho rodinného života, rozdíl v možnostech dnešních dětí a toho, kdy byla ona sama malá. I přes to, že se nemůžeme vidět s příbuznými, ověřila doba covidová to, že naše rodina je pevná a jsme si velice blízcí.

**Pamětnice paní Marta S., 67 let, důchodce,
dobrovolnice, žije na Slovensku.**

**Pamětnice paní Lenka J., 41 let, fyzioterapeutka, žije
v Plzni.**

Druhá kategorie (8. - 9. třída, tercie – kvarta), 1. místo

Můj život v době COVIDOVÉ...

Aisha Alwail

Píše se rok 2021. Od 12. 3. 2020 je v České republice opakovaně vyhlášen a prodlužován nouzový stav. Celým světem se šíří neznámý coronavirus, který zabíjí nevinné lidi. Jaký je život v této podivné době? Je omezený pohyb osob, jsou zavřené obchody s výjimkou potravin a sortimentu nutného k přežití. V restauracích je zaveden okénkový výdej jídla. Je zákaz shromažďování osob, nejsou povoleny žádné hromadné akce. Dokonce jsou uzavřeny školy. Výuka probíhá online přes počítače, a to dokonce i výuka na školách uměleckých. Jsou uzamčená divadla, kina, koncertní sály. Je zakázáno zpívat. Přesto dál stoupají počty nakažených a umírají bezbranní lidé. Některé nemocnice kolabují naporem nemocných či nedostatkem personálu.

Jmenuji se Aisha, je mi 13 let a jsem žákyní 8. třídy ZŠ. Nemohu plně rozumět různým hrám, které se rozehrávají mezi jednotlivými politickými stranami ve snaze „uchránit obyvatelstvo“. Jedno ale vím jistě. Již téměř rok jsem neviděla mého tatínka Abdulhamida, aby se smál a radoval v rodinném kruhu. Vlastně ho vidím pouze pár hodin týdně, a to unaveného, vyčerpaného, a buď spí nebo i po telefonu řeší pracovní záležitosti. Můj tatínek je lékař, primář ARO a v současné době nemocniční koordinátor intenzivní péče. Přesto jsem ho požádala o rozhovor, který se uskutečnil 21. 3. 2021.

Když se ve vaší nemocnici objevil první covid pacient, měl jsi strach?

Ne, to jsem opravdu neměl. Jsem lékař intenzivní péče a i v minulosti jsem se setkal a léčil pacienty s prasečí chřipkou a jinými viry, kde nemoc měla podobný průběh, a z této doby jsem byl zvyklý pracovat i v ochranných oblecích.

Vyprávěl jsi mi, že když jsi byl malý, zažil jsi v Jemenu válku. Dá se současná situace nějak srovnat?

Tehdy v 80. letech mi bylo 9 let a měl jsem štěstí, že moje rodina nepodléhala panice. V Jemenu probíhají nejrůznější boje téměř nepřetržitě, takže lidé si přivykli nejistému životu. Ve válce si nikdo není jistý svým životem, kdežto v současné době, pokud lidé dodržují určitá hygienická pravidla a celkově se chovají zodpovědně a ohleduplně, nemusí se o svůj život bát.

Co ti tato doba vzala a co ti dala?

Rozhodně mi vzala rok rodinného života, vzala mi můj volný čas, spánek, koníčky, vzala mi čas na přátele. A co mi dala? Spoustu stresu, vyčerpání, únavy a také zkušeností, jak reagovat ve vypjatých krizových situacích.

Co tě v této době nejvíce překvapilo?

Asi chování lidí. Před rokem, když u nás bylo pár nakažených, lidé panikařili, skupovali potraviny, udávali sousedy, že nenosí roušky, báli se vycházet na ulici. Dnes, když se covid rozšířil a umírají lidé, mnozí nedodržují zavedená bezpečnostní pravidla a z mnohých se stali sobci. Když jsme začali v nemocnici s očkovaním, všichni obdrželi přesné instrukce, kdy se mají dostavit, přesto se shlukovali již od rána, aby se na ně dostalo, a vůbec jim nevadilo, že brání v provozu nemocnice a ohrožují nejen sebe, ale i ostatní. To je jen jeden z příkladů.

Kdybys měl možnost cokoliv ve zdravotnictví v současné době změnit nebo upravit, co by to bylo?

V současné době mně nejvíc vadí to, že pacienti s covid onemocněním mají přednostní zacházení. Zaměstnávají personál téměř ve všech nemocnicích, zatímco se zapomíná, že u nás jsou i pacienti s jinými vážnými onemocněními. Dále mi vadí, že se do přetížených nemocnic s nedostatkem personálu přidalo i očkování. Myslím si, že by se tato činnost hravě zvládla ve spolupráci s obvodními lékaři. Složili Hippokratovu přísahu stejně jako nemocniční lékaři, a zatímco lékaři v nemocnicích slouží nepřetržitě několik dní v celku a rodinu často vidí až po čtyřech dnech, obvodáci drží svoji pracovní dobu od - do každý den. Pokud se vymlouvají, že nebyli očkováni, to vidím za další nedomyšlenost, když si uvědomím, že byli přednostně očkováni lidé v ústavech, kde se mohla zajistit jejich izolace. Vadí mi, že se coronavirus stal nástrojem pro politikaření, pro bohatnutí vyvolených lidí z respirátorů, vakcín apod., zatímco ostatní průmysl stagnuje. Vadí mi, že v žádném případě není docenována práce poctivého svědomitého zdravotnického personálu, který drží české zdravotnictví a mnohdy své přetížení a stres odnáší svými zdravotními problémy nebo úplným vyhořením.

Tatínku, děkuji Ti za rozhovor a za čas, který jsi mi věnoval.

O druhý rozhovor jsem požádala moji sestru Amirku, která studuje v kvintě na gymnáziu, a kromě toho je výbornou houslistkou. V roce 2019 v rámci projektu „Muzikantská naděje“ spolupracovala s Plzeňskou filharmonií. Společně s filharmonií odehrála velmi úspěšný koncert. Pak se objevil coronavirus a naděje na pokračující spolupráci byla zastavena. I jí jsem položila otázky, jak se jí vede v současné době.

V současné době jsou zavřené školy, včetně ZUŠ. Kdyby sis mohla vybrat, jestli pokračovat ve výuce online nebo se vrátit do lavic, co by sis vybrala a proč?

To není lehká otázka. Na jedné straně se mi stýská po spolužácích, na straně druhé se musím přiznat, že mi online výuka vyhovuje, a to hned z několika důvodů. Ušetřím více času na cvičení na housle, protože mohu využít volný čas mezi hodinami, také jsem se naučila samostatně vyhledávat informace ke studiu, mohu se hlouběji věnovat tématům, která mě zajímají a mohu lépe nakládat s mým časem při řešení úkolů. Co mi nevyhovuje, to jsou online hodiny houslí. Z mého pohledu taková výuka opravdu dostatečná není, protože při současné technice se zvuk nepřenáší tak jasně a hlavně nemám možnost hrát s klavírním doprovodem. Také nejsou žádné komorní ani orchestrální hry. A to mi moc chybí.

Tím jsi mi nahrála na druhou otázku, co v této době nejvíce postrádáš a o co přicházíš?

No to je jasné. Celý můj život provází hudba. Hudba je pro mne vším, takže co mi opravdu moc chybí, to jsou koncerty. Nejenom ty, na kterých vystupuji, ale také ty, které jsem si vychutnávala jako posluchač. Prostě hudba naživo je nenahraditelná a vůbec se nedá srovnat se záznamem. Tam chybí ta celková atmosféra, která je pokaždé jiná, a hlavně na živém koncertě dochází k přenosu blahodárné energie, a to je asi přesně to, co v současnosti postrádám. O co jsem přišla? Tak chystala jsem se na celostátní houslovou soutěž, s Plzeňskou filharmonií jsme měli odehrát koncerty v Sušici a v Plzni, s triem Baroque jsme měli natáčet CD, o to jsi přišla i ty (pozn. - v triu hraji i já), v současné době bylo všechno zrušeno, co bude dál asi nikdo netuší. Ale abych pořád nemluvila o hudbě, tak co takové taneční? Letos jsem se na ně těšila. Nebo jsem se těšila i na tvůj absolventský koncert. To už jsme zase u hudby. (smích)

Ano, plně s tebou souhlasím. Také jsem rok předem plánovala svůj první celovečerní koncert, ale na rozdíl od tebe jsem už ztratila naději i motivaci k jeho přípravě. Myslíš si, že se lidé v této době nějak změnili nebo i ty sama?

Za druhé lidi mluvit nemůžu, ale za sebe bych řekla, že jsem nějak celkově zpomalila a trochu zputšla. Nic mě nenutí, abych se každý den upravovala, více času spím a odpočívám. Dříve jsem vstávala v 6 hodin, abych se připravila do školy, po škole jsem někdy i bez oběda běžela do hudebky, domů se vracela okolo 7 večer, když byly koncerty, tak i okolo 22 hodiny. S filharmonií byly čtyři hodinové zkoušky i o víkendech. Teď nic, takže bych měla mít spoustu času, ale ještě se mi nestalo, že bych neměla co dělat. Je pravda, že doma víc cvičím sólové

skladby, ale na druhé straně mám pocit, že nás učitelé úkolují více složitými úkoly a projekty, které by nám za normálního provozu nikdy nedávali. Pakliže chci úkol poctivě vypracovat, dohledávám informace a strávím u něho opravdu hodně času. Sice jsem se naučila samostatnosti, trpělivosti, dozvídám se spoustu nových informací, ale když nám výuka online trvá někdy i 8 hodin vcelku a pak mám ještě pracovat na PC, bolí mne oči, hlava a jsem celkově unavená, takže jdu spát a nevyužiji svůj čas tak, jako dříve.

Ráda bych se tě zeptala, na co se nejvíc těšíš, až tato doba skončí, i když asi znám tvoji odpověď.

(smích) No to je jasné. Na koncerty a zase koncerty. Těším se, až si obléknu koncertní šaty a vystoupím před publikem. Nikdy bych neřekla, jak moc mi ta atmosféra bude chybět. Zrovna mně, které je před každým koncertem špatně a prožívám vždycky stres. Těším se na trio, kvartet, na orchestr, těším se i na moji korepetitorku, těším se na hodiny houslí, nemohu pochopit, proč sportovci mohou v současné době mít tréninky, proč probíhají fotbalové zápasy, zatímco nemohou být hudební hodiny, kde je v jedné místnosti pouze učitel a žák. Já mám výhodu, že mám dobré základy a umím techniku, takže mohu sama cvičit nové skladby, ale v těžkých místech koncertů, kde je zapotřebí mistrovská technika, tam už mi chybí přítomnost učitele, protože takové detaily při pohybu smyčce prostě přes monitor nelze naučit. A je mi opravdu líto těch dětí, které s hudbou začínají, protože postavení ruky, správné táhnutí smyčce a další techniku, tu prostě přes PC naučit nelze. Děti se naučí špatné návyky a podle mne už nikdy nedohoní tyto dva školní promrhané roky. Kéž by si to vláda uvědomila a při nejbližším uvolňování alespoň otevřela ZUŠ pro individuální výuku.

Amirko, děkuji Ti za rozhovor. S Tvými slovy plně souhlasím a vysílám své vroucí prosby do nebes, aby se hudba navrátila zpět na naši zem, protože hudba přináší lidem radost, štěstí, úlevu a mnozí z nás v ní nalézají útěchu a novou energii.

Z obou rozhovorů je patrné, že již více jak rok žijeme životem, který jsme si dobrovolně nevybrali, ale je nám nařizován vládními rozhodnutími. Život občas přináší nelehké chvíle, ale přesto je krásný. Závěrem bych citovala slova publicisty Petra Koubského: „*Můžeme si lehnout a rozplakat se. Lepší je ale vstát, číst a pochopit.*“ Za sebe bych pouze dodala, aby si každý z nás v jakékoliv době zachoval zdravý rozum.

Recenze / Reviews

Karel Řeháček, Plzeňská radnice mezi válkami. Kdo byl kdo ve vedení města v letech 1918–1939, Plzeň 2021, 188 s.

Naděžda Morávková

Počátkem roku 2021 vydalo statutární město Plzeň v nově založené edici Studie a prameny k dějinám města Plzně pilotní monografii plzeňského historika, archiváře a pedagoga Karla Řeháčka, který se dlouhodobě zabývá mj. i dějinami města v meziválečném období. Tentokrát se ve čtyřech hlavních oddílech publikace zaměřil na plzeňské politické a úřednické elity, které v letech 1918–1939 ovládaly plzeňskou radnici.

Po úvodu, v němž Řeháček přiblížil dosavadní zpracování tematiky a přestavil využitelné prameny a použité metody práce, se v oddílu Volená samospráva zabývá politickou reprezentací města a způsobem jejího výběru před rokem 1918, akcentuje zlomové období roku 1918 a roli národního výboru v něm a první skutečně demokratické obecní volby v červnu 1919. Poté následuje analýza vývoje meziválečných politických dějin města, v níž je prostor dán rovněž stranickým rozmlískám a útokům i některým negativním stránkám života komunálních politiků. Samostatnou kapitolu oddílu tvoří zapojení žen do obecní politiky, nejen do obecního zastupitelstva, ale i do městské rady, a rovněž zdokumentování neformální role žen, zejména manželek vlivných osobností města. Poslední kapitola tohoto oddílu s názvem Soumrak demokratické obecní samosprávy se věnuje situaci na samém konci třicátých let, kdy dochází k postupnému omezování demokratických principů v Československu. V Plzni se tato atmosféra projevuje rezignací dlouholetého starosty města Lud'ka Píka, rozpuštěním obecního zastupitelstva a jmenováním vládního komisaře, zajímavé jsou i zmínky o aktivitách plzeňské organizace Vlajky a popis protižidovských nálad, které vyústily až k realizaci bombového útoku na židovském hřbitově počátkem března 1939.

Druhý hlavní oddíl práce tvoří analýza odborné správy města, která byla svébytná a na politické reprezentaci poměrně nezávislá. Řeháček se věnuje sna-

ze vedení městského úřadu i politické reprezentace města o nalezení optimální organizace úřadování tak, aby bylo efektivní a nadměrně nezatěžovalo městský rozpočet. Dále se tento oddíl zaměřuje na specifické postavení městských úředníků a zřízenců, na jejich práva, povinnosti i hmotné a jiné sociální zabezpečení. V poslední kapitole se autor věnuje nejdůležitějším městským ústavům a podnikům, především vodárně, plynárně, ale také městskému pohřebnímu ústavu a nově zřízenému krematoriu.

Poslední dva oddíly posuzované práce tvoří medailonky 110 vybraných politických reprezentantů města a městského úřadu. Úkol vybrat reprezentativní vzorek není nikdy úplně snadný, Řeháček se ale v oddílu věnované politikům zaměřil především na dlouholeté členy obecního zastupitelstva a městské rady, v mnoha případech rovněž s přesahem do celostátní politiky, v případě městských úředníků preferoval většinou vedoucí městské úředníky či významné řadové úředníky s nějakým přesahem, kupř. do oblasti umění či vědy.

Podle seznamu použitých pramenů i údajů v poznámkovém aparátu je zřejmé, že autor využil nemalého množství různorodých, zejména archivních pramenů, a díky tomu mohl volit i různé metody výzkumu. V případě medailonků využil nejen očekávanou biografickou metodu, ale pokusil se do výzkumu mezilidských vztahů zahrnout i některé nástroje metody prospografické.

Řeháčkova práce naplňuje na jedné straně po obsahové i formální stránce kritéria odbornosti, na straně druhé bude díky shromážděným informacím a čtivému stylu přínosná i pro plzeňskou laickou veřejnost. Z jejího pohledu bude jistě pozitivní i velké množství fotografií, které celou práci vhodně oživují.

Portelli Alessandro. Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy, Forma a význam v orální historii. Praha: Karolinum, 2020. ISBN 978-80-246-4550-6

Martina Schwubová

V nakladatelství Karolinum vyšla v minulém roce kniha Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy. I když kniha samotná není žádnou novinkou a čtenáři se z ní mohou těšit již téměř třicet let, český překlad považuji za důležitý pro všechny tuzemské příznivce orální historie. Představovat tento obor v časopise Memo je tak trochu jako nošení dříví do lesa, proto jen zcela krátce připomenu, že na rozdíl od „klasické“ historie, která dává prostor převážně „mocné“ vrstvě lidí, orální či mluvená historie se zaměřuje na všechny vrstvy společnosti, ale zejména na ty opomíjené. Takto se dostanou ke slovu i „bezmocné“ vrstvy, například bývalí otroci či indiáni v USA, menšiny, ženy i dělníci a horníci jako v této knize.

Představovat profesora angloamerické literatury, muzikologa, dopisovatele deníku „Il Manifesto“ a v neposlední řadě orálního historika, Alessandra Portelliho, je jistě zbytečné, ostatně měli jsme příležitost setkat se s ním na nedávné VII. Mezinárodní konferenci České asociace orální historie (COHA) s názvem Orální historie v čase krizí. Portelli začal se svým terénním výzkumem jako folklorista v 70 letech 20 století. V údolí řeky Nery se seznámil s lidovými zpěváky a začal nahrávat jejich písně a vyprávění. Na tuto práci nebyl nijak proškolen, do začátku dostal pouze radu nikdy nevytáhnout magnetofon. Časem s některými vypravěči navázal přátelství a pomohl jim skrze jejich písně najít svou hodnotu. Z mnohaletého terénního sběru vzešla velká sbírka rozhovorů, celkem se jedná o 92 osob, s jednotlivými narátory se můžeme seznámit v příloze na konci knihy. V Itálii sbíral nahrávky v období 1969-1984, počet rozhovorů s jedním pamětníkem je obvykle jeden, s některými i více, s jedním narátorem zmiňuje autor až 20 sezení. Americká část nahrávek byla pořízena v letech 1986-1989 a týká se 14 osob.

Při analýze vyprávění o životě dělníků z oceláren si Portelli všiml chybné datace smrti Luigiho Trastulliho. Od této chyby se odvíjí první esej zabývající se vztahem paměti a události. Autor nejprve prostudoval záznamy z tisku a archivní dokumenty, tedy „klasické“ historické zdroje. Rekonstrukce průběhu události je pro historika zásadní, stejně jako hledání „pravdy“ - faktů o tom, jak to bylo.

A i když výpovědi nejsou a ani nemohou být faktograficky přesné, přesto jsou pro historii velmi přínosné. Takovéto omyly nejsou odrazem špatné paměti narátorů, ale vyjadřují jejich subjektivní sny, touhy a díky tomu se dozvíme více než jen pouhá fakta, jak to bylo, ale i to jak si lidé přáli, aby to bylo.

Následující tři eseje se zabývají metodologií v terénní práci, orálně historickým narativem a v neposlední řadě i tím, jak funguje paměť a vnímání času. Portelli poukazuje na význam tazatele, jak ve vztahu s narátorem, tak na jeho roli v nahrávce i na finálním výsledku rozhovoru. Další dva oddíly nám představují dvě průmyslové kultury: první je město Terni v Umbrii, druhá je hornická osada v okrese Harlan, Kentucky. I když na mapě je Itálie od Severní Ameriky dost daleko, přesto mají tato místa mnoho společného. Tradiční venkovská kultura se musela v krátkém čase vyrovnat s rychlou industrializací aplikovanou zvenčí a po časech prosperity obě místa zasáhl úpadek a propouštění. Na okrese Harlan byly v prvních desetiletích 20 století osady patřící velké důlní společnosti. Horníci byli formálně zaměstnanci, ale zároveň žili vlastně v „otroctví“, protože závislost na společnosti byla naprostá – pozemky i domy patřily společnosti, která zajišťovala i služby v osadě (obchod, ochranu, dodržování pořádku aj.) a strhávala jim výdaje z platu. Vznik odborové organizace byl v těchto podmínkách velmi obtížný, ostatně odbory v USA nikdy nezískaly takové místo ve společnosti, jako se těší v Evropě. Nakonec i důlní průmysl v Kentucky zasáhl v polovině 20 století úpadek, ztrátu pracovních míst doprovázely vlny emigrace.

Terni je venkovské město vzdálené asi 100 km od Říma. Díky své poloze ve vnitrozemí si ho vláda na konci 19 století vybrala za první sídlo těžkého průmyslu v Itálii. Ocelárny vyráběly ocel pro námořnictvo a státní železnice, dále byla v Terni zbrojovka, chemička, textilka a elektrárny. Velkou část tohoto průmyslu vlastnila po 40 let Societa di Terni, která se ze soukromých rukou postupně dostala pod vládní kontrolu. Dělnická třída tvořila většinu obyvatel města i okolí, mimo období fašismu je v Terni tradičně volena levice. Dělnické nepokoje proběhly ve městě opakovaně, narátoři vzpomínají například na demonstraci proti propuštění 3 tisíc dělníků oceláren v roce 1953. Portelliho v obou oblastech zaujaly hlavně písně, které pomocí tradičních lidových forem ukazují vědomí moderní dělnické třídy. Zaměřuje se hlavně na změnu a interakci – adaptaci lidové kultury na industrializaci a další mísení s prvky kultury masové (sport, hudba, náboženství, vlastenectví aj). Neméně zajímavé jsou i dvě poslední kapitoly. Zde nám profesor Portelli představuje dva interdisciplinární eseje, první na soudním případě ze 7. dubna, kde se zabývá oralitou právního sporu Itálie versus členové Rudé brigády. Poslední kapitola je o narativu a literatuře. Na vyprávění slečny

Mattioliové ukazuje autor orální postupy a porovnává je s literárním dílem.

Opravdu nevím, který esej bych vyzdvihla, protože každý je svým způsobem jedinečný. Kniha mě přitáhla od prvních stránek a i když vznikla před padesáti lety, stále má co říci i současnému čtenáři. Je to svého druhu „obrana“ orální historie a stejně jako ta Balbínova, inspirovala vznik mnoha dalších skvělých knih, které přispěly k akceptování orální historie nejen jako metody, ale i oboru. Křest knihy proběhl na nedávné konferenci COHA, kterou profesor Portelli zahajoval právě vyprávěním o této knize. Jeho slovy – je to kniha příběhů – a úvah z nich a o nich. Přípitek pronesl nestor tohoto oboru v Čechách, docent Miroslav Vaněk, který také napsal doslov. I já bych ráda popřála knize mnoho prodaných výtisků a nám čtenářům další překlady důležitých orálně historických knih.

Dudeková Kováčová, Gabriela: *Človek vo vojne. Stratégie prežitia a sociálne dôsledky prvej svetovej vojny na Slovensku*. Bratislava: VEDA, Historický ústav SAV, 2019, 326 str. ISBN 978-80-224-1786-0.

Hana Hlôšková

Zamyslenie sa nad publikáciou,¹ venovanou sociálnym dôsledkom prvej svetovej vojny uvediem konštatovaním: „Prvá svetová vojna dala vzniknúť novej vojnovej kultúre nenávisť a barbarstva“, ktoré vyslovil Jacques le Goff.² Tento svetový konflikt je z mnohých hľadísk považovaný za udalosť, ktorá v čase trvania, no tiež v rokoch nasledujúcich po jej „oficiálnom“ ukončení, nezvratným spôsobom poznačila všetky stránky života jednotlivcov a celých spoločností. Bola zároveň začiatkom zrýchleného 20. storočia, ktorému okrem mnohých iných charakteristík je možné pripísať aj dovtedy nebývalý rozvoj techniky a technológií. Príčinám, priebehu i dôsledkom, politickým i vojenským aspektom Veľkej vojny je venovaných veľké množstvo odborných aj umeleckých diel vo svete i na Slovensku. V historiografických prácach zatiaľ prevažuje pohľad tzv. veľkých dejín, no folkloristika, ktorej objektom výskumu bol a je bežný človek a každodenný život, priebežne terénnym výskumom zaznamenávala spomienky aktérov z bojísk i zo zázemia Veľkej vojny. Ide o naratívy tvoriace súčasť historickej pamäti buď súčasníkov vojnových udalostí, ktorí mohli, a nemuseli byť ich priamymi účastníkmi alebo o naratívy odovzdávané v rámci ústneho tradovania v čase. Sila zobrazovanej témy sa prelína aj s odborným vývinom slovenskej folkloristiky. Zjednodušene by sa dalo konštatovať, že folkloristika „objavila“ naratívy s tematikou osobnej histórie vtedy, keď svoj záujem o nositeľa presmerovala od skupiny k jednotlivcovi, keď sa v skupinovom rozprávačskom repertoári okrem tradičných žánrov (rozprávka, povesť, legenda) výrazne črtali živé, no na osobu rozprávača a na situačný kontext viazané naratívy – memoráty. Memoráty sa stali živou súčasťou rozprávačskej kultúry azda aj pre svoju väzbu na intímnejší sociálny rámec. Ak je v prvých hrdinom kolektív (i jednotlivý hrdina symbolizuje skupinu), v memo-

¹ Príspevok vznikol v rámci grantového projektu APVV-16-0345 (ved. riešiteľského kolektívu PhDr. M. Vrzgulová, CSc.) ako prepracovaná verzia príspevku, ktorý vyšiel v anglickom jazyku „People at War. Survival Strategies and the Social Consequences of the First World War in Slovakia“ v periodiku *Historický časopis* 68, 2020, č. 6, s. 1051-1055.

² Le GOFF, Jacques: Predmluva. In: ORTIZ, Izabel (ed.): *První světová válka*. Praha : Nakladatelství Sun, 2010, s. 6 [Taliansky originál *Storia Illustrata della Prima Guerra Mondiale*. Firenze-Milano : Giunti Editore S.p. a., 1999].

ráte sa s osudom a podmienkami života pasuje jednotliviec a to tvorí jadro deja – príbehu alebo jeho zárodok. Z hľadiska teórie memorátu predstavuje základnú prácu v dejinách česko-slovenskej folkloristiky publikácia Jána Michálka.³ Jeho výskumný terén predstavoval predovšetkým podbradlansko-podjavorinský kraj, pričom uplatňoval snahu o prirodzené rozprávačské situácie, apelujúc na potrebu mať ako východisko „početný a spoľahlivý materiál.“⁴ Narátori boli ľudia narodení aj v 2. pol. 19. stor. a výskum na prelome 60. a 70. rokov 20. stor. ukázal, že: „počet týchto príbehov je dodnes [k roku vydania publikácie – pozn. HH] pomerne veľký a motivicky sú veľmi rozmanité.“⁵ Autor, na tú dobu novátorsky, konštatuje, že memoráty s tematikou prvej svetovej vojny je možné využiť aj ako spoľahlivý sociologický materiál pre poznanie postoja ľudových mäs k prvej svetovej vojne a zovšeobecnene aj k vojne vôbec,⁶ čo súčasná folkloristika označuje termínom historiozofia. J. Michálek tiež upozorňuje z hľadiska ekológie folklóru na závažnú okolnosť „oživovania“ rozprávání, ktorú predstavujú tzv. komemoračné príležitosti (napr. pri príležitosti výročí apod.), pričom obsahové aj formálne podoby naratívov nezriedka pomáha dotvárať spracovanie vojnovéj témy v literatúre, filme a dráme. Prínos práce J. Michálka z hľadiska teórie a poetiky memorátu spočíva v terminologickom spresnení a vymedzení kategoriálnych vlastností podskupín memorátu: *rozprávania zo života a spomienkového rozprávania*. *Spomienkové rozprávanie* je memorát, ktorý nevytvára obraz bezprostredného zážitku rozprávača, vzťah k zobrazovanej skutočnosti je sprostredkovaný a to prinajmenšom v jednom, prípadne i vo viacerých stupňoch. Predstavuje tak štádium folklorizácie/zľudovenia – v čase i v priestore, čo má dôsledky v obsahu i forme naratívov, keď napríklad „historická postava sa stáva v predstavách ľudu takou, akou ju robí ústne podanie.“⁷ Tento krátky exkurz do nedávnych dejín česko-slovenskej folkloristiky potvrdzuje aj recenzovaná publikácia, ktorej jedným zo zdrojov analýzy boli práve memoráty.⁸ Ako autorka uvádza: „Cieľom knihy je charakterizovať najdôležitejšie sociálne dôsledky prvej svetovej vojny na území Slovenska ako súčasti širšieho kontextu Uhorska a habsburskej monarchie“ (s. 10) a tzv. egodokumenty umožnili vytyčený cieľ naplniť prostredníctvom

³ MICHÁLEK, Ján: *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou*. Bratislava : Veda, 1971.

⁴ Ten istý, s. 9-10.

⁵ Ten istý, s. 67.

⁶ Ten istý, s. 59.

⁷ Ten istý, s. 110.

⁸ Vedecké zbierky Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave, Archív Národopisnej spoločnosti Slovenska. SMATANA, Miloslav – BALLEKOVÁ, Katarína – HLÔŠKOVÁ, Hana – HOLEC, Roman: *Rozpamätávanie. Prvá svetová vojna jazykom prastarých otcov a materi*. Bratislava : Veda, 2015.

„pohľadu zdola“ – teda cez fakty, postoje a názory radových účastníkov prvej svetovej vojny na fronte a v zázemí. G. Dudeková Kováčová k strešnej téme publikovala viacero odborných príspevkov k jednotlivým čiastkovým témam, takže recenzovaná publikácia, ktorá na tieto príspevky nadväzuje, je rozsiahlym zrelým a komplexným spracovaním uvedenej problematiky.

Keďže autorka tému spracovala v rámci slovenskej historiografie do istej miery novátorsky – vychádzajúc z menej využívaných prameňov (okrem egodokumentov tiež napr. materiály dobovej propagandy), vyjadrila sa aj k ich využiteľnosti z hľadiska objektivity zaznamenaných skutočností a kvalifikovane poukázala na limity tohto typu prameňov, napr. rôzna miera autocenzúry a sebaštylizácie pri ústnych a písaných memoároch. I keď v práci neoveruje, ani neformuluje konkrétnu teóriu, produktívne pracuje s konceptom *stratégia prežitia* a inšpirovaná sociálnou psychológiou tiež s konceptom *pocit ohrozenia* a to nielen bezprostredného fyzického, ale tiež subjektívneho vyjadrovania obáv zo straty existenčných istôt v takej krízovej situácii, akú predstavuje každý vojnový konflikt. Autorku zaujíma aj problém oslabovania lojality voči režimu a faktory radikalizácie.

G. Dudeková Kováčová publikáciu člení do štyroch hlavných kapitol, obsiahlych statí úvodu a záveru, doplnených súhrnom v angličtine, štruktúrovaným zoznamom prameňov a citovanej literatúry, ako aj menným registrom. Jednotlivé kapitoly svojimi názvami predstavujú špecifické podtémy, ktorým autorka venovala pozornosť: Problém lojality - od vojnovnej hystérie k protestom; V mimoriadnom režime; Stratégie prežitia v zázemí; Vojna ako skúsenosť. Uplatnený chronologický aspekt v rámci jednotlivých podtém podáva obraz o premenách a vývine sledovanej témy pred, počas trvania vojny, no tiež v rokoch po nej nasledujúcich. Čitateľ tak získava plastický a vyčerpávajúci obraz analyzovaných fenoménov.

Úvod publikácie charakterizuje tematické a metodologické zameranie európskej i česko-slovenskej historiografie Veľkej vojny a uvádza tri hlavné paradigmy doterajšieho konštruovania jej obrazu, ako ich formulovali J. Winter a A. Prost (s. 15-16). Za prínosné považujem zdôraznenie skutočnosti, že v kontexte československej a slovenskej historiografie v období do roku 1989 boli viaceré aktérske osobnosti Veľkej vojny tabuizované a fenomén každodennosti nebol v zornom poli bádateľov. V prvej kapitole (s. 25-81), venovanej problému lojality, sa G. Dudeková Kováčová prihlasuje pri analýze a interpretácii prameňov osobnej povahy a lokálnej tlače k minucióznejšiemu uplatneniu hľadiska sociálneho, etnického a rodového ukotvenia aktérov (s. 28 an.) používajúc porovnávací prístup (napr. poznatky z Tirolska a Slovenska). Autorka sa pokúsila na základe štúdia vyššie uvedených prameňov o typológiu motívácií a faktorov, určujúcich zmeny

postojov radových vojakov k vojne. Poukazuje na procesualnosť postojov a lojalitu, čo zdôvodňuje reálnou vojnovou skúsenosťou vojakov oproti oficiálne forsirovanému ideálu vojaka v armáde, ktorá mala v dobovom štátnom mocenskom aparáte významnú úlohu. Na silu etnických stereotypov a predsudkov autorka poukazuje na dobovej rétorike oficialít o lojalite.

Druhá kapitola (s. 81-155) približuje charakter bezpečnostných opatrení v mioriadnom vojnovom čase a stratégie, ako sa s týmito limitujúcimi okolnosťami vyrovnávali ľudia na fronte, ale aj v zázemí. Tu sa ako veľmi zaujímavý prameň a zdroj informácií ukazuje materiál cenzorských úradov ministerstva vojny. Paradoxnosť vojnovnej situácie dokumentuje pôsobenie predstaviteľov slovenskej politickej elity (K. Stodola, I. Dérer, M. Hodža) v slovenskej sekcii cenzorského úradu, čo títo vedeli využiť na konkrétne politické kroky. Vplyv propagandy na formovanie verejnej mienky umocňovali aj rozvíjajúce sa dobové médiá – tlač, film, fotografia, ktoré umožňovali manipulovať obrazom vojny v propagandistickej stereotypizácii, čo viedlo napríklad k posunu hraníc vnímania násillia.

Tretia kapitola (s. 155-213) približuje stratégie, ako zázemie s nezastupiteľnou zásobovacou funkciou reagovalo na vojnové regulačné opatrenia. Autorka aj tu postupuje chronologicky a tak je politicko-vojenská „matrica“ naplnená dátami o skúmaných témach – problémy so zásobovaním, šírenie chorôb, stav pracovnej sily, čierny trh, cenová politika, vojnoví invalidi, obmedzovanie konzumu ai. Prípadová štúdia o vojnovej každodennosti Prešporuku prináša detailné údaje o tvorivosti a improvizácii pri zvládaní prežitia mestskej komunity s použitím legálnych aj nelegálnych prostriedkov. Vyššie spomenutý presah aj do rokov po skončení Veľkej vojny sa ukázal v spomienkových naratívoch, kde dominujú motívy odriekania a utrpenia.

Štvrtá kapitola (s. 213-269) prostredníctvom analýzy korešpondencie, spomienkových naratívov a denníkov približuje zmýšľanie obyčajných ľudí a ukazuje, ako sociálny status hral rolu aj vo vojne a prináša tiež nový pohľad – z pozície zajatcov vo vtedajších zajateckých táboroch na Slovensku. Autorka upozorňuje aj na postavenie žien, v propagande Veľkej vojny stotožňovaných s tzv. domácim frontom. G. Dudeková Kováčová sa tiež podrobne venuje aktivizácii žien, ich začleňovaniu do pracovného procesu mimo domácnosti, zvyšovaniu vyššieho vzdelania žien, keď jedným zo spúšťáčov bol fenomén „nahrádzania“ mužov, ktorí narukovali, či sa nevrátili z bojísk. Popisuje tiež stratégie prežitia vojakov a civilov cez kresby detí a údaje dobových výskumov. Podnety na zamyslenie prinášajú informácie o masívnom pôsobení na deti a mládež v rámci vlasteneckej výchovy – od hračiek s vojnovou tematikou, cez beletriu, filmy, až po zameranie

spolkov a kurzov. Autorka uvádza typy stratégií prežitia (s. 235 an.), pričom za rozhodujúci determinant považuje sociálnu pozíciu jednotlivca alebo skupiny, ktorá však bola situačne dynamická a zároveň hranice rozhodovania vymedzoval vojnový režim s rozhodujúcim vplyvom štátu. V Závere (s. 269-283) autorka pregnantne formuluje dominantné a špecifické charakteristiky, ktoré prvú svetovú vojnu - Veľkú vojnu vymedzujú ako unikátnu kataklizmatickú dejinnú udalosť.

Ak som v úvode citovala cieľ, ktorý si autorka recenzovanej publikácie postavila, na tomto mieste konštatujem, že sa jej ho podarilo širokým záberom tém a ich minucióznym spracovaním naplniť. Okrem významu tejto práce pre slovenskú historiografiu a pre kultiváciu kolektívnej historickej pamäti bude publikácia isto výborným východiskom komparatívneho prístupu zahraničných bádateľov. V neposlednom rade je to tiež inštruktívny text pre pedagógov, žurnalistov či umelcov. Kvalitu publikácie by výrazne zvýšil ilustračný materiál – v tomto prípade úplne relevantný. Ak totiž predmetom analýzy boli také zdroje, ako tlačoviny, plagáty, korešpondencia, fotografie, kresby a iný vizuálny materiál, ich použitie by v každom prípade zvýšilo prinajmenšom čitateľskú príťažlivosť tejto výbornej publikácie.⁹

⁹ Inšpiráciou by mohla byť napr. publikácia ORTIZ, Izabel (ed.): *První světová válka*. Praha : Nakladatelství Sun, 2010, s. 6 [Taliánsky originál *Storia Illustrata della Prima Guerra Mondiale*. Firenze-Milano : Giunti Editore S.p. a., 1999].

Jubileum / Anniversary

K šedesátinám doc. PaedDr. Naděždy Morávkové, Ph.D.

Helena Východská

Již od roku 2001 působí na katedře historie plzeňské pedagogické fakulty Naděžda Morávková. Narodila 16. května 1961 v Plzni. Absolvovala gymnázium na tehdejší náměstí Odborářů, dnes náměstí Mikulášském, v Plzni. Po maturitě v roce 1979 nastoupila na Pedagogickou fakultu v Plzni, kde vystudovala učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro druhý a třetí stupeň, aprobaci český jazyk – dějepis. Studium zakončila roku 1984 státní závěrečnou zkouškou a obhajobou diplomové práce z regionální historie v rámci tehdejšího výzkumného projektu katedry Dějiny závodů, a to práce *Historie podniku Stavební stroje Plzeň*. V roce 1986 obhájila tamtéž titul doktorka pedagogických věd, PaedDr. Téhož roku nastoupila Naděžda Morávková jako středoškolská učitelka na gymnázium v Plzni, Opavské ulici, dnes Gymnázium Luďka Pika, kde pak působila osmnáct let.

Roku 2001 byla Naděžda Morávková přijata externě na katedru dějepisu Fakulty pedagogické ZČU v Plzni. Současně působila na částečný úvazek na soukromé Sportovní a podnikatelské střední škole v Plzni. V letech 2003–2006 absolvovala doktorské studium na Filosofické fakultě ZČU v Plzni, obor Teorie a dějiny vědy a techniky. Roku 2006 obhájila dizertační práci *Dějiny plzeňské historické vědy v letech 1945–1965* a téhož roku byla konkurzem přijata na katedru historie Fakulty pedagogické v Plzni na plný úvazek. Zde se zaměřila na dějiny historiografie, regionální dějiny a dějiny obecného novověku a také na metodu orální historie, zejména na možnosti její didaktické aplikace. Roku 2009 založila při katedře historie FPE Středisko orální historie SOHI a odborné periodikum *MEMO, časopis pro orální historii*, obojí po celou dobu řídí. Od roku 2009 Naděžda Morávková dlouhodobě spolupracuje s univerzitou v kwaDlan-gezwa v Jihoafrické republice, zejména s docentem Albertem van Jaarsveldem, v rámci výzkumu metody orální historie v historiografii. Každoročně zde pobývá na studijní stáži. Je členkou celostátní organizace COHA (České asociace orální historie) a místopředsdkyní komitétu orální historie při Akademii věd ČR. Je také členkou Mezinárodní asociace orální historie IOHA a účastnila se přípravy a realizace jejích celosvětových kongresů v Praze a v Buenos Aires v letech 2010

a 2012. V oblasti oral history spolupracuje také s katedrou historie na University of San Francisco v USA, s Columbia University v New Yorku a universitou ve Vratislavi. Iniciovala při katedře ediční řadu publikací, jež se vztahují k dějinám moderní historiografie a vznikají mimo jiné i pomocí metody práce s pamětníky, totiž řadu *Historikem ve dvacátém století*. U mnohých publikací této řady je též autorkou či spoluautorkou. Roku 2014 iniciovala a provedla transformaci dosavadního sborníku katedry – *Dějepis* v moderní odborné periodikum s názvem *Boemiae occidentalis historica*, Roku 2013 byla konkurzem vybrána na místo vedoucí katedry historie po odstoupivším prof. Janu Kumperovi. V roce 2016 se habilitovala na Slezské univerzitě v Opavě.

Jménem celé katedry přeje autorka oslavenkyni hodně zdraví, spokojenosti a úspěchů v rodinném i profesním životě.

Výběr z bibliografie Naděždy Morávkové:

Autorské monografie:

MORÁVKOVÁ, Naděžda. *Miloslav Bělohávek a Plzeňská historická škola*. Plzeň: Nakladatelství Ševčík, 2008. 311 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. *František Graus a československá poválečná historiografie*. Praha: Academia, 2013. 348 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. *Plzeňan Kamil Krofta*. Plzeň: Koniáš, 2016. 396 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. *Václav Čepelák ve vzpomínkách a v archivu Miroslava Zikmunda*. V edici *Historikem ve dvacátém století*, sv. 13. Praha: via Centrum pro ZČU, 2016. 136 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. *Dějiny učitelského vzdělávání v Plzni*. Praha: via-Centrum, 2018. 262 s.

Vědecké monografie spoluautorské:

JÍLEK, Tomáš – ADÁMEK, Karel – MEINKE, Markus Alexander – MORÁVKOVÁ, Naděžda. *Na hranici dvou světů: Česko-bavorská hranice 1948–1989*. Západočeská univerzita v Plzni: Plzeň, 2010. 47 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – LEDVINOVÁ, Jarmila. *Jindřich Vacek, pedagog a historik*. V edici *Historikem ve dvacátém století*, sv. 7. Plzeň: viaCentrum, 2011. 120 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – HOFFMANNOVÁ, Veronika. *Vojtěch Laštovka a Adolf Zeman*. V edici Historikem ve dvacátém století, sv. 6. Plzeň: viaCentrum, 2011. 110 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – ŘEHOŘ, Vít. *Jindřich Čadík, neprávem zapomenutý historik*. V edici Historikem ve dvacátém století, sv. 8. Plzeň: viaCentrum, 2012. 137 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda a kol. *Plzeňská Porta očima pamětníků*. Plzeň: Středisko orální historie SOHI, 2013. 66 s.

BEDNAŘÍK, Petr – HRUBÝ, Karel – HRUŠKOVÁ, Helena – JIROUŠEK, Bohumil – NOSKOVÁ, Helena – KUMPERA, Jan – MORÁVKOVÁ, Naděžda – PERNES, Jiří – ŠLOUF, Jakub – ŘEHÁČEK, Karel. *Naše měna je pevná*. Plzeň: viaCentrum, s. r. o., 2013. 152 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – ŘEHÁČEK, Karel. *Osobnosti plzeňského vysokého školství*, díl 2. Praha: viaCentrum, 2014. 269 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – TAITL, Lukáš. *Holýšovské válečné tábory očima pamětníků*. Praha: viaCentrum, 2015. 120 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – HAKEN, Petr. *Zdeněk Macek: pedagog a historik*. V edici Historikem ve dvacátém století, sv. 10. Praha: viaCentrum, 2015. 84 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – POCHYBOVÁ, Michaela. *Růžena Vacková, historička statečného srdce*. V edici Historikem ve dvacátém století, sv. 9. Praha: viaCentrum, 2015. 65 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – MÄRZ, Jan. *Karel Pichlík a jeho místo v poválečné historiografii Plzně*. V edici Historikem ve dvacátém století, sv. 11. Praha: viaCentrum, 2016, 111 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda a kol. *Ženské téma v dějinách plzeňského vzdělávání*. Praha: viaCentrum, 2017. 192 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – JESÍNEK, Lukáš. *Václav Spěváček, život a dílo*. V edici Historikem ve dvacátém století, sv. XIV. Praha: viaCentrum, 2017. 134 s.

Cizojazyčné a dvojjazyčné monografie:

JÍLEK, Tomáš – ADÁMEK, Karel – MEINKE, Markus Alexander – MORÁVKOVÁ, Naděžda. *An der Grenze zweiter Welten: Die tschechoslowakisch-bayerische Grenze 1948–1989*. Pilsen: Westböhmisches Universität Pilsen, 2011. 47 s.

JÍLEK, Tomáš – MORÁVKOVÁ, Naděžda. *Vlastivěda česko-bavorského pohraničí/Heimatkunde der Tschechisch-bayerischen Grenzregion*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2015. 140 s.

Studie a články v recenzovaných periodikách

a) domácí:

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Využití regionální historiografie vědy a techniky ve výuce dějepisu, *Rozpravy Národního technického muzea* 193. Řada Dějiny vědy a techniky, sv. 13. Praha: Národní technické muzeum, 2005, s. 71–74.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Biografie – nedoceněný historický pramen, přínos a úskalí, Jihočeský sborník historický. Supplementum 3: PETRÁŠ, J. a kol. *Příběh je základ a lidé příběhy potřebují aneb Teoretické a praktické aspekty orální historie*. České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2009, s. 45–51.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Osudy plzeňských muzeí za druhé světové války. In: HOŘEJŠ, Miloš – LORENCOVÁ, Ivana (eds.) *Věda a technika v českých zemích v období 2. Světové války*. Praha: Národní technické muzeum, 2009, s. 9–14.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Periodikum Život Plzeňska: Možnosti odborné publikace regionální historie v padesátých letech. In: JANOVSÝ, Igor – KLEINOVÁ, Jana – STRÍTESKÝ, Hynek (eds.) *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*. Praha: Národní technické muzeum, 2010, s. 443–451.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Adolf Zeman (1902–1979) – politicky zmařená kariéra vědce a vysokoškolského pedagoga. In: SKLENÁŘOVÁ, Sylva (ed.) *Možnosti a meze výzkumu dějin vysokého školství po roce 1945*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, s. 43–49.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Fridolín Macháček (1884–1954) – plzeňský historik a učitel v boji za pravdu. In: *Historia scholastica I: Dějiny ve škole – škola v dějinách*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze, 2010, s. 150–156.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Plzeňský historik Fridolín Macháček – ideově nevhodný válečný hrdina. In: MAGINCOVÁ, Dagmar – PALEČEK, Martin – VÍŠKA, Václav (eds.) *Protectorát v sociokulturních souvislostech*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, s. 169–183.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Orální historie v přípravě budoucích učitelů dějepisu – několik postřehů z využití přímých i mediálně zprostředkovaných svědectví

pamětníků ve výuce dějin/Oral History in Preparation of Intending Teachers of Historiography – Some Remarks on Using of Direct and Medial Contemporary Evidence in History Teaching, *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*, roč. 25, 2011, č. 2, s. 67–72.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Odešel historik dělnického hnutí a protifašistického odboje. In: SKÁLA, Adam (ed.). *Minulostí západočeského kraje*, sv. 47. Plzeň: Archiv města Plzně, 2012, s. 279–282.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – ŘEHOŘ, Vít. Odbojová činnost plzeňského historika Jindřicha Čadíka za války a po únoru 1948, *Východočeské listy historické*, sv. 30. Hradec Králové: Historický ústav filosofické fakulty, 2013, 117–132.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. K plzeňským kořenům historika a politika Kamila Krofity, *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*, roč. 27, 2013, č. 1, s. 39–50.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Orální historie ve výuce společenských věd na školách, možnosti a metody, *Civilia: Odborná revue pro didaktiku společenských věd*, roč. 4, 2013, č. 1. Olomouc: Katedra společenských věd PF Univerzity Palackého v Olomouci, s. 31–36.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Richardov na Plzeňsku. K historii měšťanské každodennosti a letního venkovského bydlení měšťanstva na přelomu 19. a 20. století, *Východočeské listy historické*, sv. 36. Hradec Králové: Historický ústav filosofické fakulty, 2016, s. 97–117.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Orální historie ve školním vyučování s pomocí internetu. In: KOHNOVÁ, Jana a Barbora HOLUBOVÁ (eds.). *Válkám navzdory*. XXX. Letní škola historie. Soubor odborných statí. Praha: Nakladatelství Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, 2018, s. 152–166.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Zalidněme školní dějepis. Několik důvodů pro systematické zařazení metod orální historie a ego-historie do didaktiky dějepisu, *Civilia: Odborná revue pro didaktiku společenských věd*, roč. 8/2017, č. 1. Olomouc: Katedra společenských věd PF Univerzity Palackého v Olomouci, s. 4–14.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Bílý Zulu John Robert Dunn (1833–1895) a jeho stopy v povědomí dnešních Jihoafričanů/The White Zulu John Robert Dunn (1833–1895) and his traces in the awareness of today's South Africans, *MEMO. Časopis pro orální historii/Oral History Journal*, roč. 8/2018, č. 1, s. 82–104.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Tradice západočeské selské svatby na příkladu širšího Plzeňska a Chebska. In: KORBELÁŘOVÁ, Irena a kol. *Svatby, oddávky, veselí. Příspěvky k tématu*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2018. 259–273.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Školství v Plzni. In: *Dějiny města Plzně 3: 1918–1990*. Plzeň: Statutární město Plzeň, 2018, s. 299–308, 312–316.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Plzeňské gymnázium. In: MORÁVKOVÁ, Naděžda – ŘEHÁČEK, Karel – JÍRA, Josef (edd.). *Josef František Smetana a jeho doba*. Praha: viaCentrum, 2019. 300 s. 26–32.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – ŠANTOROVÁ, Hana. Životem plzeňského buditele. In: MORÁVKOVÁ, Naděžda – ŘEHÁČEK, Karel – JÍRA, Josef (edd.). *Josef František Smetana a jeho doba*. Praha: viaCentrum, 2019. 300 s., s. 28–39.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Úvodem. In: MORÁVKOVÁ, Naděžda – ŘEHÁČEK, Karel – JÍRA, Josef (edd.). *Josef František Smetana a jeho doba*. Praha: viaCentrum, 2019. 300 s., s. 10–11.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Mladší generace Plzeňské historické školy a Václav Mentberger. In: *Bohemiae occidentalis historica*, Západočeská univerzita v Plzni, roč. 6/2020, č. 2, s. 59–74.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Veleslavínova 42, Pedagogická fakulta. In: HOS-
TIČKOVÁ, Anna. *Plzeňské dvorky*. Plzeň: Starý most, 2020. 191 s., s. 136–139.

b) vydané v zahraničí:

MORÁVKOVÁ, Naděžda. K působení Františka Aloise Hory (1838–1916) – milovníka polského jazyka a kultury v západních Čechách/ Wpływ Františka Aloisa Hory (1838–1916) – miłośnika języka i kultury polskiej w zachodnich Czechach. In: LIPOWSKI, Jaroslav – ŻYGADŁO – CZOPNIK, Doroty (eds.). *Podzwonne dla granic: Polsko-czeskie linie podziałów i miejsca kontaktów w języku, literaturze i kulturze*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2009, s. 61–71.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Dorogami žizni generala Ludvika Svobody. *Istoria: Istoriko – filosofskij žurnal*. Kijev: Kijivskij slavističnyj universitět, 2009, č. 4, s. 15–28.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Pitfalls of oral history methods in the biographies of historians of the twentieth-century. In: *XVIIth International Oral History Conference*, 7–11 July, Prague. Conference Papers. Prague: COHA, 2010. 8 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Ethical aspects of using oral history methods in teaching history. In: *Los retos de la historia oral en el siglo XXI: diversidades, desigualdades y la construcción de identidades: 17a Conferencia Internacional de Historia Oral*. Buenos Aires: Dirección General Patrimonio e Instituto Histórico, 2012. 9 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Ethical aspects of using oral history methods in teaching history. In *Los retos de la historia oral en el siglo XXI: diversidades, desigualdades y la construcción de identidades: 17a Conferencia Internacional de Historia Oral*. Buenos Aires: Dirección General Patrimonio e Instituto Histórico, 2012. 9 s.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Birth of Modern Pilsen, Czech National Party struggle for the emancipation of the Czech nationalist majority in Pilsen in the second half of the 19th century and early 20th century on the example of the genus Kroft, *West Bohemian Historical Review*, roč. 6, čís. 2, 2016, s. 185–212.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Tradiční svatební hostina na Chodsku – tradice a současnost/Tradycyjne wesele w Chodsku – tradycja i terażniejszość. In: DUNAJ, Jadwiga – GLADKIEWICZ, Ryszard (edd.). *Muzea domowe. Materiały informacyjno-metodyczne*. Wrocław: Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, 2016, s. 24–33.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Plzeň patriot JUDr. Richard Krofta (1873–1958). On the life on a prominent person i the socio-political life of Plzeň in the first half of the 20th century, *MEMO. Časopis pro orální historii/Oral History Journal*, roč. 7/2017, č. 2, s. 87–98.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Soukromá a domácí muzea na Plzeňsku/ Prywatne i domowe muzea w regionie pilzneńskim. In: DUNAJ, Jadwiga – GLADKIEWICZ, Ryszard (edd.). *Muzea domowe. Materiały informacyjno-metodyczne 3*. Wrocław: Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, 2017, s. 68–75.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Modern Schorarly Biography in Humanities: its Teaching Potential and Possible Pitfalls in Post-totalitarian Czech Society, *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal*, roč. 11/2019. č. 1, s. 81–90.

c) články a studie v recenzovaných periodikách, recenzovaných sbornících, kapitoly v odborných monografiích

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Biografická metoda jako jedna z možností na cestě popularizace dějin vědy a techniky. In: DEMJANČUK, N. – STARK, S. DEMJANČUKOVÁ, D. (eds.) *Univerzita tradiční a netradiční ve výuce. Sborník*. Plzeň: Nakladatelství Aleš Čeněk, 2005, s. 290–297.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Výuka jako zrcadlo současné historické vědy. In: *Teorie a dějiny vědy a techniky*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005. ISBN 80-7043-349-3. S. 66–71.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. (Ne) Zapomenutý plzeňský polonofil František Alois Hora. *Plzeňský literární život*, č. 12, roč. 7, Plzeň: Knihovna města Plzně a další, prosinec 2008, s. 18–23.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Hospodářské a sociální dějiny v poválečné plzeňské historiografii, *Dějepis XXIII. Sborník katedry historie FPE ZČU v Plzni*, roč. 23, 2008, s. 102–118.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Boží dělník Josef Chudáček a školské muzeum v Plzni. *Plzeňský literární život*, č. 12, roč. 8, Plzeň: Knihovna města Plzně a další, prosinec 2009. s. 8–11.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Z dějin školského muzea v Plzni. In: *120 let Muzea Komenského v Přerově a oslavy Komenského v roce 1892 ve střední Evropě: Sborník z odborné konference konané v Přerově 14. – 15. 10. 2008*. Přerov: Muzeum Komenského v Přerově, 2009. s. 266–274.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Projekt mentoringu začínajících učitelů – absolventů Pedagogické fakulty ZČU v Plzni (informace o připravovaném experimentálním projektu Katedry historie Pedagogické fakulty ZČU Plzeň. In: BENEŠ, Z. (ed.). *Historie a škola VI: Klíčové kompetence a současný stav ve vzdělávání v dějepisu*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 2009, s. 101–113.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. K vymezení pojmu a charakteristice Plzeňské historické školy. In: MORÁVKOVÁ, Naděžda. (ed.) *Mladší plzeňská historická škola v jubilejních člancích a nekrolozích*. Plzeň: viaCentrum, s. r. o., 2009, s. 4–16.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Výběrová bibliografie Františka Grause v českých knihovnách. In: MORÁVKOVÁ, Naděžda. (ed.) *Historikem ve dvacátém století I.: František Graus*. Plzeň: viaCentrum, s. r. o., 2009, s. 36–49.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Závěrečné práce na středních školách jako multi-předmětové absolventské projekty, *Acta universitatis Purkynianae, Facultatis Philosophicae. Studia Historica Didactica, Dějepisné výzvy mezioborovým vztahům*, č. 1, 2010, Ústí nad Labem, s. 167–172.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Biografická metoda formou biografu, *Acta universitatis Purkynianae, Facultatis Philosophicae. Studia Historica Didactica, Dějepisné výzvy mezioborovým vztahům*, č. 1, 2010, Ústí nad Labem, s. 96–99.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Fakultní školy a jejich možnosti při uvádění začínajících učitelů do praxe. In: COUFALOVÁ, Jana (ed.) *Hledisko kvality v přípravě učitelů*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2010, s. 172–176.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Metodologický přínos tzv. Plzeňské historické školy v oblasti moderní městské historiografie. In: ADÁMEK, Karel. *Miloslav Bělohávek – plzeňský archivář a historik*. Edice *Historikem ve dvacátém století*, sv. III. Plzeň: viaCentrum, 2010, s. 4–17.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Fridolín Macháček – Plzeňan, jemuž město svůj vděk ještě dluží. In: ZÍVALOVÁ, Kristýna. *Fridolín Macháček – historik, archivář, muzeolog*. Edice *Historikem ve dvacátém století*, sv. IV. Plzeň: viaCentrum, 2010, 5–17.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Stav zpracovanosti dějin regionální historiografie Plzeňska. In: BÖHMOVÁ, Lucie. *Václav Jílek Plzeňský historik, literární vědec a pedagog*. Edice *Historikem ve dvacátém století*, sv. V. Plzeň: viaCentrum, 2010, s. 4–19.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Koloman Gajan nejen o Františku Grausovi, *MEMO. Časopis pro orální historii/Oral History Journal*, roč. 1/2011, č. 1, s. 54–64.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Orální historie a biografie v dějinách dějepiscetví dvacátého století / Oral history and the Biographies of the History of Historiography in the Twentieth Century, *MEMO. Časopis pro orální historii/Oral History Journal*, roč. 1/2011, č. 1, s. 34–47.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Legislativa, administrativa a cestování přes západní hranici za socialismu: Možnosti a meze. In: BREITFELDER, Miroslav – MORÁVKOVÁ, Naděžda (eds.). *Historie česko-bavorského pohraničí v letech 1945–2008*. Sborník z mezinárodní konference v Klenčí pod Čerchovem 16. – 17. září 2010. Plzeň Západočeská univerzita v Plzni, 2011, s. 26–38.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Memoáry a biografická interview jako historický pramen/Memoirs and Biographical Interview as a Historical Source. In: MORÁVKOVÁ, Naděžda a kol. *Říká se...* Plzeň: viaCentrum, 2011, s. 109–115.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Metoda oral history ve výzkumu dějin moderní historiografie/The method of oral history research in the history of modern historiography, *MEMO. Časopis pro orální historii/Oral History Journal*, roč. 2/2012, č. 1, s. 5–13.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. K některým problémům využití orální historie ve výuce dějepisu/Some problems with using oral history methods in teaching history,

MEMO. Časopis pro orální historii/Oral History Journal, roč. 2/2012, č. 2, s. 45–55.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – CIBULKA, Vojtěch. Moderní výtvarné umění ve veřejném prostoru města Plzně a jeho využití ve školní výuce/ Modern art in the public spaces of the city of Plzen and its use in school education, *MEMO. Časopis pro orální historii/Oral History Journal*, roč. 4/2014, č. 1, s. 46–127.

MORÁVKOVÁ, Naděžda, Jubilant Tomáš Jílek/ Honoree Tomáš Jílek, *MEMO. Časopis pro orální historii/Oral History Journal*, roč. 4/2014, č. 1, s. 135–147.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – LAJPERTOVÁ, Zuzana, Školy v Novém Strašecí od roku 1869/ The Schools in Nove Straseci from 1869, *MEMO. Časopis pro orální historii/Oral History Journal*, roč. 4/2014, č. 2, s. 48–92.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – TAITL, Lukáš. Osvobození koncentračního tábora Holýšov polskou neoficiální armádou a spojeneckými vojsky ve vzpomínkách pamětníků/ The Liberation of the Concentration Camp Holyšov of Polish Unofficial Army and Allied Forces in Memories, *MEMO. Časopis pro orální historii/Oral History Journal*, roč. 5/2015, č. 2, s. 107–128.

MORÁVKOVÁ, Naděžda – HAKEN, Petr. Zdeněk Macek ve vzpomínkách svých žáků a kolegů. *Bohemiae occidentalis historica*, Západočeská univerzita v Plzni, roč. 1/2015, č. 2, s. 115–139.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Paní profesorka Bělohlávková vzpomíná. Rozhovor s Danuší Bělohlávkovou, čestnou občankou města Plzně/ Mrs. Professor Bělohlávková recalls. Interview with Danuše Bělohlávková, honorary citizen of the city of Pilsen. *MEMO. Časopis pro orální historii/Oral History Journal*, roč. 6/2016, č. 1, s. 104–135.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. S Miroslavem Zikmundem o Václavu Čepelákovi. *MEMO. Časopis pro orální historii/Oral History Journal*, roč. 6/2016, č. 2, s. 105–119.

MORÁVKOVÁ, Naděžda. Vznik a vývoj sborníku plzeňské katedry historie. *Bohemiae occidentalis historica*, Západočeská univerzita v Plzni, roč. 2/2016, č. 2, s. 132–172.

Prof. PhDr. Jan Kumpera, CSc. slaví životní jubileum *Naděžda Morávková*

Již od roku 1976 působí prof. PhDr. Jan Kumpera, CSc, na katedře historie plzeňské pedagogické fakulty. V letošním roce oslaví krásných pětasedmdesát let svého plodného života.

Jan Kumpera se narodil 2. prosince 1946 v Plzni. Vystudoval v Plzni gymnázium a po maturitě roku 1965 se zapsal na obor historie a angličtina na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze. Studia úspěšně zakončil roku 1971 obhajobou doktorské práce *Jan Amos Komenský a anglická revoluce*, u profesora Josefa Polišenského. V letech 1970–1976 působil v Ústavu československých a světových dějin ČSAV, nejprve do roku 1973 jako interní vědecký aspirant, poté jako odborný pracovník. Roku 1976 se zúčastnil výběrového řízení vypsaného na místo odborného asistenta na katedře historie Pedagogické fakulty v Plzni, uspěl a od akademického roku 1976–1977 nastoupil v Plzni. Roku 1978 obhájil úspěšně svou kandidátskou práci *Anglická zemědělská revoluce 17. století* a byl mu udělen titul kandidáta věd. V roce 1985 se stal docentem obecných dějin. V letech 1991–1993 byl pověřen funkcí prorektora Západočeské univerzity pro studijní záležitosti. V roce 1993 prošel ještě habilitačním řízením na FF UK v Praze, jako habilitační práci předložil knihu *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*.¹ V roce 1998 byl jmenován profesorem obecných dějin, profesorské řízení proběhlo na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Roku 1998 byl jmenován vedoucím katedry historie Fakulty pedagogické na Západočeské univerzitě v Plzni. Tuto funkci vykonával do roku 2013. I nadále působí při katedře jako vysokoškolský pedagog s hlavním zaměřením na obecné dějiny starověku a středověku pro učitele.

Profesor Kumpera se odborně zabývá především komeniologií, komparativními obecnými dějinami, dějinami kultury, historiografií a regionální historií. Působil na zahraničních univerzitách (Pécs, Poznaň, Sheffield, Curych, Boston, Káhira aj.) a realizoval řadu zahraničních studijních stáží. Od roku 1990 je členem Unie Comenius, od roku 1997 působil v radě Pangea a v různých redakčních radách celostátních i regionálních sborníků. Vystupuje s příspěvky na komeniologických akcích v České republice i v zahraničí a je autorem řady

¹ KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992. 372 s.

knížních publikací a článků s komeniologickou tematikou. Byl rovněž autorem expozice *J. A. Komenský lidstvu* v Muzeu J. A. Komenského v Uherském Brodě (1992) a spoluautorem nové stálé výstavy v Komenského památníku v Naardenu roku 2007. V roce 1992 získal pamětní medaile J. A. Komenského od několika institucí za významný přínos v oblasti komeniologie.

Významné jsou také Kumperovy publikace o západočeské historii, osobnostech a kulturních památkách regionu (*Západní Čechy od A do Z*,² *Osobnosti a západní Čechy*, sv. 1,³ redakce a spoluautorství *Dějiny západních Čech*, sv. 1⁴). Svůj osobní zájem promítl i do úspěšných vodáckých příruček (*Řeky a říčky Plzeňského kraje*,⁵ *Řeky a říčky Karlovarského kraje*,⁶ *Rybníky západních Čech*⁷). Z archivního bádání v USA získal a publikoval nové poznatky o pozadí a okolnostech osvobození Plzně americkou armádou v roce 1945. Rovněž překládá historickou literaturu z němčiny a angličtiny. Jeho bibliografie zahrnuje kromě třiceti knih, publikací a monografií, na čtyři stovky publikačních položek (studie, články, recenze, zprávy atd.). Podílel se na tvorbě životopisného filmu aj. A. Komenském *Jako letní sníh. Život J. A. Komenského* (2021). V roce 2021 byla profesoru Kumperovi udělena Medaile J. A. Komenského za celoživotní přínos české komeniologii.

Autorka si dovoluje jménem celé katedry popřát oslavenci mnoho dalších let ve zdraví a spokojenosti, mnoho úspěchů v pedagogické i vědecké práci, mnoho radosti a štěstí v osobní životě a vyjádřit poděkování za dlouhá léta spolupráce: Pane profesore, těšíme se, že budete i nadále předávat svůj entuziasmus a obdivuhodné znalosti dalším ročníkům budoucích pedagogů.

Z komeniologické bibliografie Jana Kumpery:

KUMPERA, Jan. Komenského politické myšlení a ideologie anglického republikanismu, *Folia Historica Bohemica* sv. 8, 1985, s. 347–370.

2 KUMPERA, Jan. *Západní Čechy od A do Z: historie, památky, příroda*. Praha: BETA, 2003. 373 s.

3 KUMPERA, Jan. *Osobnosti a západní Čechy*. 1. díl, (*Do poloviny 19. století*). Plzeň: Ševčík, 2005. 487 s.

4 KUMPERA, Jan (ed.). *Dějiny západních Čech*. 1. díl, *Od pravěku do poloviny 18. století*. Plzeň: Ševčík, 2004. 364 s.

5 KUMPERA, Jan. *Řeky a říčky Plzeňského kraje, aneb, Říční toulky Plzeňskem*. Plzeň: Agentura Ekostar, 2002. 107 s.

6 KUMPERA, Jan. *Řeky a říčky Karlovarského kraje, aneb, Vodní toulky krajem lázní*. Plzeň: Agentura Ekostar, 2004. 127 s.

7 KUMPERA, Jan. *Rybníky Plzeňského kraje, aneb, Putování za rybníční vůní*. Plzeň: Agentura Ekostar, 2006. 128 s.

KUMPERA, Jan – HEJNIC, Josef. *Poslední pokus českého exilu kolem Komenského o zvrát v zemích České koruny. Edice dosud neznámých tajných plánů Václava Sadounského ze Sloupna*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost – Uher-
ský Brod: Muzeum J. A. Komenského, 1988.

KUMPERA, Jan. Jan Amos Komenský a rozporuplné kořeny anglického osví-
cenství, *Studia Comeniana et historica XIX*, 1989, č. 37, s. 121–139.

KUMPERA, Jan. *J. A. Komenský. Malý profil velké osobnosti*, Uherský Brod:
Muzeum J. A. Komenského, 1988, 2. vyd. 1992.

KUMPERA, Jan. Die Entwicklung von Komenskýs politischen Anschauungen
und Bestrebungen. In: *Jan Amos Comenius und die Politik seiner Zeit*, Wien –
München – Oldenbourg: Verlag für Geschichte und Politik, 1992, s. 37–54.

KUMPERA, Jan. The Political and social Thought of Comenius. In: *Convegno
internazionale J. A. Comenius*. Macerata: Universita Macerata, 1992, s. 27–28.

KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*, Ostrava:
Amosium sevis, 1992.

KUMPERA, Jan. Historie o těžkých protivenstvích církve české v kontextu Ko-
menského doby, života a díla. In: *Rekatolizace v českých zemích: sborník příspěv-
ků z konference v Jičíně konané 10. září 1993*. Jičín: Městský úřad, 1995, s. 57–64.

KUMPERA, Jan. Turci v politicko-náboženských představách Komenského,
Studia Comeniana et historica XXIV, 1994, č. 51, s. 158–165.

KUMPERA, Jan. The last attempt of the Czech exile in Comenius's Circle at the
Reconquest of the Lands of the Bohemian Crown. In: PÁNEK, Jaroslav – PO-
LÍVKA, Miloslav – REJCHRTOVÁ, Noemi (eds.). *Husitství – renesance – re-
formace: Sborník k 60. narozeninám profesora Františka Šmahela*, sv. 2. Praha:
Historický ústav, 1994, s. 755–766.

KUMPERA, Jan. Komenského neuskutečněné pozvání do Francie, *Studia Co-
meniana et historica XXVI*, č. 55–56, 1996, s. 421–425.

KUMPERA, Jan. Comenius and England. A summary of his English contacts
and some reflections on their significance. *Studia Comeniana et historica
XXVII*, 1997, č. 57–58, s. 25–36.

KUMPERA, Jan. Komenskýs Einladung nach Frankreich und sein Verzicht. In: *Come-
nius – Jahrbuch 6/1998*, Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, s. 97–100.

KUMPERA, Jan. Imagines Comenii. Portréty Komenského v proměnách věků. In: BÖHMOVÁ, Eva (ed.). *Unie Comenius: bulletin č. 12: mimořádné číslo k životnímu jubileu prof. PhDr. Dagmar Čapkové, DrSc.*

Praha: Unie Comenius, 2000, s. 51–57.

KUMPERA, Jan. Za Josefem Polišenským. Vyvolenec múzy Kléio. (Osobnostní profil a přínos, životní a tvůrčí osudy – Bibliografie). In: *Bulletin Unie Comenius*, č. 13, Praha: Unie Comenius, 2001, s. 37–47.

KUMPERA, Jan. “Let violence be absent...” The Czech XVIIth century reformer Jan Amos Comenius and his strivings for the improvement of human affairs. In: *Proceedings of the University of West Bohemia*. Plzeň:

ZČU, 2002, s. 231–240.

KUMPERA, Jan. Jan Amos Komenský – největší Moravan a Evropan 17. století. Snaha o návrat a mír ve svobodě. In: KNOZ, Tomáš – BRODESSER, Slavomír (eds.). *Morava v době baroka: sborník příspěvků ze stejnojmenného cyklu přednášek*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2004, s. 6–15.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *JAK (se) učit. Vybrané myšlenky o vzdělání a výchově*. Edici připravil KUMPERA, Jan. Praha: Mladá fronta, 2004, 124 s.

KUMPERA, Jan. Comenius Friedenspläne – Utopie oder Zukunftsvision? In: SCHADEL, Erwin (ed.). *Johann Amos Comenius – Vordenker eines kreativen Friedens: Deutsch-tschechisches Kolloquium anlässlich des 75. Geburtstages von Heinrich Beck (Universität Bamberg, 13. – 16. April 2004): unter der Schirmherrschaft des Bayerischen Staatsministeriums für Arbeit und Sozialordnung, Familie und Frauen, Haus des Deutschen Ostens*. Frankfurt am Main: Lang, 2005, s. 347–353.

KUMPERA, Jan. Freiheit, Frieden und Krieg. Friedenspläne – Utopie oder Zukunftsvision bei Johann Amos Comenius, dem letzten Bischof der Brüderunität. In: *Herrnhuter Zeitschrift der Herrnhuter Brüdergemeinde in der Schweiz*, Nr. 7, Zürich 2007, s. 9–14.

KUMPERA, Jan. Čech Comenius. Utopistický snílek či průkopník globálního sjednocování? In: SEMOTANOVÁ, Eva (ed.). *Cestou dějin: k počtům prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc.: kolektivní monografi e*. Praha: Historický ústav, 2007. 2 sv. (419, 507 s.). *Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Pragae. Řada C, Miscellanea; sv. 16/1, 16/2, s. 227–237.*

KUMPERA, Jan. Josef Polišenký. Ohlédnutí za velkým dílem s důrazem na komeniologii. In: ASOMURA, Tomoko a kol. *Ad honorem Josef Polišenký (1915–2001)*. Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, 2007, s. 203–209.

KUMPERA, Jan. „Nejkrásnější část vzdělání“. *Historie podle Komenského*, In: MIKULEC, Jiří – POLÍVKA, Miloslav (eds.). *Per saecula ad tempora nostra: sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka*. Sv. 2. Praha: Historický ústav, 2007, s. 507–974. *Práce Historického ústavu, Miscellanea*, sv. 18/2, s. 459–461.

KUMPERA, Jan – ZEMEK, Petr. *Jednota bratrská. Zbožnost, mravnost, tolerance. Odkaz české reformace evropské duchovní kultuře. 550. výročí vzniku 1457–2007*. Uherský Brod: Muzeum Jana Amose Komenského, 2007;

KUMPERA, Jan. „Worthy man“ Comenius. „Král anglického parlamentu“ John Pym a Komenského pozvání do Anglie, In: KŮRKA, Pavel B. – PÁNEK, Jaroslav – POLÍVKA, Miloslav (eds.). *Angelus Pacis: sborník prací k poctě Noemi Rejchrtové = collected essays in honour of Professor Noemi Rejchrtová written by her friends and disciples = Festschrift für Frau Professor Dr. Noemi Rejchrtová gewidmet vom Kreis ihrer Freunde und Schüller*. Praha: Historický ústav, 2008. 457 s. Edice *Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Pragae*.

Řada C, *Miscellanea*; sv. 20, s. 355–366.

KUMPERA, Jan. (ed.). KOMENSKÝ, J. A. *Cesta světla. Komentovaný výbor z díla Komenského: Cesta světla, Anděl míru, Štěstí národa, Věječka moudrosti*. Blansko: ALMI, 2009.

KUMPERA, Jan. Petr Figulus – rodák z Jablonného nad Orlicí, *Studia Comeniana et historica* 81–82, 2009, s. 351–353.

KUMPERA, Jan. Bible a Komenský. In: MITÁČEK, Jiří a kol. *Za Kralickou do Kralic, aneb, 400. výročí Bible kralické*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2013, s. 21–26.

KUMPERA, Jan. „Jaké dobro nám doporučuješ? – Svobodu.“ Komenského politické ideály – utopie tehdy i nyní? *Studia Comeniana et historica* 43, č. 89–90, 2013, s. 4–19.

KUMPERA, Jan (ed.). KOMENSKÝ, Jan Amos. *O vzdělání, výchově a lidském soužití: z moudrosti „Učitele národů“*. Blansko: ALMI, 2014. 127 s.

KUMPERA, Jan. Odkaz „Učitele národů“. Ohlédnutí za třemi svazky edice Dílo Jana Amose Komenského. Opera omnia 15/IV (2011), 9/II (2013), 19/I (2014), *Český časopis historický*, 2016, roč. 3, s. 218–222.

KUMPERA, J. *Komenského Vlastní životopis: autobiografie Komenského pro období 1628-1658: zachycená ve spisu Pokračování v bratrském napomínání S. Maresia o mírnění horlivosti láskou...* Petrovice: ProfiSales, 2017, 130 s.

POKYNY PRO AUTORY

Časopis MEMO (Časopis nejen pro orální historii) se zaměřuje zejména na výzkum historie metodou orální historie a aplikace této metody do vyučování dějepisu na základních a středních školách, ale i na výzkum soudobých dějin dalšími historickými, antropologickými či sociologickými metodami. Žádaná jsou témata dějiny totalitních režimů, dějiny druhé světové války v paměti lidí, dějiny každodennosti ve 20. století, problémy menšin, regionální dějiny, dějiny dějepisectví, biografie, ale také novodobá ústní tradice a novodobý folklór ve výzkumu dějin. MEMO je velmi vstřícný a otevřený časopis, vítáme i další související témata, výzkum i aplikace týkající se soudobé historie, výzkumu v archivech apod.

Formální požadavky na text: Články by měly být předloženy v elektronické podobě, v aplikaci Microsoft Word, e-mailem na adresu: mmaja.fritzova@gmail.com, moravkov@khi.zcu.cz. Prosím, použijte pouze základní styl (typ a velikost písma Times New Roman 12, jednoduché řádkování). Poznámky a odkazy uvádějte pod čarou na příslušné stránce, ne v textu, ne za článkem. Měly by být průběžně očíslovány v celém článku.

První citaci uvádějte v plném rozsahu: SMITH, Robert. Historie mléčných výrobků. Plzeň: Západočeská univerzita, 2010, s. 22. Všechny následující odkazy by měly být uvedeny ve zkrácené formě: SMITH, Robert. Historie mléčných výrobků, s. 22. Použití latinského slova *ibid* nebo českého *tamtéž*, nebo zkratk jako *Loc. cit.*, *Op. cit.* apod. není povoleno. Je nutné přiložit abecední seznam plně citovaných zdrojů a literatury na konci článku.

Několik příkladů plných citací (téměř všechny uvedené citace jsou fiktivní):

Citace knihy: JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca: Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

Citace kapitoly v knize nebo příspěvku ve sborníku: HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen: Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9, s. 23 - 42.

Citace článku v časopisu: NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation and Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, s. 37 - 55.

Citace z deního tisku: KOZA, Jan. První máj, *Plzeňský deník*, 12. března 2006, s. 5.

Citace rozhovoru s pamětníkem: Rozhovor Naděždy MORÁVKOVÉ (odborná asistentka Západočeské univerzity v Plzni) s Kolomanem Gajanem (emeritní

profesor Karlovy univerzity v Praze), dne 8. 8. 2010 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v archivu SOHI Plzeň, Veleslavínova 42.

Archivní zdroje: Národní archiv Praha. Fond Osobní pozůstalosti. Fol. Josef Macek. *Korespondence 1970 - 1975*. Inv. č. OP 654.

Citace internetového zdroje: BOLD, Richard. The main Saints. [Online] Dostupné z URL: < <http://translate.google.cz/#cs|en|dokument> > [Cit. 2010-09-12].

Přílohy: Obrázky, fotografie, nákresy, tabulky, grafy, grafika, mapy, atd. musí být očíslovány a odkázány poznámkami pod čarou a umístěny za textem se správným číslem a popiskem. Zdroj musí být uveden.

Další pokyny: Rozsah studií je omezen na max. 30 stran (54.000 znaků včetně poznámek pod čarou a mezer). Rozsah recenze: max. 1-2 strany. Každý článek by měl mít: název (česky i anglicky), abstrakt (česky i anglicky, max. 10 řádků), klíčová slova (česky i anglicky, v počtu od 3 do 8), informace o autorovi (jméno a příjmení, rok narození, pozice a zaměstnavatel nebo škola, oblast výzkumu, e-mailovou adresu). Články publikované v časopisu MEMO procházejí nezávislým recenzním řízením a musí být schváleny redakční radou. Editoři děkují příspěvatelům za to, že pokud možno respektují výše uvedená doporučení.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

MEMO magazine focuses especially on the history of research using oral history and its application in teaching history. Preferred are the themes of modern history, especially history of totalitarian regimes, the history of the Second World War in memory of people, the history of everyday life in the 20th century, problems of minorities, regional history, history of historiography, biographies, also the modern oral tradition and folklore in the modern history of research. MEMO is a very open and obliging journal, we welcome any other related and interesting topics.

Format and Style: Articles should be submitted electronically, in Microsoft Word, by e-mail to the address mmaja.fritzova@gmail.com, moravkov@khi.zcu.cz. Please use the basic style only. Notes should be footnotes not endnotes. They should be numbered consecutively throughout the article. Citations of references should be made only in the notes and not in the text, first references should be given in full: SMITH, Robert. *History of Diary Products*. Pilsen: University of West Bohemia Press, 2010, pp. 22 - 23. All subsequent references should be given in abbreviated form: SMITH, Robert. *History of Diary Products*, pp. 30 - 32. It is necessary to attach a list of full references at the end of the article. The use of the latin word *ibid*, or abbreviation like *Loc.cit.*, *Op. cit.* etc. is not allowed.

Some Practical Examples for Full References (Almost all examples are fictive.):

The reference to a book: JUDD, Robin. *Contested Rituals: Circumcision, Kosher Butchering, and Jewish Political Life in Germany*. Ithaca: Cornell University Press, 2007. ISBN 13 9780801445453.

The reference to a chapter in a book or to a contribution in collection of papers: HAUG, Karl Erik - ORVIK, Nils. Stormaktsgarantier og kollektiv sikkerhetsgaranti. In: BERG, Roald (ed.) *Selvstending of beskyttet*. Bergen: Fagbokforlaget, 2008. ISBN 978-80-876432-9. 465 p.

The reference to an article in a journal: NAHODILOVA, Lenka. Communism modernisation an Gender, *Contemporary European History*, vol. 19, no. 1, February 2010, pp. 37 - 55.

The reference to an article in a newspaper: COETZEE, Paul. Namibia's liberation struggle, *Die Transvaler*, 12th March 2006, p. 5.

The interview reference: The interview of KOTZEL, Charles (lecture of Charles University in Prague) with BIBIKOVA, Leona (exlecture of University of West Bohemia in Pilsen, living in Pilsen), 22nd October 2008. The transcript is filed in the archives SOHI Pilsen, Veleslavinova 42.

The archives reference: Czech National Archives, Prague, fund: Inheritance, file: Josef Macek, document: Letters to Frantisek Graus 1970 - 1975, catalogue number: OP 456.

The reference to an internet source: BOLD, Richard. The main Saints. [Online] Available from URL:

<<http://translate.google.cz/#cs|en|dokument>> [2010-09-12].

Illustrations: Pictures, photos, sketches, tables, diagrams, graphics, maps etc. Should be numbered consecutively with the footnotes and placed behind the text with correct number and labeled. The source must be given.

Further notes: Scope of article: max. 30 pages. Scope of review: max. 1-2 pages. Every article should have: Title, Abstract (maximum of 10 lines), Keywords (from 3 to 8), Information about Author (name and surname, year of birth, position and address of employer or school, field of research, e-mail address). Notification: The articles submitted to the MEMO must be editorially revised and approved. The editors would be grateful if contributors kept closely to journal's style and format conventions.

CALL FOR PARTNERS

SOHI - The Center for Oral History in Pilsen

The Center for Oral History SOHI was founded within the Department of History, Faculty of Education of University of West Bohemia in Pilsen in 2009. Workplace focuses mainly on creating a database of interviews with eyewitnesses - a database of oral sources to recent history. SOHI has ambitions to serve as a methodological base for oral history research and joint projects of regional institutions interested in method of oral history and its use in contemporary historiography and to collect and provide the experience of partner institutions in the field of oral history.

Some of SOHI partners:

The Czech Oral History Center COH within the Institute of Contemporary History AS CR, Department of Oral and Contemporary History (Faculty of Humanities, Charles University in Prague), The Czech Association of Oral History, IOHA, Baylor University Institute for Oral History, The Centre for Oral History and Cultural Heritage (University of Southern Mississippi), The Oral History Center (Department of History, University of Zululand, Kwadlangezwa, South Africa), Columbia University - Oral History Research Office and etc.

Some important tasks of SOHI:

collection of narratives of survivors, presentation of contemporary history in the memories of survivors, educational activities, publications, interviews, organization of experts meetings, research and publication of methodological and theoretical texts in the field of oral history, providing consultation and service to researchers and to everyone interested in oral history, monitoring teaching aspects of interviews with eyewitnesses in modern school history, organization workshops and methodological seminars for primary and secondary schools.

Some current SOHI projects:

Using Oral History in the History of Modern Historiography, Oral History at School, Everyday Life under Socialism, The Iron Curtain - Czechoslovak Border in 1948 - 1989, The History of SSM - Socialist Youth Union in Czechoslovakia, Eyewitnesses of the Holocaust, Memories of Totalitarian Prisoners, Czechoslovak Totalitarian Emigrants.

The Center SOHI is open to the general cooperation with experts and the public and welcomes those interested in this method. Thank you for your interest in the partnership and contact us.

Contact:

The Center for Oral History SOHI, Department of History,
Faculty of Education of University of West Bohemia in Pilsen,
Veleslavínova 42, Pilsen, Czech Republic (www.khi.zcu.cz)

Contact person: Nadezda Moravkova

Tel.: +420 377 636 603

Fax: +420 377 636 612

E-mail:

sohi@khi.zcu.cz;

moravkov@khi.zcu.cz;

mmaja.fritzova@gmail.com

SOHi Středisko orální historie při KHI FPE ZČU v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň

<http://www.sohi.maweb.eu/>